

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Серія «Гендерні дослідження»

Збірник наукових праць

Випуск 3

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2017

УДК [396+572] (082)

ББК 28.7

Н 34

*Друкується за ухвалою ради гуманітарного факультету
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № від 2017 року)*

Редакційна колегія:

Пасічник І. Д., доктор психологічних наук, професор, ректор Національного університету «Острозька академія» (*головний редактор*), м. Острог

Кралоук П. М., доктор філософських наук, професор, проректор з навчально-наукової роботи Національного університету «Острозька академія», м. Острог

Петренко О. Б., докторка педагогічних наук, професорка Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне

Цимбал Т. В., докторка філософських наук, професорка ДВНЗ «Криворізький національний університет», м. Кривий Ріг

Абікенова А. М., кандидатка філософських наук, доцентка Карагандинського державного медичного університету, м. Караганда, Казахстан

Кісь О. Р., кандидатка історичних наук, старша наукова співробітниця Інституту народознавства НАНУ, м. Львів

Петрушкевич М. С., кандидатка філософських наук, доцентка Національного університету «Острозька академія» (*відповідальна редакторка*), м. Острог

Рецензенти:

Луценко Олена, кандидатка філософських наук, доцентка кафедри соціальної педагогіки і гендерних студій, завідувача лабораторією гендерних досліджень Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка, м. Суми

Якубіна Валентина, кандидатка філософських наук, доцентка кафедри теоретичної і практичної філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ.

Н 34

Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Гендерні дослідження» / укл. М. С. Петрушкевич. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2016. – Вип. 3. – 168 с.

У збірнику наукових праць представлено широке коло проблем з різних галузей науки: культурології, фольклористики, педагогіки, психології, історії, філософії, досліджень масової культури, бізнесу, всі вони об'єднані антропологічною проблематикою. Особливістю даного видання є його різноспрямованість, прагнення пояснити феномен гендеру використовуючи метод доповнення. Автори доводять, що антропологічна проблематика безпосередньо пов'язана із гендерними питаннями. Матеріали збірника можуть стати у нагоді усім, кому не байдужий розвиток української культури та суспільства.

УДК [396+572] (082)

ББК 28.7

*Редакційна колегія не несе відповідальності за достовірність інформації
та може не погоджуватися з ідеями авторів.*

© Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017

© Автори статей, 2017

ЗМІСТ**Людмила Аскерова**

ГЕРОЇЧНИЙ ОБРАЗ ЖІНКИ В РАДЯНСЬКІЙ РИТОРИЦІ
НА ПРИКЛАДІ СОФІЇ СОКОЛОВСЬКОЇ 5

Ольга Бежук

СОФІЯ ГАЛЕЧКО: «ОРИГІНАЛЬНИЙ ХОРУНЖИЙ»
ЧИ «ШЛЯХЕТНА ЛЮДИНА»? 14

Вікторія Березіна

ГЕНДЕРНО ОБУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї
ТА ПРАКТИКИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ:
ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ 25

Джон Джонсон, Ганна Санко

АМЕРИКАНСЬКЕ, УКРАЇНСЬКЕ ТА ПОЛЬСЬКЕ ЖІНОЧЕ
ПІДПРИЄМНИЦТВО: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СТИМУЛІВ
І БАР'ЄРІВ 36

Лилия Заболотная

НОВЫЕ ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ СВЕДЕНИЯ О ЗАВЕЩАНИИ
МАРИИ (ЛУПУ) РАДЗИВИЛЛ 44

Катерина Карпенко

ЕКОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА ЯК ВИКЛИК РАЦІОНАЛІЗМУ:
ГЕНДЕРНИЙ КОНТЕКСТ 52

Оксана Кікінежді

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В ОНТОГЕНЕЗІ 58

Володимир Кравець

ГЕНЕЗА ІДЕЙ СЕКСУАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ВІТЧИЗНЯНИЙ
ГУМАНІТАРНИЙ СПАДЩИНІ 71

Ольга Ніколаєнко

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ «КРАПЛЯ МОЛОКА»
В НАДДНІПРЯНИЦІНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. 82

Ярина Пузиренко

ГЕНДЕРНА ЧУТЛИВІСТЬ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ
НА ФУНКЦІОНУВАННЯ АГЕНТИВНО-ПРОФЕСІЙНОЇ
НОМІНАЦІЇ ЖІНОК 89

Татьяна Тесленко ВНЕШНИЙ ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ КАК РЕАЛИЗАЦИЯ ДИХОТОМИИ «ДУХ-ТЕЛО» В КУЛЬТУРЕ ПОСТМОДЕРНА	100
--	-----

Тетяна Цимбал ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ВНУТРІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ	106
---	-----

МОЛОДІ ВЧЕНІ

Тетяна Мазярчук ОБРАЗ ЖІНКИ У ЖІНОЧОМУ ГЛЯНЦЕВОМУ ЖУРНАЛІ «PINK»	114
---	-----

Олександра Назарова ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ РОЗУМІННЯ БІОЛОГІЧНОЇ СТАТІ У ГЕНДЕРНІЙ ПСИХОЛОГІЇ	122
---	-----

Юлия Решетнёва ЗНАНИЕ И ГЕНДЕР В ТРАНСФОРМАЦИЯХ ОБЩЕСТВА ПОТРЕБЛЕНИЯ	127
---	-----

Олександр Рудь ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ТА СЬОГОДНІШНІХ КЕРІВНИКІВ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ГЕНДЕРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДО УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	135
---	-----

Катерина Світич ЖІНОЧА БЛАГОДІЙНІСТЬ В СФЕРІ НАДАННЯ ДОПОМОГИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	148
---	-----

Алеся Соловей МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ФЕМИНИСТСКИХ И ГЕНДЕРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ НАУКИ	156
---	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	164
-----------------------------	-----

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ	166
----------------------------	-----

УДК 82-92.09:[929:329.614'13-055.3(47+57)](045)

Людмила Аскерова
(м. Мена, Чернігівська обл.)

ГЕРОЇЧНИЙ ОБРАЗ ЖІНКИ В РАДЯНСЬКІЙ РИТОРИЦІ НА ПРИКЛАДІ СОФІЇ СОКОЛОВСЬКОЇ

У статті схарактеризовано механізми формування образу героїчної жінки у свідомості читачів на прикладі біографічних відомостей С. Соколовської, що публікувалися у 1960 – 1980 рр. Зроблено спробу виявити характерні риси образу жінки-героїні в радянській риторичній. Розглянуто окремі факти минулого С. Соколовської як спроба героїзації образу, вказується на гіпертрофованість оцінки авторами деяких сюжетів біографії. Показано тяглість процесу формування образу революціонерки, коли біографи, описуючи дитячі та юнацькі роки жінки, вже включали моменти її підпільної діяльності. Подано найбільш уживані характеристики, якими автори наділяли С. Соколовську, створюючи героїчну постать.

Ключові слова: жінка-підпільниця, героїчний образ, біографія, революційні події, радянське суспільство.

Образ жінки у радянському суспільстві був багатограним, крім власне жіночого (матері, берегині, господині), був образ жінки-робітниці, колгоспниці, а також жінки-героїні. Засобами радянської пропаганди постійно підкреслювалася роль жінки у суспільстві. І це не дивно, оскільки, як зазначала О. Коханова, «на думку більшовиків, жінки могли стати головною опорою революціонерів за умови, що вони отримають небачені до того часу права і можливості. Одним із гасел більшовиків стало надання жінкам рівних із чоловіками політичних, соціальних, культурних прав, організація державної системи охорони дитинства, материнства і жіночої праці» [1, с. 37]. Після перемоги, більшовики продовжили активно використовувати образ «радянської» жінки, зокрема її героїчний аспект: на шпальтах газет друкувалися статті відповідного змісту, біографії жінок, які проявили себе чи то в революційній боротьбі, чи то під час військових дій, чи то на трудовому фронті. Отже,

тиражування образу героїчної жінки у радянській державі відбувалося повсякчас.

Проблематиці ролі жінки у радянському суспільстві присвячені наукові розвідки М. Смольницької [2]. Питання суспільно-політичного, соціально-культурного становища жінки у 20 – 30-ті рр. XX ст. вивчали О. Коханова [3], О. Розовик [4]. С. Маркова акцентувала увагу на «жіночому питанні» як факторі розширення соціальної бази радянської влади у 1920 – 1930-ті рр. [5].

Мета нашого дослідження – показати на прикладі життєпису Софії Соколовської формування образу героїчної жінки у свідомості людей за допомогою нарисів, розміщених на шпальтах газет та інших друкованих видань.

Софія (Олена) Іванівна Соколовська народилася 12 квітня 1894 р. в Одесі в дворянській сім'ї. Батько був адвокатом, мати працювала на бактеріологічній станції. У 1903 р. сім'я переїхала до Чернігова. Софія навчалася у жіночій гімназії, по закінченні якої у 1912 р. вступила до Петербурзького медичного інституту, а потім через рік перейшла на юридичний факультет Бестужевських вищих жіночих курсів [6, с. 4]. 1918 р. очолила Чернігівську раду робітничих і солдатських депутатів. Пізніше Софія Іванівна долучилася до чернігівського підпілля, потім переїхала до Києва, а згодом до Одеси. В грудні 1919 р. вона була відряджена до Франції як представник Комінтерну. Повернувшись із Франції, С. Соколовська жила та працювала у м. Москві, редагувала партійний журнал «Массовик», була залучена до роботи Московського комітету партії. Вона працювала заступником директора, а потім директором і художнім керівником кіностудії імені М. Горького [7, с. 4].

12 жовтня 1937 р. Софія Соколовська була заарештована, звинувачена у шпигунстві та участі у контрреволюційній організації. 26 серпня 1938 р. засуджена Військовою колегією Верховного суду СРСР до вищої міри покарання. Розстріляна 26 серпня 1938 р. 3 березня 1956 р. Військовою колегією Верховного суду СРСР Софія Іванівна Соколовська була реабілітована. Всі відомості про арешт та реабілітацію подані на Олену Кирилівну Соколовську, що пов'язано з псевдонімом «Олена», який Софія мала, працюючи у підпіллі, це ім'я супроводжувало її все життя [8].

Вже наприкінці 1950-х рр. почали з'являтися публікації, присвячені С. Соколовській. Серед авторів нарисів про її життя та діяльність є жінки (Віра Лапіна, Марія Імшенецька), молодість яких

пройшла на тлі революційних подій 1917 – 1921 рр. на Чернігівщині. Характерно, що вони писали про С. Соколовську як про свою соратницю – близьку по духу та за переконаннями.

Публікації про Софію Іванівну були розміщені до збірників «Женщины русской революции» та «Женщины в революции», анонсованих як книги про жінок, активних учасниць революційних подій 1917 – 1921 рр. [9]. У деяких розвідках підкреслювався гендерний аспект, акцентувалася увага читача саме на тому, що ця «мужня жінка увійшла в історію [...] як казково безстрашна людина», «перша чернігівська жінка-більшовичка», «перша серед героїнь більшовицького підпілля України» тощо [10].

Біографи жінки звертали увагу на те, що Софія, ще навчаючись в чернігівській гімназії, була залучена до «революційної діяльності, відвідувала нелегальні гуртки» [11, с. 4]. На квартирі у неї проводилися підпільні збори, диспути, діяла підпільна бібліотека [12, с. 2].

У Петербурзі Софія Соколовська продовжувала активну діяльність: переховувала і поширювала більшовицьку літературу, добувала шрифти для підпільної друкарні, її кімната була партійною явкою [13, с. 4]. 1915 р. вона вступила до РСДРП і примкнула до її більшовицького крила. «Буваючи на канікулах у Чернігові, С. Соколовська керувала гуртками робітників і учнів. Друкувала і поширювала листівки із закликами проти війни не тільки серед солдатів Чернігівського гарнізону, а й у військових частинах Києва, Кременчука, Черкас» [14, с. 4].

У нарисах про життя та діяльність С. Соколовської автори наголошували на вагомості її постаті в історії більшовицького руху. У січні 1918 р. С. Соколовську обрали головою Чернігівської Ради робітничих і солдатських депутатів [15, с. 4]. У червні 1918 р. чернігівські більшовики відрядили С. Соколовську делегатом на І з'їзд КП(б)У, що відбувся 5 – 12 липня у Москві, де Софія Іванівна була заявлена під ім'ям Олени Кирилівни Мрійської. Із того часу це ім'я стало партійним псевдонімом Соколовської [16, с. 3]. Потім С. Соколовська була задіяна у Києві, і знову як одна з організаторів та керівників місцевого підпілля. На II з'їзду КП(б)У вона делегат вже від київських більшовиків [17, с. 4].

Більшість авторів, описуючи життя та діяльність С. Соколовської, наводять факти біографії, що мали сформувати у читача образ відважної, холоднокровної та впевненої в своїх силах, а від-

так – в загальній перемозі, жінки. Улюблений сюжет біографів, в якому розповідається про обшук у квартирі Софії Іванівни: «Одного разу в Києві на квартиру до Соні прийшли з обшуком німецькі жандарми. Соня відкрила двері. Але не розгубилася. Господині не було вдома, вона ламаною німецькою мовою, використовуючи всю свою чарівність, пояснила, що Соколовської немає. Але вона теж квартирантка і допоможе зробити обшук. Відкриваючи валізи, шафи, ящики столів, тут же переховувала все. А коли німці пішли ні з чим, вона, взявши свої речі, покинула цю квартиру назавжди» [18, с. 2].

До м. Одеса Софія приїхала 12 листопада 1918 р. Біографи С. Соколовської найчастіше зупиняли свою увагу на одеському періоді підпільної діяльності жінки. М. Левкович, А. Шиганов вказували, що С. Соколовська була одним з керівників Одеської підпільної організації більшовиків і, як писав О. Лайне, відразу включилася в активну діяльність: стала секретарем обласного комітету; працювала при «Колегії іноземної пропаганди» (створеної у січні 1919 р. при Одеському підпільному обкомі партії), що займалася виготовленням та поширенням агітаційних листівок серед іноземних військових; була співробітником підпільної газети «Комуніст», яка видавалася російською і французькою мовами [19, с. 434-444].

О. Лайне художньо зображав відважну дівчину – С. Соколовську, яка залучала до політичної діяльності іноземних солдатів, писала замітки, брала участь у заходах підпілля. Так, наприклад, для керівництва місцевими революційними організаціями виїжджала до Миколаєва, Херсона, Севастополя та Очакова. Перебуваючи в останньому, жінка, за описом О. Лайне, в кращих театральних традиціях розіграла роль вдови поміщика, звернувшись до коменданта військового гарнізону з проханням дати їй зброю, аби захистити свій маєток від зухвалих селян. І що цікаво, за сюжетом нарису, комендант погодився та продав зброю [20, с. 434-444]. Вказувалося на вміння жінки вживатися в будь-який образ, і все заради «великої справи». При цьому образ продумувався до дрібниць, все повинно було відповідати створюваній легенді, аби справити належне враження на оточуючих: екіпаж, обслуга, одяг, манери. «Звертаючи увагу очаківських жителів, розкішний фаєтон, запряжений парю коней, яких вже давно не бачили в місті, прогрімів по мостовій і зупинився перед комендатурою. Кмітли-

вий кучер вихором зірвався зі свого місця і допоміг вийти елегантній молодій дамі в капелюшку з вуаллю» [21, с. 434-444]. Також відмічалася і її «акторська гра», як запорука успіху при виконанні різноманітних завдань. «Хвилюючись, молода вдова плутала російські фрази з французькими, діставала із сумочки акуратно перев'язані стрічками документи чоловіка і розкладала їх на столі» [22, с. 434-444]. Автор, описуючи підпільну діяльність жінки, звертався до сюжетів, що явно гіпертрофовані, ба більше, міфологізовані, створював образ героїні, яка здатна обійти, перехитрити ворогів, щоб виконати будь-яке завдання. При цьому вона застосовувала свою природню чарівність та неабияку кмітливість помножену на відважність.

Цей хист перевтілення для конспірації Софії Соколовської повсякчас підкреслювався. «Її не відразу можна було пізнати під гримом. Вона була зодягнена в стилі тих буржуазних дам, які захоплено, з квітами зустрічали Денікіна» [23, с. 4], – писав автор одного з нарисів, посилаючись на свідчення Рози Луганської, ще однієї учасниці одеського підпілля.

Автори акцентували увагу на її зовнішньому вигляді, елегантності, вишуканих манерах та дорогому одязі як доказу її природних здібностей та майстерності перевтілення у роль. Отже, С. Соколовську зображали як вродливу, охайну, зі смаком вдягнену дівчину, яка справляла на оточуючих враження вихованої, освіченої людини. Її наділяли такими якостями як: безстрашність, мужність, винахідливість, кмітливість тощо. «В пам'яті виникає привабливий образ невисокої тендітної дівчини з тонкими рисами обличчя, усміхненими карими очима і товстою косою. Завжди спокійна, будь-коли готова взяти на себе найважчу, найбільш небезпечну роботу. Сильної волі і щедрої душі, Олена приваблювала до себе людей, люди любили її і йшли за нею» [24, с. 3], – читаємо в одному з нарисів про С. Соколовську спогади тих, хто її знав особисто. Таким чином, у читача формувався образ жінки, яка заради «справи» готова пожертвувати всім: комфортом, свободою та навіть власним життям.

Із приходом на весні 1919 р. до Одеси більшовиків С. Соколовська – член губкому партії і губревкому, комісар юстиції, секретар ради оборони [25, с. 4]. Про подальше життя жінки – поїздку до Франції, роботу в Москві та арешт 1937 р. біографи пишуть досить стисло, схематично. Про арешт взагалі, знаходимо згадку

лише в одному нарисі, в інших вказувалося, що у 1938 р. життя С.І. Соколовської трагічно обірвалось [26, с. 3].

Автори нарисів вказували і на вшанування пам'яті героїні: присвоєння одній з вулиць Чернігова її імені, встановлення меморіальної дошки на приміщенні колишньої гімназії, проведення вечорів з нагоди ювілейних дат народження С. Соколовської [27].

Отже, формування радянською пропагандою образу героїчної жінки у свідомості населення відбувалося шляхом залучення засобів масової інформації, преси, друкованих видань тощо. Постать С. Соколовської була неоднозначною: з одного боку – вона «борець за ідеї більшовицької революції», з іншого – репресована за звинуваченням у шпигунстві та участі у діяльності контрреволюційній організації. Тому лише після реабілітації жінки 1956 р. почали з'являтися публікації про її життя та діяльність. Аналізуючи тексти біографічних нарисів про С. Соколовську, що публікувалися у 1960 – 1980 рр., можемо стверджувати, що всі автори, без винятку, вдавалися до її прославлення як жінки-підпільниці. При цьому біографи наділяли С. Соколовську майже надзвичайними здібностями до конспірації, холоднокрівністю у кризових ситуаціях, умінням уникати арештів. Автори нарисів, описуючи дитячі та юнацькі роки С. Соколовської, вже включали моменти її підпільної діяльності. Деякі сюжети біографії жінки явно гіпертрофовані, коли автори намагалися створити образ ідеальної жінки-підпільниці, революціонерки, якій під силу будь-яке завдання. Тому автори біографічних нарисів про С. Соколовську повсякчас зверталися до перебільшення в оцінці життєвих сюжетів особи, а також використовували шаблонні вислови радянської пропаганди для характеристики жінки-підпільниці.

Література:

1. Коханова О.О. Суспільно-політичне становище жінки в радянській Україні (20 – 30-ті рр. XX ст.): дис. канд. іст. наук: спец.: 07.00.01 / О.О. Коханова. – Харків, 2015. – 208 с.
2. Смольницька М. «Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика» [Електронний ресурс] / М. Смольницька. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/85694/12-Smolinitzka.pdf?sequence=1>
3. Коханова О.О. Суспільно-політичне становище жінки в радянській Україні (20 – 30-ті рр. XX ст.): дис. канд. іст. наук: спец.: 07.00.01 / О.О. Коханова. – Харків, 2015. – 208 с.

4. Розовик О. Д. Жінки в громадсько-політичному та соціально-культурному житті УСРР (1920-ті роки): монографія / О. Д. Розовик. – Вінниця, 2014. – 454 с.

5. Маркова С. В. «Жіноче питання» як фактор розширення соціальної бази радянської влади (20 – 30-ті роки XX ст.) / С. В. Маркова // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2009. – Вип. 27. – С. 197 – 201.

6. Лучанська Р. Відважна підпільниця / Р. Лучанська, В. Лапіна // Деснянська правда (Чернігів). – 1964. – № 73 (11 квітня). – С. 4.

7. Коноваленко Л. Товариш Олена / Л. Коноваленко // Деснянська правда (Чернігів). – 1987. – № 47 (8 березня). – С. 3; Лучанська Р. Відважна підпільниця / Р. Лучанська, В. Лапіна // Деснянська правда (Чернігів). – 1964. – № 73 (11 квітня). – С. 4.

8. Соколовская Елена Кирилловна [Електронний ресурс] // Мартиролог жертв политических репрессий, расстрелянных и захороненных в Москве и Московской области в 1918-1953 гг. – Режим доступу: <http://www.sakharov-center.ru/asfcd/martirolog/?t=page&id=13534>

9. Лайне О. Ей был неведом страх (Е. Соколовская) / О. Лайне // Женщины русской революции. – М., 1968. – С. 434 – 444; Левкович М. Отважные дочери украинского народа / М. Левкович // Женщины в революции. – М., 1959. – С. 257 – 271.

10. Імшенецька М. Славна чернігівська більшовичка / М. Імшенецька // Комсомольський гарт (Чернігів). – 1974. – № 44 (11 квітня). – С. 2; Левкович М. Отважные дочери украинского народа / М. Левкович // Женщины в революции. – М., 1959. – С. 262 – 263; Лайне О. Ей был неведом страх (Е. Соколовская) / О. Лайне // Женщины русской революции. – М., 1968. – С. 434 – 444.

11. Шиганов А. Товариш Олена / А. Шиганов // Деснянська правда (Чернігів). – 1978. – № 208 (24 жовтня). – С. 4.

12. Імшенецька М. Славна чернігівська більшовичка / М. Імшенецька // Комсомольський гарт (Чернігів). – 1974. – № 44 (11 квітня). – С. 2.

13. Лучанська Р. Відважна підпільниця / Р. Лучанська, В. Лапіна // Деснянська правда (Чернігів). – 1964. – № 73 (11 квітня). – С. 4.

14. Там само.

15. Шиганов А. Товариш Олена / А. Шиганов // Деснянська правда (Чернігів). – 1978. – № 208 (24 жовтня). – С. 4.

16. Коноваленко Л. Товариш Олена / Л. Коноваленко // Деснянська правда (Чернігів). – 1987. – № 47 (8 березня). – С. 3.

17. Лучанська Р. Відважна підпільниця / Р. Лучанська, В. Лапіна // Деснянська правда (Чернігів). – 1964. – № 73 (11 квітня). – С. 4.

18. Імшенецька М. Славна чернігівська більшовичка / М. Імшенецька // Комсомольський гарт (Чернігів). – 1974. – № 44 (11 квітня). – С. 2.

19. Лайне О. Ей был неведом страх (Е. Соколовская) / О. Лайне // Женщины русской революции. – М., 1968. – С. 434 – 444.
20. Там само.
21. Там само.
22. Там само.
23. Шиганов А. Товариш Олена / А. Шиганов // Деснянська правда (Чернігів). – 1978. – № 208 (24 жовтня). – С. 4.
24. Коноваленко Л. Товариш Олена / Л. Коноваленко // Деснянська правда (Чернігів). – 1987. – № 47 (8 березня). – С. 3.
25. Лучанська Р. Відважна підпільниця / Р. Лучанська, В. Лапіна // Деснянська правда (Чернігів). – 1964. – № 73 (11 квітня). – С. 4.
26. Коноваленко Л. Товариш Олена / Л. Коноваленко // Деснянська правда (Чернігів). – 1987. – № 47 (8 березня). – С. 3.
27. Шиганов А. Товариш Олена / А. Шиганов // Деснянська правда (Чернігів). – 1978. – № 208 (24 жовтня). – С. 4; Імшенецька М. Славна чернігівська більшовичка / М. Імшенецька // Комсомольський гарт (Чернігів). – 1974. – № 44 (11 квітня). – С. 2.

Liudmyla Askerova

THE HEROIC IMAGE OF WOMAN IN SOVIET RHETORIC USING THE EXAMPLE OF SOFIIA SOKOLOVSKA

The article determined mechanisms of the heroic image of woman in readers' minds using the example of S. Sokolovska's biographical information published in 1960s – 1980s. (M. Imshenetska «Glorious Chernihiv Bolshevik», R. Luchanska, B. Lapina «The courageous crypto», O. Laine «Fear was unfamiliar to her (O. Sokolovska)», A. Shyhanov «Comrade Elena»). The figure of S. Sokolovska, who took part in the revolutionary events of 1917 – 1921's., executed by shooting in 1938 on espionage charges and exonerated in 1956 is considered. Attention is drawn to the fact that only after the exoneration of the woman her publications begin to appear. An attempt to identify the characteristic features of the heroic woman's image in Soviet rhetoric was made. The article shows the continuous creation of the revolutionary woman's image, when the authors describing her childhood and adolescence have already included points of clandestine activity.

The separate facts of the women's past as an attempt to heroize her image are studied to point at over-the-topness of some scenes, when the authors tried to create an image of an ideal female revolutionary crypto, who is able to cope with any task and win the enemies. The most common characteristics used by the authors endowing S. Sokolovska are exposed.

Analyzing the impact of Soviet propaganda on popularization of the heroic image of the woman corresponding articles, biographies of women who have approved themselves either during the revolution, or during the military events, printed in newspapers and other periodicals, are reviewed.

The conclusion is made in the article that the authors of biographical essays about S. Sokolovska always tended to exaggerate and hyperbolize in evaluating the person's life stories and used clichés to characterize the female crypto.

Key words: woman crypto, heroic image, biography, revolution, Soviet society.

УДК 930.27.396.«1914/1918»

Ольга Бежук
(м. Львів)

СОФІЯ ГАЛЕЧКО: «ОРИГІНАЛЬНИЙ ХОРУНЖИЙ» ЧИ «ШЛЯХЕТНА ЛЮДИНА»?

Історія Софії Галечко – це історія українки, яка мала сміливість напочатку XX століття відмовитись від звичних гендерних ролей та здобути нову рису – національну. Цьому сприяли українсько-польське середовище родини, гімназійна й університетська освіта та новий, «чоловічий» досвід хорунжої під час Великої війни 1914-1918 рр. Із закінченням бойових дій, присутність жінок у армії відкидалась, а військова кар'єра залишалась цілком чоловічим простором. Складний та трагічний досвід теми «жінка і війна» порушує С.Галечко в листах до полковника УСС Романа Сушка, що вперше подаються в даній історичній розвідці.

Ключові слова: жінка, війна, нація, Українські січові стрільці, гендерні ролі, листування.

Напередодні I світової війни українці переживали добу безперервного й всебічного підйому. Словами І. Лисяк-Рудницького: «Перешкоди на шляху, були настільки сильні, щоб стимулювати дух боротьби, але не в тій мірі, щоб стримувати рух вперед» [1, с. 189]. Особливий статус мала Галичина, де сформувалось безліч громадських та молодіжних груп, товариств, котрі ставили на перше місце ідеї культурного й політичного відродження України. На цьому благодатному ґрунті зростала Софія Галечко (3.05.1891 р.), уродженка Нового Сончу (зараз – Польща). Її батьки – українець і полька згодом переїжджають до Львова. У Галичині лінія, що розділяла дві сусідні нації була чітко визначеною і ясною, незважаючи на часто змішані шлюби. Потрібно було бути або поляком, або українцем, але не обома відразу. Дім Галечко «ведений був польськи», а Софія та молодший брат Генрих «не мали українського товариства» [2, с. 4]. З дев'яти років дівчина відвідує польську дівочу гімназію ім. Ю. Словацького у Львові – популярну установу з потужним педагогічним складом. Освіта, що була привілеєм

незначної кількості населення під-австрійської Галичини відіграла знакову роль у формуванні світогляду молоді Галечко. Вже тоді, за спогадами сучасниць, викладачі гімназій серед яких були і професори Львівського університету, сповідували серед учениць ініціативність, відвагу, турботу про власний інтелектуальний ріст. Молода людина повинна була не лише йти в ногу з часом, але найголовніше – ідентифікувати себе національно. Значний вплив на гімназисток робили гасла освітніх та гімнастичних товариств у Львові, що сприяли формуванню гідності, громадянської гордості та національної свідомості у суспільстві. Можна припустити, що саме в гімназії ім. Ю. Словацького, де окрім польок навчались українки та єврейки, відбулося «віднайдення Батьківщини» Софією Галечко. Вона робить вибір на користь України, хоча саме завдання з польської мови і літератури принесли їй визнання у старших класах та золоту випускну медаль 27 червня 1910 року.

До подруг-українок С. Галечко пише з Граца, куди вступає того ж 1910 р. на філософські студії. Її листи відображають сімейну драму Галечко, адже «в хаті прийшло до розколу»: донька прийняла сторону батька-українця, брат залишився при інтересах матері-польки [2, с. 4].

У Грацу Софія, українізується ще більше. Вона ступає до популярного українського товариства «Січ», де за спогадами С.Витвицького всі жили зі собою в сердечній дружбі. По неділях і у свята кожен студент йшов у народ: до робітничого Товариства «Поступ», «Робітничої родини» для проведення вечорів, виголошення рефератів з обов'язковими дискусіями потому [3, арк. 66]. Українське студентство одногосно обирає Галечко представницею слов'янського Товариства “Allgemeiner Krankenverein” (Загальна медична асоціація) у Грацу. Дівчина є учасницею гуртка «Рідна школа», «Взаїмна поміч», ініціаторкою дискусійних вечорів філософсько-літературного характеру. Крім того, М. Угрин-Безгрішний вказує, що Софія при університеті заснувала крамницю з канцелярським приладдям та гуцульськими виробами, завоювавши популярність «між чужими і своїми» [4, с. 8].

Можна передбачити, що значний вплив на молоду студентку германістики справила класична філософія Е.Канта, Й. Г. Фіхте, Ф. В. Й. Шеллінга, Г. В. Ф. Гегеля. Людина розглядалася ними як етична істота, націлена на творчу активність, дієвість свідомості, прагнення свободи, жертвовність заради нації: «Перемогу здобува-

ють не сила рук і не досконалість зброї, а сила духу... Шляхетна людина має бути готова навіть померти, щоб порятувати націю, щоб нація жила і вона сама прожила в ній те єдине життя, яке їй хотілося прожити» [5, с. 12]. Яке життя хотіла прожити випускниця факультету філософії Софія Галечко? Думається щасливе і самодостатнє. Та наприкінці університетських студій вона переживає особисту трагедію – втрату від туберкульозу доброго товариша й нареченого Андрія Куровця. Гандзя Дмитерко вказує, що Софія ніколи не поборолла цієї страшної втрати, «бо була здібна до найбільшої посвяти» [2, с. 4].

Початок I Світової війни розпочав серед українців процес кристалізації суспільства з етнічної маси в модерну політичну націю: молоді люди були готові не лише воювати заради ідеї державності, але й добровільно померти за неї. Учорашня студентка С. Галечко відвідує санітарні курси Червоного Хреста, годом зголошується до Боевої управи у Відні, де проходить військовий вишкіл. «Пірвав мене стрілецький рух! Якщо Вас приймуть, то і я стану стрільцем. Нам треба діяти спільно!», – виголосила Софія перед Оленою Степанівною у їхню першу зустріч [6, с. 78]. Маючи в шпиталі Граца працю, з оплатою 270 К, мешкання і харч, Софія «заставила золотий годинник, 3 золоті перстені й літературу німецьку вартості 200 К., прочі всі золоті і срібні річі призначила на самопоміч УСС» [7, арк. 95]. 3 грошей, що залишились молода дівчина купує мундир, білизну та черевики, зовсім не пристосовані до жіночої статури, «прочі позичила або по більшій часті дала на різні цілі, які уважала за добрі» [7, арк. 96]. Ця шляхетність натури й модерність поглядів не завше були прийнятні рідними та загалом. Воно й зрозуміло, тендітна, низького росту, з синіми меланхолійними очима й руськими косами Галечко, абсолютно не асоціювалась з жінкою-воїном, що завдає біль. Матір не зрозуміла її патріотичного поривання, інші списували все на популярні в той час гасла фемінізму: «Се бажання показатися рівними мужчинам – навіть у війні... зродилося під впливом емансипаційної літератури» [8, с. 134]. Чоловіки помилялись, ідеї європейського фемінізму відкладались на завтрашній день. Українки доказували, перш за все, собі й світу, що тільки ідея незалежності нації та бажання самопожертви кинули їх у вир Великої війни.

До легіону УСС Софія Галечко вступає 2 вересня 1914 р., як і решта підданих Австро-Угорщини, що не досягли призовного

віку (студенти університетів Львова, Граца, Відня, гімназисти та жінки). Через день новобранці склали на привокзальній площі у Стрию присягу й відбули на доукомплектування у с. Горонда та с. Страбичів під Мукачевим. У щоденникових записах санітарки Софії Галечко читаємо: «Вісім днів їзди поїздом, три дні голодівки... та приїзд до Горонди – а тепер тихі зітхання слабих у шпиталі. Мої мрії здійснилися – працюю для України, йду кувати кращу долю... Кинула я книжки, науку, старий, спокійний Грац, забула про рідню, про іспити й увесь світ... Крила вистрілили з рамен і лечу на стрічу сонцю золотому. Чи спалить воно мене, чи загіріє своїм огнем?» [9, с. 160].

З початком Галицької битви, Софія Галечко перебувала у складі другої сотні 1-ого куреня під командуванням З. Носковського. Вона пізнає важке фронтове життя, коли людина живе й думає лише загальновійськовими категоріями, нічого особистого. Молода дівчина на фронті доказує, що у виконанні службових обов'язків є незмірно амбітною і серйозною. Так, у важких боях 3–5 листопада 1915 р. сотні УСС під командуванням С. Горука та З. Носковського зуміли не лише втримати власні позиції, захопити в полон противника, але й завдати армії О.Брусилова, що проривалася до Закарпаття, відчутних втрат. Після баталій в районі Тухолька-Гребенів командир 55-ї дивізії генерал Г. Фляйшман прибуває в легіон, для вручення старшинам З. Носковському, Я. Струхманчуку, хорунжій О. Степанівні та С. Галечко перших бойових нагород – медалі Хоробрості II класу.

Згодом дівчина отримує звання підхорунжої та командира чети у сотні З. Носковського, в серпні 1915 р. – звання хорунжої. Її побратими сходились на думці, що між стрільцями нічим не вирізнялась, хіба «невисоким ростом, приметним обличчям і великою безпретензійністю» [10, с. 39]. Проте, у «Звіті воєнного кореспондента» австрієць Франц Мольнар захоплено акцентує саме на «ясноволосій» Галечко, котра силою ідеї, за яку бореться мала над бойовиками «лагідну, але непоборну владу» [11, с. 13]. Не терпіла жодних поблажок, відмовилась від тримісячної відпустки, щоб поправити здоров'я, бо інші діставали лише 14-денну. На цьому наголошує й Осип Назарук: «Оригінальний хорунжий УСС», «майже діточна» Галечко в цілком подертих черевиких не пристала на пропозицію обмінятися з кимось, аби нести варту в холодну дощову ніч. Вперта амбітність жінок – емансипаток на війні пояснювалась

бажанням довести свою рівновартісність з чоловіками через виконання найважчих обов'язків та тягарів фронту [8, с. 133].

Про це, як і про повсякденні практики війни на 7-кілометровому фронті від Семиківців до Соколова впродовж 2 тижнів, драматичні пристосування й тактики виживання читаємо в записках хорунжої Галечко «Третя чета». Стрільчина подає картину «старої війни» на р. Стрипа: помалу стріляє артилерія, відчувається брак аmunіції, а поява трьох накладів патронів прирівнюється до найкращого обіду, або скрині зі золотом. У щоденникових записках йдеться про важку ношу хорунжої, котра незважаючи на наказ поручника відступити, намагається не здаватися, спасти кожного бійця третьої чоти: «Бити, хлопці, стріляти! Це – зрада!» [12, с. 11]. У момент, коли ворог захопив обидва села й оточив курінь щільним кільцем С.Галечко спасає «свою» чоту. Вона одночасно призначає місця для тридцяти угорських новобранців, котрі не завше її розуміють, віддає накази телефоністу й відчайдушно борониться до останнього патрона, тоді коли решта відступають: «Якась гарячка опановує мене. Беру кріс і стріляю, як на стрільниці» [12, с. 11]. Третя чота відчайдушно захищалася, доки не надійшла допомога С. Горука з частинами 130-ої бригади. Росіян відкинуто за Стрипу, але сотня З. Носковського майже знищена. «Її чота», завдяки переконливості, волі хорунжої таки спасає своїх «найменших і наймолодших» хлопців, весь курінь. Ціна – неймовірні фізичні й моральні зусилля, коли «сонність і якась смертельна втома оповають тіло» [12, с. 11]. Та що найбільше заслуговує пошани – Галечко не боїться бою: «кулі як рій бджіл, що висипався у ясний сонячний день бреньять кругом мене. Мені це чомусь байдуже...Тріскає шрапнеля. Хочеться мені сміятися, кепкувати з неї» [12, с. 11]. Видається, що для неї це гра зі смертю, для бійців – визнання відваги й героїства, достойні найвищої пошани.

У боях під р. Стрипою перетнулися шляхи Софії Галечко та Гандзі Дмитерко, котра згадувала, що їй було дуже вигідно жити разом з хорунжою [2, с. 4] Згодом добрих товаришок, як і решти уссусів відправляють у тил до травня 1916р.: «Нас зараз відставили до кадри. Мене приділили до канцелярської провінціатури, а Софія була без приділу» [2, с. 5]. У кадрі хорунжа Галечко, щоб заповнити час, веде переписку з рідними: німецькою з батьком і братом, котрий перебував на Італійському фронті, польською з матір'ю, до тіток і сестер у Львові пише українською.

Та перебування у тилу для Галечко дається важко – самотність і однастайність кадрового життя їй були особливо осоружні. Про це неодноразово хорунжа пише Романові Сушко, в полку якого воювала сотня З. Носковського. Листи С. Галечко, як джерела особового походження демонструють особливу вразливість, чутливість жінки на війні, емоції, що засвідчують її соціальні взаємостосунки: «Я в кадрі. Справа моєї участі пішла до АОК. Маю повну надію, що вдасться мені вирватися звідси... розуміється своїми силами... На жаль поки що мушу сидіти тут і думати, думати як чесно поступили зі мною мої товариші і постаралися усунути мене. Гандзя і Рисівна в кадрі, Підвисоцька теж рівно ж тут, а я за 2 роки служби діждалася, що мене хочуть викинути як пса. За що маю так мучитися?» [7, арк. 41-42]. Вона промовисто описує зустріч з батьком у Львові, котрий взнавши про кадру «зачав витягати такі висновки, що попрощалася і від'їхала. Я душевно така змучена, пригноблена тим всім, фізично дуже слаба – від часу від'їзду з поля ходжу вічно з гарячкою, не годна їсти, ані спати. Все пусте» [7, арк. 24].

Наприкінці червня 1916 р. усусівки С. Галечко та Г. Дмитерко дістають відпустки і їдуть до Відня, щоб з'ясувати своє подальше становище у легіоні. У столиці Габсбургів, де панує «моральна та матеріальна нужда і всі тікають на захід» ними опікуються жінки з Українського жіночого комітету [7, арк. 87]. Світлина того часу зафіксувала трійку українок С. Галечко, Г. Дмитерко та О. Левицьку-Басараб. Усусівки у військовому строї різко контрастують з «віденським» класичним образом Ольги – у капелюшку, світлій сукні, з дещо розгубленим виразом обличчя. Січовички коротко-острижені, що теж є своєрідним атрибутом жінок-воїнів, адже санітарні умови фронту не дозволяли носити коси. Їхні риси по-чоловічому серйозні, загострені, пози – розслаблені, відпочиваючі, «тилові».

Після віденської Боевої управи, де С. Галечко та Г. Дмитерко відмовлено у поверненні на фронт, знову кадра, тил, листи-звертання до полковника Р. Сушка: «Дуже сердечно дякую за пам'ять. Сама думка, що хтось щиро думає за мене і не байдужа йому моя справа – так мило вразила мене. Здавалось мені, що се той давний Сушко в чорнім плащі з'явився переді мною і сказав пару щирих, теплих слів. Я вже так привикла до поведіння панів, що мені дивно, як хтось инакше відізває до мене» [13, арк.38-39]

Винними у ситуації, що склалася вона називає офіцерів, стрільців, котрих поважала й спасала, за честь яких їй боліло у ще Горонді. Зі записів Софії Галечко 1914 р.: «Поляки виписують цілі шпальти по всяких часописах, що в рядах їх добровольців ідуть, Жеромські, Жулавські та інші... В нас ніхто не згадає і одним словом, що маємо між собою такого Гаврилка, Струхманчука і десятки інших визначних людей... Замало маємо ще гордості національної, замало національного егоїзму!» [4, с. 8] Колишні приятелі, коли слави й визнання досягла Галечко, «різно» відають про неї: «Скажіть полковникови, що се «милосердя» і бажання увільнити мене від служби в поли принесло мені такі «користи», що ...» [7, арк. 24] Хорунжа С. Галечко, вчорашня випускниця філософських студій безпорадна перед патріархальним світом. Їй, героїні Першої світової війни, чий портрети друкували усі європейські видання, відмовлено у вищому прояві свободи – виборі задля самої себе, власній сутності, прагненні до трансцендентного, бо це б утверджувало її суверенність поряд з іншою статтю. У листі від 22.07. 16 вона пише до Р. Сушка: «Якби Ви знали як страшно тужу за життям в поли і як мені тут гірко жити... Прошу вступіть до мене до Кадри, дуже хотіла б побачитись з Вами. Ось Кінець буде таким мабуть, як 3-х товаришів з кадри, які сами збожеволіли, або – пальну собі в лоб. Мені прямо страшно тут. Дурію. Се не фрази, але дійсно жити тут не годна. Як я Вам всім завидую. Се підло так когось викинути по два роки служби... Не знаю за що я так мучуся» [13, арк. 26].

Листи С. Галечко промовисто демонструють вічний конфлікт між настійним прагненням суб'єкта (тут – командування УСС) утвердити свою самодостатність через підлегле становище жінки, навіть якщо вона достойно боролася нарівні: «Ходжу з кута в кут і думаю. Числю кроки там і назад і мимоволі приходять мені на думку замкнені в залізній клітці і льви, і тигри.. Дусить мене тут воздух, давлюсь кожним кусником ласкавого хліба... Я за горда наче, довго не видержу тут. Гай, гай, якби я могла писати щиро про всь, подати Вам точні факти. Голова болить і пукає з болю... Прошу Вас лише, яко доброго товариша давніх луччих часів, щоби Ви спитали полковника чи згодився взяти мене в поле, бо я ані в Кадрі, або за фронтом в теперішніх обставинах жити не могла. Піду дуже радо яко стрілець-рядовик, знаю зовсім певно, що він се може зробити» [7, арк. 28].

Влітку 1916 р. за сприяння полковника Р. Сушка й вищого командування, С. Галечко та Г. Дмитерко відправляють на передову. Проте, важкий попередній досвід кадри породив відчуження й недовіру до сильної статі. Визнаючи домінантне становище чоловіків у світі, і армії зокрема, С. Галечко крок за кроком ставить під сумнів їхній авторитет, адже вони засумнівались у її придатності на війні. Олена Степанів зауважувала, що згодом хорунжа жила самотньо, окремо, не харчувалася спільно з товаришами, бо відносини в коші не вдовольняли її. Про це читаємо в листах С. Галечко: «Так тихо, тихесенько в хаті. Тільки пташки на грушці перед вікном розповідають собі тихо сонно якусь Казку. Сиджу в хаті цілими днями, щоби оминати всякі симпатичні стрічі і не чути на кождім кроці договорювання і «видів» панів і стрільців, або повних журби питань, коли і куда їду, що роблю з собою.» [13, арк. 39]. Січовичка знову звертається до найрідніших: відомо, що 1917 р. вона надала матеріальну допомогу своїй родині, коли у Львові було сутужно з харчами, ще раніше провідала у Калуші батьків нареченого – д-ра Курівця з дружиною.

«Оригінальний хорунжий» Софія Галечко розуміла, що її подальше самоствердження у армії ґрунтується на досягнутому успіхові, професійній ієрархії. У паузах воєнного життя дівчина читає підручники з військової справи, розв'язує тактичні завдання, що давались їй легко [6, с. 79]. Та навіть фаховість і досвід не допомогли українкам 1918р., коли без подання причин їх звільнили з війська. Це поклало початок маргіналізації жінок в українських збройних формуваннях – УСС та УГА. Для шляхетної людини С. Галечко то був підступний удар: «Сидіти тут в теплій хаті, далеко від бойової лінії тоді, коли інші поруч в обороні рідної землі – сидіти тут здоровому... чоловік дуріє прямо з болю. Всякі аргументи докази се лише пусті звуки... Знаю що згину, мушу згинутися – лише болить мене, що може чужі люде будуть тоді зі мною. А я би так хотіла бути до кінця межі своїми і сего дождатися не годна». [13, арк. 107]. Трагізм ситуації хорунжої полягав у тому, що вона не бачила майбутнього поза фронтом – удома її, як здавалось, не чекали, через хронічне запалення очей не могла студіювати й працювати, під час війни втратила важливі документи: університетський диплом, свідоцтво санітарної практики в шпиталях Граца [13, арк. 107].

Під час останньої зустрічі вигляд С. Галечко насторожив Степанівну: «Галечко здалась мені ще дрібнішою, лице ніби присіріло, тонкі пальці були у безнастанному русі, курила надміру. Вона переживала щось дуже глибоко...» [6, с. 79]. Нервозність та хворобливість стали результатом величезного напруження, ціною поступок, жертв і неймовірних зусиль впродовж п'яти років війни. Галечко втрачає внутрішню рівновагу й досягає краю відчаю: «Повідали же нині, що кілька товаришів впало... Як я їм страшно завидую того безмежного спокою, того маленького сірого клаптика землі. Якби так хто дійсно любив мене і бажав мені щастя поміг би мені вправитися з тої клятої кадри в поле. Се було би дійсне милосердя» [13, арк. 106].

Дівчина, яка обрала «чоловічий шлях» і притлумила свою окромешність, була вкотре й безповоротно відкинута чоловіками. Це протиріччя спричинене тим, як її сприймають «свої», мало вирішально-трагічний наслідок на самовідчуття і долю січовички. У червні 1918р. С. Галечко надають відпустку з натяком перейти на цивільну службу. Г. Дмитерко, котра б могла підтримати її у важкі часи переїзджася зі сотнею на Херсонщину. Перебуваючи у знайомій учительки Ірини Підвисоцької, Софія Галечко не зрадивши ні одним словом свого настрою, під час купання у ріці Бистриця «попала у вир і не виплила» [2, с. 5].

Думається, що виром стала І світова війна, яка засвідчила масову участь українок у військових формуваннях. Цей «вихід у світ» і слава, яку здобули наші краянки, воюючи у полі, зводились нанівець із закінченням бойових дій. Нерівноправність й репресивність щодо жінки, відмова у праві на самоствердження травмували, виснажували її фізично й психологічно, породжували цілий спектр проблем, призводили до трагічних наслідків. Учорашні символи нації та батьківщини змушені були приміряти на себе кліше чоловічого суспільства, де їм традиційно нав'язувались поступливість та готовність задовольнятися другорядними ролями. Такого роду патріархальні міфи, психологічні штампи, що роблять жінку залежною, уярмленою діють і сьогодні, попри досягнуті у тривалій боротьбі права за рівноправність. Розвінчування такого роду стереотипів – один зі шляхів подолання все ще відчутної прірви між сильною і «другою» статтю, реальний шлях до їх гармонійного співіснування.

Література:

1. Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе. – Т. 1. – Київ, Основи, 1994. – С. 173–193.
2. Дмитерко-Ратич Г. Із зброєю в руках (пам'яті Софії Галечко) / Г. Дмитерко-Ратич // Наше життя. – 1958, листопад. – С. 3-5.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 5235. – Оп.1. – Спр. 1922. – Статті, спогади д-ра С. Витвицького «В 75-ті роковини Віденської Січі» (1940 р.). – 70 арк.
4. Угрин-Безгрішний М. Нарис історії «Українських Січових Стрільців» / М. Угрин-Безгрішний // Рогатин – Львів – Київ: Вид-во: «Журавлі», 1923. – С. 103.
5. Фіхте Й. Г. Що таке народ у вищому розумінні цього слова і що таке любов до Батьківщини / Й. Г. Фіхте // Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернста Гелнера. Антологія. – Київ: «Смолоскип», 2010. – С. 10–18.
6. Софія Галечко. В 25-ту річницю смерті / Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси / Упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк. – Львів: «Піраміда», 2009. – С. 77–80.
7. Центральний Державний Історичний Архів у Львові (ЦДІАУЛ). – Ф.353. – Оп. 1. – Спр. 205 – Листи до сотника Сушка Р. Від родичів, друзів та ін. (1906-1916рр). – 103(95) арк.
8. Назарук О. Характеристики старшин УСС. Олена Степанівна, хорунжий УСС. / Олена Степанів – Роман Дашкевич. Спогади і нариси / Упоряд. Г. Сварник, А. Фелонюк. // Львів: «Піраміда», 2009. – С. 128–137.
9. Литвин М. Легіон Українських січових стрільців: військове навчання, виховання, бойовий шлях. / М. Литвин // – Велика війна 1914-1918рр і Україна. Книга І. Історичні нариси. – Київ, вид-во: «Кліо», 2014р. – С.159–179.
10. Угрин-Безгрішний М. Хорунжа УСС Софія Галечко (на основі записок і розмов з С.Галечко) / М. Угрин -Безгрішний // Гомін Волі. – 1991. – 27 квітня. – С. 39.
11. Литвин М. Українські січові стрільці / М. Литвин, К. Науменко. – К., 1992. – С. 13.
12. Третя чета – «Літопис Червоної Калини». – ст. 10-11. – № 2. – 1991.
13. Центральний Державний Історичний Архів у Львові (ЦДІАУЛ). – Ф. 353. – Оп. 1. – Спр.206.– Листи до сотника Сушко Романа від родичів, друзів та ін. (13 червня 1916- 24 серпня 1916). – 114 арк.

Olha Bezruk
SOFIA HALECHKO: «PICTURESQUE CORNET» OR «NOBLE PERSON»?

Since the beginning of the XXth century women had rejected fundamental ideas of previous epochs presenting a new approach to the world and their own hierarchy of values.

In this regard, Sophia Halechko's personal history represents a history of a Ukrainian woman who hazarded to abandon usual gender roles and gained a new feature – the national one. Factors that had formed her worldview included the Ukrainian-Polish family environment, high school and university education, ideas of classical German philosophy, and Western European feminism. A special place in this chain took the experience of the World War of 1914-1918 when the life had lost any value, and to die for the national idea became a matter of pride not only for men but also for women. Hence, the mass participation of Ukrainian women appeared in public and philanthropic societies and military units, such as the USS Legion and the UHA.

This «coming out» along with the glory won by Ukrainian women who had been fighting on the battlefield were neutralized by finishing of armed hostilities. Yesterday's symbols of the nation and country had to try on a cliché of the masculine patriarchal society, where they were traditionally enforced adaptableness and readiness to be satisfied with minor roles.

Such inequality and repressiveness in relation to women as well as rejection of the right for self-affirmation hurt and exhausted them physically and psychologically, caused a range of problems, and led to tragic consequences.

The complex and ambiguous experience of the theme «Women and War» is stressed in this historical exploration. The paper first uses Sophia Halechko's letters addressed to Roman Sushko, the USS Colonel, diaries, and memoirs of O. Stepaniv, H. Dmyterko, and O. Nazaruk.

Key words: woman, war, nation, Ukrainian Sich Riflemen, gender roles, correspondence.

УДК 173.1

Вікторія Березіна
 (м. Київ)

**ГЕНДЕРНО ОБУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО В СІМ'І
 ТА ПРАКТИКИ ЙОГО ПОДОЛАННЯ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ**

У статті досліджуються феномен гендерно обумовленого насильства в сім'ї та аналізуються практики його подолання. Розбирається ненасильницька модель поведінки. Доводиться, що насильство не вичерпується гендерною проблематикою. Завдяки переосмисленню домашнього насильства як наслідку гендерної нерівності показуються витоки кризи гендерної ідентичності сучасної людини.

Ключові слова: гендерна нерівність, гендерна ідентичність, насильство в сім'ї, ненасильницьке спілкування, соціалізація агресії.

Історично склалося, що саме жіночий рух вперше підняв питання про насильство в сім'ї. Певний час воно розглядалося як складова подолання насильства над жінками в цілому. Завдяки активності феміністок були підписані, зокрема, Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок і Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод (Європейська конвенція), які чинні в Україні.

Зокрема, у рішенні Європейського суду в справі «Опуз проти Туреччини» (Opuz v. Turkey, no. 33401/02, 09.06.2009) зазначено, що насильство в сім'ї – не суто приватна чи сімейна справа, а проблема, яка зачіпає суспільні інтереси, а це, своєю чергою, вимагає ефективних дій із боку держави. Нездатність держави захистити жінок від домашнього насильства порушує їхнє право на рівний захист перед законом, навіть за відсутності наміру такої дискримінації.

Відповідно до статті 5 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, держава має зобов'язання «змінити соціальні та культурні моделі поведінки чоловіків і жінок для досягнення викорінювання забобів, звичаїв і всіх інших проявів, що ґрунтуються на ідеї неповноцінності чи зверхності однієї зі статей

або стереотипності ролі чоловіків і жінок». До таких стереотипних моделей належить традиційне звинувачення жінок у провокації насильства в сім'ї та перекладення відповідальності за протиправні дії чоловіка-насильника на жінку-жертву насильства в сім'ї [1, с. 199-200].

Права жінок і права людини як два напрямки правозахисту часто є в конфлікті між собою. Як наголошують феміністські критики, «рівність у світі, де чоловічі закони є мірою всіх речей, для жінок є зброєю з тупим лезом». Більше того, вона може стати «двосічною зброєю, якщо використовується для переслідування жінок, які не виконують конвенційні норми для чоловіків». Культурно та релігійно зумовлені переконання протидіють встановленню рівноправ'я жінки, особливо в тому, що стосується сексуальності, репродукції, заміжжя та сімейних стосунків. Саме в ситуації, коли необхідно виправдати обмеження прав жінок, представники специфічних груп або навіть національних держав від імені населення звертаються до загально визнаних прав на свободу віросповідання та культурної автономії [2, с. 227-253]. Крім того, правозахисники часто зіштовхнулися з опором самих жінок. Йдеться про те, щоб визволити жінку зі стану домашнього насильства, який вона сама не сприймає як форму рабства. Домашнє насильство не є суто психологічною проблемою, воно має потужне соціокультурне підґрунтя. Тут психотерапією не обійтися.

Можна припустити, що боротьба з таким суперечливим і складним явищем як гендерно обумовлене насильство в сім'ї не могла не вплинути на переосмислення сутності насильства та тлумачення гендеру. Щоб довести гіпотезу, спершу розглянемо проблему насильства в ціннісному вимірі. А потім пов'яжемо це з кризою інституту сім'ї та гендерної ідентичності в наш час.

Насильство як негативне соціальне явище небезпечно зводити до питання боротьби статей за владу. Насильницька поведінка є насильницькою, незалежно від того, хто її здійснює – жінка чи чоловік. Чоловіки теж потерпають від насильства з боку дружин, але такі випадки трапляються значно рідше. Насильство – це результат свідомих дій одного члена сім'ї щодо іншого. Загалом будь-які члени родини можуть стати об'єктом-жертвою насильства в сім'ї. Людина-насильник свідомо вибирає свою насильницьку поведінку. Адже що би інша людина не робила, все одно є кілька варіантів поведінки у відповідь. Тому відповідальність, згідно су-

часних західних правових уявлень, завжди лежить на кривдникуві. Насильство зазвичай залишається не покараним, хоча до нього в стосунках часто вдаються, так як воно є ефективним, швидким та найменш витратним засобом досягнення бажаного результату. По-перше, існування тісних емоційних зв'язків між кривдником та жертвою перешкоджає зверненню по сторонню допомогу. По-друге, проблема насильства в сім'ї довгий час була табуованою областю, і до нашого часу існує опір соціуму зверненню до цієї проблеми. Тому зміни мають відбуватися як на індивідуальному, так і колективному рівні.

Основа проблеми гендерно обумовленого насильства полягає в чоловічій поведінці, яка підкріплена усією системою суспільних поглядів, норм, культурних цінностей. Як зазначає Джудіт Герман, для того, щоб жертва могла допустити до свідомості травматичну інформацію, необхідно мати соціальне середовище, яке підтримує та захищає жертву і поєднує та захищає свідків у здоровому альянсі. Для кожної окремої жертви таким соціальним контекстом є стосунки з друзями, близькими людьми та членами сім'ї. Для суспільства в цілому соціальний контекст створюється за допомогою політичних рухів, які дають слово безправним. Вивчення травм у сексуальному та сімейному житті стає достовірним тільки в контексті, що кидає виклик підпорядкованому становищу жінок і дітей. Досягнення в цій сфері можливі тільки тоді, коли є підтримка достатньо потужного політичного руху, якому під силу узаконити співпрацю між дослідниками і пацієнтами та протидіяти звичним соціальним явищам замовчування та заперечення [3, с. 20].

Сучасне міжнародне законодавство з протидії домашньому насильству побудоване передусім на основі гендерного підходу, прихильники якого наголошують на тому, що головна мета будь-якого насилля – це набуття влади над іншим, тому вони орієнтовані на аналіз факторів, які підтримують систему домінування/підкорення в гендерних відносинах. Гендерний підхід проголошує ідею рівноправності чоловіків і жінок у сфері формальних неформальних стосунків. Ні у чоловіків, ні у жінок нема підстав притискати і підкоряти собі один одного, тому жодні види насильства у міжстатевих стосунках не прийнятні. Стосунки між чоловіками і жінками мають вибудовуватися на основі рівності позицій, паритету, врахування цілей та інтересів один одного. Однак поширені у суспільній свідомості стереотипи про те, що в стосунках між чоловіками

і жінками має обов'язково домінувати чоловік, що саме він має ухвалювати рішення, які стосуються основних питань взаємодії, постають в ролі бар'єрів, які заважають перебудові міжособистісних стосунків відповідно до партнерської моделі стосунків. Традиційні стереотипи мужності спонукають чоловіків проявляти у поведінці такі якості як: активність, впевненість, цілеспрямованість, силу, виражений волевий потенціал, впевненість у собі, вміння досягати своїх цілей, наполягти на своєму, для чого допускається застосування агресивності і директивності. Більшість досліджень у питанні про причини побутового насильства чоловіків щодо жінок виділяють такий найбільш значимий фактор, як утвердження домінантної маскулінності як соціальної норми. Чоловіки засвоюють культурні приписи виконувати домінуючу роль, як в суспільному житті, так і в сім'ї [4, с. 30].

Модель «Колесо влади та контролю», розроблена у 1984 році на основі групових інтерв'ю з жінками-жертвами домашнього насильства у місті Дулут (Міннесота), описує звичайну тактику, яку кривдники використовують для контролю над своїми жертвами, працівниками правоохоронних органів та іншими особами. Хоча багато актів психологічного й емоційного насильства не пов'язані конкретно з порушенням норм, це допомагає особам, які чинять насильство, установити контроль, який часто підсилюється фізичним та сексуальним насильством. Це «колесо» є графічним описом того, як проявляється домашнє насильство, пов'язане з потребою домінувати. «Спиці» «колеса» – це тактики контролюючої поведінки. Дана теорія описує насильство як складову частину моделі поведінки, а не як серію незалежних інцидентів. У цій моделі надається особливе значення скоординованій відповіді громадськості на домашнє насильство, не прийняттю насильства і навчанню не насильницькій поведінці під час проходження кривдниками реабілітаційних програм. Чітка і узгоджена позиція громадськості і держави може підтримати дії для зміни індивідуальної поведінки суб'єктів партнерського насильства. З огляду на дисбаланс влади між постраждалими членами сім'ї і насильниками, загрозу здоров'ю і життю від насильників, інституційний рівень має найбільш потужний вплив на індивіда і на корекцію його агресивної поведінки. Якщо поліція, прокуратура, судді, судмедекспертиза, адвокати разом утворюють систему, яка не засуджує чоловіків-насильників, то вона таким чином підтримує дискримінацію і насильство проти жінок [4].

Домашнє насильство – це повторюваний зі збільшенням частоти цикл дій, який включає фази зростання напруги, вибуху насильства та примирення і «медового місяця». Теорія про циклічний характер домашнього насильства була представлена в 1970-ті роки американською дослідницею Ленор Уолкер і на сьогоднішній день є загальноприйнятою. Поняття «синдром побитої жінки» теж її авторства. Однак багато жінок критикують насилля як циклічну подію. Також жінки піддають критиці теорії, які пояснюють насилля нездатністю впоратися зі стресом. Агресивні імпульси виникають, як у жінок, так і у чоловіків, тільки соціалізуються вони по-різному: шляхом ідентифікації з жертвою або з агресором, з гіпоагресивністю у жінок і гіперагресивністю у чоловіків. Тому постала потреба переосмислити сліпе ототожнення фемінності з пасивністю і мазохізмом, а маскулінність – з активністю і садизмом.

Згідно з психоаналітичною теорією, жертва і насильник мають однакові проблеми і обоє потребують допомоги. Вони будують драматичні залежні стосунки, тому що є незрілими особистостями внаслідок порушеної прив'язаності (гіпоопіка чи гіперопіка) і пережитих травм у дитинстві (емоційних, фізичних чи сексуальних). Вони відтворюють у дорослому житті модель стосунків, яку мали, будучи дітьми, з найбільш значимою людиною, навіть якщо це насильницька модель, бо вона в них асоціюється з любов'ю. «Б'є – значить любить». Їм бракує досвіду «безпечної прив'язаності», «позитивного внутрішнього об'єкту». Йдеться про структурний дефіцит характеру. Задача суспільства – нетолерантно ставитися до насильства і дати досвід підтримуючих стосунків, середовище для зросту і позитивний приклад для наслідування. «...щось принципово не так з культурою, яка допускає ситуацію, в якій за циклом насильства і приниження в дитинстві настає новий цикл побоїв у дорослому віці» [5, с. 211].

А. Богачов у своїй статті «Сократ і царство свободи» [6] наголошує засадниче значення родини у сучасному світі (подібно до полісу в Античності) як первинного ґрунту формування людської моральності, здатності підтримувати щирі стосунки з іншими. У зв'язку з цим український дослідник називає однією з причин загрози Радянського Союзу – цілеспрямовану політику руйнування інституту сім'ї. Утім, не таємниця, що інститут сім'ї сам по собі зазнає постійної еволюції, яка у нас час, передусім на Заході, набула руйнівних рис: зміни членів подружжя, поширення сімей, що

складаються з одного з батьків або з батьків однієї статті. Це велике безладдя сім'ї стає причиною численних трагедій і катастроф: зазнають насильства і самі вдаються до нього діти. Тобто розладнана сім'я слугує ґрунтом для формування асоціальної поведінки молодого покоління. Водночас ще ніколи на сім'ю не дивилися як на найкращий осередок для розквіту особистості. Дослідженню даного явища з психоаналітичних засад присвячена цікава праця Е. Рудинеско «Розладнана сім'я».

Принцип влади, на якому завжди ґрунтувалася сім'я в західному суспільстві перебуває у стані кризи. Цей принцип протистоїть реаліям об'єднаного світу, що глобалізований, й провокує горизонтальний вимір людини. За поєднання елементів тиранії та все більш руйнівної ринкової економіки сім'я постає як єдине об'єднання для індивіда, здатне сприйняти конфлікт і народитися заново. Сім'я «видається здатною опору органічній трибалізації глобалізованого суспільства... за умови, що зуміє підтримувати як основоположний принцип рівновагу між одиничним і множинним» [7, с. 224].

На думку І. Головащенко, непокоїться щодо тотальної кризи сім'ї як такої не варто. Сімейні стосунки між людьми змінюються. Історично першою в європейській соціокультурній традиції сформувалась патріархальна сім'я, де влада глави сім'ї над життям, поведінкою і власністю членів родини спершу вважалася абсолютною, згодом пріоритетною. Новітня сім'я (період кінця XVIII та початку XX століття) ґрунтується на романтичному коханні. Така сім'я затверджує розподіл праці між подружжям. Дитина стає суб'єктом, який має виховувати нація; питання влади стає способом поділу її між державою і батьками, між матерями й батьками. А потім виникає постновітня сім'я, яка поєднує людей, що прагнуть стосунків і розквіту у сфері приватного життя. Основним висновком такої форми сімейних відносин об'єктивно стає проблематичність приналежності влади. Тобто питання влади корегується кількістю розлучень і перетасовки сімей [8].

Раніше зв'язок між гендерною нерівністю та насильством в сім'ї був очевидним, тепер – ні. Це пов'язано зрозумінням традиційної гендерної ідеології, яка жорстко регламентує поведінку чоловіка та жінки. Результати досліджень домашнього насильства в Угорщині показали, що припущення щодо «традиційних» гендерних ролей як передумови цього явища не обґрунтовані. В наш час

гендерні ролі розмиті та некатегоричні: чоловікові не обов'язково бути годувальником, а жінці – домогосподаркою. Подібне можна побачити і в Україні. У свідомості громадян переважає егалітарна настанова, жінка (принаймні, номінально) вважається рівною з чоловіком і має таку ж свободу в питаннях кар'єри, фінансів, сексуальних відносин. Тобто люди у повсякденному житті керуються персональними, а не нормативними (ролевими) критеріями. Однак у масовій свідомості домашнє насильство існує в декількох площинах і між якими є певні суперечності.

Було виявлено чотири таких суперечностей: поміж «егалітарними» настановами на жінок та «традиційними» настановами на дружин; поміж гендерними ролями у родині та поза нею; поміж фізичним насильством (власне домашнім насильством) та «нормальним» жорстоким поводженням з членами родини; поміж соціальним визнанням домашнього насильства як проблеми та індивідуальною впевненістю, що воно не є актуальним. При цьому традиційна сімейна модель руйнується, у країні дуже високий рівень розлучень та неповних сімей. Гендерна ідеологія розмита, традиційні гендерні ролі, які дають припис чоловікові бути сильним, а жінці – слабкою, не виявлені. Говорячи про центральні, найбільш впливові міфи, можна зробити два основні висновки: (1) люди вірять, що домашнє насильство існує десь на периферії, трапляється рідко й «не з нами»; (2) жінки жертви мають змогу отримати та отримують адекватну допомогу в численних державних та суспільних організаціях. На прикладі політики жіночого руху в Угорщині ми бачимо, що замість очікуваного зростання суспільної свідомості та неприйняття домашнього насильства відбувається інше – усунення від проблеми, яке супроводжується появою нових міфів [9].

На думку Ериха Ноймана, автора книги «Глибинна психологія і нова етика» [10], основна життєва перепона сучасної людини – це проблема зла: ставлення до добра і зла втратило визначеність, що привело до анонімності відповідальності. Таким чином, сучасній людині передусім необхідно усвідомити усе зло, яке міститься у ній самій: свою «темну», неповноцінну особистість, свою тінь. За словами Ноймана, визнання існування тіні становить суттєвий ґрунт для реального формування етичного ставлення до «того, хто знаходиться поза мною». Йдеться про необхідність усвідомлення людиною своїх передсудів, за які вона несе індивідуальну відповідальність.

Етика не може бути теоретичним знанням, яке лише згодом застосовувалося б на практиці. К. Сміт у роботі «Герменевтика і людська скінченність: щодо теорії етичного розуміння» [11], покликаючись на філософію Г.-Г. Гадамера, порівнює етичні принципи з правилами мовного вжитку. Вони вбираються індивідами разом з рідною мовою і зазвичай спонтанно застосовуються відповідно до обставин. Через нескасовну відмінність культур Гадамер наполягає на неможливості створення універсальної етики. Іншими словами, етика – це справа мовного несвідомого. Правильність більшості того, що ми робимо, говоримо і ким є, забезпечується етосом, який має приховану чинність і зазвичай не є сам по собі усвідомлюваним. Оскільки наше розуміння завжди є обмеженим, необхідною вимогою постає особлива етична притомність свідомості. З одного боку, вона пильна до своїх передсудів, а, з другого, уважно ставиться до Іншого та іншості, що є суттю тактовності та толерантності.

Отож, є прямий зв'язок між мовою і насиллям. У книзі «Мова життя. Ненасильницьке спілкування» [12, с. 22-27] згадується О. Дж. Харві, професор психології Колорадського університету. Він взяв випадкові вибірки з художньої літератури багатьох країн і звів їх в таблицю частоти вживання слів, які сортують і оцінюють людей. У суспільствах, де люди мислять категоріями людських потреб, значно менше насильства, ніж там, де люди ділять один одного на «хороших» і «поганих» і переконані, що «погані» мають бути покарані. Більшість з нас виховано в рамках тієї мови, яка спонукає нас таврувати, порівнювати, вимагати і оцінювати, а не намагатися зрозуміти, що ми відчуваємо і що потребуємо.

Часто, якщо не завжди, насилля – словесне, психологічне або фізичне – серед членів родини, племені чи нації є свого роду умовиводом, який пояснює причину конфлікту неправотою протилежної сторони. Однак за цим ховається нездатність думати про себе та про інших як про вразливих істот, які можуть відчувати страх, гіркоту, горе і т.д. Усі ми зацікавлені у змінах не під впливом покарання, а в силу того, що ми вважаємо ці зміни благом. Лише в умовах ненасильницького спілкування (ННС) можливе порозуміння і мирне вирішення конфліктів інтересів, в тому числі між чоловіками і жінками. Метод ННС М. Розенберга, який у сучасному світі широко використовується, як на міжособистісному, так і міжнаціональному рівнях, ґрунтується на принципах відмови від

насильства, які пропагували Ганді та Мартін Лютер Кінг молодший. Це *ahimsa*, природньому стані співчуття, коли у серці немає насильства.

Висновки:

1. В основі гендерного конфлікту лежить проблема насильницьких стосунків між чоловіком і жінкою, де один панує над іншим. Феміністки піддали сумніву такий стан речей.

2. Гендерно обумовлене насильство неможливо подолати, не долаючи насильства над дітьми, які внаслідок насильницьких стосунків з батьками виростають або надто залежними (жертвами) або надто незалежними (агресорами). Вони не мають досвіду позитивних, безпечних близьких стосунків, тому не можуть їх відтворити в дорослому житті.

3. Цей досвід вони можуть набути з оточуючими, зокрема проходячи психотерапію та корекційні програми. Щоб в них була мотивація змінюватися, неможна, щоб їх насильницька поведінка отримувала позитивне або негативне підкріплення. Оточення має демонструвати однозначно нетолерантне ставлення до насильства.

4. Ненасильницька поведінка передбачає свідоме ставлення до власних передсудів щодо гендерних питань та емпатію до потреб та почуттів іншого, незалежно від його статі. Теоретичними моделями такої поведінки є концепції Г.-Г. Гадамера і М. Розенберга.

5. Подолання насильства передбачає також відмову від прирівнювання жіночності до пасивності і мазохізму, а мужності – до активності і садизму. Жінка має включити в свою гендерну ідентичність відщеплену агресію, а чоловік – м'якість та емоційність.

Література:

1. Проти насильства. Збірка / Упорядниця Лариса Денисенко. – Київ : ВАІТЕ, 2016. – 322 с.
2. Філософія прав людини / За редакції Ш. Госепта та Г. Ломанна; Пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. – К. : Ніка-Центр, 2016. – 320 с.
3. Герман Дж. Психологічна травма та шлях до видужання: наслідки насильства – від знущань у сім'ї до політичного терору / Дж. Герман. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. – 416 с.
4. Семья и домашнее насилие. Практика консультирования мужчин – субъектов домашнего насилия : учебное пособие / Под ред. Н. М. Платоновой. – СПб. : СПбГИПСР, 2013. – 210 с.
5. Селани Дэвид П. Иллюзия любви. Почему женщина возвращается к своему обидчику / П. Селани Дэвид. – Класс, 2013. – 264 с.

6. Богачов А. Сократ і наше царство свободи / А. Богачов // Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови. – Київ : 2007. – С. 230–246.
7. Рудінеско Е. Розладнана сім'я / Е. Рудінеско ; пер. з фр. – К. : Ніка-Центр, 2004. – 232 с.
8. Головащенко І. О. Зміни парадигми: філософський аналіз феномену сім'ї за Елізабет Рудінеско [Електронний ресурс] / І. О. Головащенко // Матеріали XLV Науково-технічної конференції ВНТУ, Вінниця, 23-24 березня 2016 р. – Електрон. текст. дані. – 2016. – Режим доступу : <http://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2016/paper/view/178>.
9. Іванченко С. Проблема домашнього насильства в Угорщині: від демонізації до нормалізації / С. Іванченко // Информационно-просветительское издание «Я». – 4'07/20. – С. 13–16.
10. Нойманн Э. Глубинная психология и новая этика. Человек мистический / Э. Нойманн; [пер. с англ. Ю.М. Донец] – Академический проект, 1999. – 206 с.
11. Smith P. C. Hermeneutics and human finitude: towards a theory of ethical understanding. – New York: Fordham University Press, 1991. – 291 p.
12. Розенберг М. Язык жизни. Ненасильственное общение. – София, 2009. – 272 с.

Viktoriia Berezina

GENDER-BASED VIOLENCE IN THE FAMILY AND PRACTICES OF ITS OVERCOMING: A PHILOSOPHICAL ANALYSIS

The article investigates the philosophical issues of the gender-based violence in the family and examines the practice of overcoming it. The violent behavior pattern is clarified. The author argues that the phenomenon of the domestic violence can't be reduced to the gender conflict. The gender identity crisis of modern people is shown as a result of rethinking of the domestic gender-based violence prevention.

The basis of gender conflict is the problem of violent relationships between men and women, where one rules over another. Feminists challenged this situation. The gender-based violence cannot be overcome without overcoming abuse of children, who had violent relationships with parents and that's why became too dependent (the victim) or too independent (aggressors) adults. They had no experience of positive, safe close relationships in the past and they cannot recreate them in their adulthood. This experience they can get by undergoing psychotherapy and rehabilitative programs. Their violent behavior shouldn't receive a positive

or negative reinforcement. Everyone nearby should demonstrate clearly intolerant attitude to violence. The non-violent behavior involves a conscious attitude to their own prejudices about gender issues and empathy to the needs and feelings of another person, regardless of gender. Overcoming violence implies the rejection of equating femininity into passivity and masochism, and the courage – to activity and sadism. A woman should include in their gender identity repressed aggression and male – softness and emotionality.

Key words: *gender inequality, gender identity, domestic violence, non-violent communication, socialization of aggression.*

УДК 338.22:316.346.2-55.2(477)001.8(045)

Джон Джонсон

(Walden University, USA)

Ганна Санко

(Colorado State University Global Campus, USA)

АМЕРИКАНСЬКЕ, УКРАЇНСЬКЕ ТА ПОЛЬСЬКЕ ЖІНОЧЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СТИМУЛІВ І БАР'ЄРІВ

У цьому дослідженні порівнюються аспекти жіночого підприємництва в двох постсоціалістичних країнах (Україна і Польща) після різних етапів трансформації суспільства з результатами національного дослідження в США. Дослідниками була застосована якісна методологія: фокус-групи з жінками-підприємницями були проведені в Києві (Україна) і Кракові (Польща), щоб обговорити ключові мотивуючі фактори і бар'єри для початку і управління бізнесом. Американське національне дослідження було кількісним. Його було проведено в США Фондом Кокс (Cox foundation). На етапі створення бізнесу польських та американських жінок часто мотивує «можливість», а українські жінки були, переважно, вмотивовані «необхідністю». Фінансові аспекти також були відображені в результатах дослідження: більшість респонденток з України і Польщі почали свій бізнес, спираючись головним чином на самофінансування, більшість жінок-підприємниць у США взяли банківські кредити для цих цілей. В обох перехідних країнах жінки покладаються на особисті зв'язки і неформальні джерела порад щодо розвитку бізнесу, в той час як респондентки з США зазначили існування формальної інституційної підтримки бізнесу, асоціацій, фондів і жіночих мереж. Польські та американські жінки демонструють впевненість у своїх навичках та прагненнях, у той час як українські жінки, як правило, скромніші і менше стверджують про успіхи свого бізнесу. Результати дослідження демонструють різноманітність підходів до бізнесу у трьох країнах.

Ключові слова: жінки-підприємниці, бар'єри бізнесу, Україна, Польща, США, підприємництво.

Проблема дослідження. Мета дослідження – порівняльний аналіз жіночого підприємництва в різних країнах. В дослідженні використовувалися приклади трьох країн: України та Польщі (країн, що знаходяться на етапі економічної трансформації) та США (економічно розвинута країна). Було здійснено спробу дослідити, чи перешкоди для успішного підприємництва, виокремлені учасницями в кількісному дослідженні України та Польщі, є тими ж, що й для більшості бізнес-леді в США [1]. Польща обрала шлях швидких змін, що призвели до її членства в ЄС [2], тоді як Україна обрала шлях більш повільного розвитку [3]. Жінки-підприємниці в Польщі та Україні мають багато спільних рис та проблем [2, 3]. Однак існують також важливі відмінності у досвіді респонденток з цих країн. У порівнянні американські жінки-підприємниці вказують на відмінні бар'єри та стимули розвитку власного бізнесу [3]. Результати дослідження вказують на несхожість підходів до бізнесу в зазначених країнах, специфіку розвинутих американських ринків та демонструють різні наслідки пострадянського періоду, які простежуються в Україні та Польщі.

У пострадянських країнах на роль жінок в суспільстві вплинули здебільшого відмінні релігійні цінності та культурні аспекти, а також історичні події [4,5,6]. Дослідження в країнах з розвинутою ринковою економікою таких, як США, вказує на той факт, що поєднання індивідуальних, соціальних та культурних рис значним чином вирізняє підприємців жіночої та чоловічої статі [7,8,9,10]. В цьому дослідженні автори аналізують, як саме стан економіки країн та загальний рівень розвитку ринкових відносин напряму впливають на характеристики та тенденції розвитку жіночого підприємництва.

Жіноче підприємництво є важливою тенденцією сучасного ринку праці, як у розвинених країнах, так і в країнах, що розвиваються. Цікаво порівняти існуючі бар'єри для підприємництва, з якими стикаються американські, польські та українські жінки, та проаналізувати можливі міжкультурні спільні риси й відмінності.

Методологія. Проект сприяє поширенню додаткових знань в галузі жіночого підприємництва у контексті глобального порівняльного аналізу. Мета дослідження – аналіз існуючих бар'єрів для розвитку жіночого бізнесу в Україні, США та Польщі. Дослідниками використовуються фокус-групи з жінками-підприємницями (проведені в Києві, Україна), результати загальнонаціонального

українського дослідження 1000 жінок-підприємниць з усіх регіонів країни (2015), кількісного дослідження в Польщі (проведеного в 2016 р.) та висновки американського опитування 624 жінок-підприємниць Північної Америки, проведеного фондом CoxBusiness (2013). Респондентками були жінки, які мають власну справу (розпочали та розвивають власний бізнес) в Україні, США та Польщі.

Аналіз та результати. Мотиви розпочати власний бізнес. У трьох країнах дослідження жінки-підприємниці мали відповісти на питання та пояснити, що спонукало їх розпочати власну справу. Причини та обставини, за яких люди приймають рішення розпочати власний бізнес, завжди багатогранні та унікальні й залежать від комбінації особистих, внутрішніх та зовнішніх факторів та умов.

Найтиповішими причинами розпочати власний бізнес, за оцінками респонденток з Америки та Польщі були такі: бажання стати більш незалежною та впевненою у собі (Польща) [4, 5]; або бути «сама собі босом» та «обирати свою власну долю» (США) [1]. В Україні більшість жінок-респонденток зазначили потребу «забезпечувати себе та свою сім'ю» та «не мали іншого вибору» [2]. Результати дослідження демонструють, що існує значна різниця між первинними стимулами для жінок-підприємниць у Америці, Польщі та Україні [3, 4, 5]. Американські жінки були, головним чином, мотивовані «можливостями»; українських жінок здебільшого стимулювала «нагальна потреба»; польських бізнес-леді об'єднали порівну стимули та мотиваційні фактори, зазначені жінками з США та України.

Головні перешкоди на шляху жіночого підприємництва. Три основних перешкоди, виявлені в Україні, це – бюрократія в державних органах влади (за відповідями 77% респонденток), відсутність державної підтримки (66%) та джерел незалежного фінансування для початку бізнесу (60%) [2]. Менше 10% респонденток заявили, що вони ніколи не стикалися з державною бюрократією, або, що це неважливо. Щодо питання «Я можу знайти необхідне фінансування для мого бізнесу», тільки 13% були в змозі знайти всю суму [2]. Більшість респонденток знайшли основну частину фінансування бізнесу самостійно (40%) [2]. У той же час американські підприємниці зазначають, що основними перешкодами на їхньому шляху до підприємництва були, насамперед, баланс роботи/особистого життя (в значній мірі – 30%); вміння вести малий бізнес (певною мірою – 28%), і досвід керівництва (певною мірою – 24%) [1]. Тіль-

ки 22% респонденток заявили, що доступ до фінансування впливає на розвиток їхнього бізнесу в значній мірі. Переважна більшість американських жінок-власниць малого бізнесу ще не відчувають жодного впливу припинення урядової підтримки [1]. 79% заявили, що це не вплинуло на їхній бізнес взагалі [1].

Професійний досвід має велике значення. Відсутність кваліфікованих кадрів є важливою перешкодою для українських жінок-підприємниць (42% респонденток). Тільки 8% жінок-підприємниць зазначили, що їм досить легко знайти працівників для розвитку свого бізнесу. Оскільки більшість досліджуваних підприємств не вимагає високого рівня кваліфікації працівників, цей показник здається низьким [2, 3]. Американські ділові жінки не відзначили цей виклик у своїх відповідях взагалі. Однак, відповідаючи на запитання «Ви б заохочували інших молодих жінок до лав підприємниць?», найчастіше стверджують «так, але після того, як вони попрацювали на когось іншого» (це 42%) [2, 3, 6]. Це свідчить про важливість набуття професійного досвіду для ділових жінок.

Ділові жінки – гарні комунікатори. Українське дослідження виявило, що жінки-підприємниці мають високий рівень комунікації. 71% респонденток заявили, що вони часто або дуже часто спілкуються з іншими підприємницями [2]. Це відмінний показник розвинених соціальних мереж, які можуть сприяти розвитку бізнесу. Американське дослідження демонструє аналогічну ситуацію – 36% респонденток заявляють, що важливість мереж спілкування має вирішальне значення для їхнього успіху як підприємниць; 32% стверджують, що це дуже важливо, і 20%, що це важливо [1]. Більшість жінок-підприємниць докладають зусиль, щоб підтримати інших ділових жінок – дві третини респонденток заявили, що вони будуть завжди опікати жіночий бізнес, коли це можливо або доречно [1].

Американські ділові жінки набагато впевненіші у своїх силах, ніж їх українські колеги. Майже 40% українських респонденток заявили, що вони відчували невпевненість у собі, яка є серйозною перешкодою для розвитку бізнесу. Велика частина ділових жінок в Україні мають сумніви щодо власних здібностей та навичок для початку власного бізнесу [2, 3, 6]. Водночас тільки 24% американських ділових жінок заявляють, що відсутність досвіду керівництва впливає на їхній бізнес певною мірою, у той

час як ще 24% стверджують, що це взагалі не важливо [1]. 23% вказують, що вони взагалі не потребують підтримки наставника. У цьому випадку ми бачимо суттєву різницю між ситуацією в Україні та США.

Початок бізнесу є важливим життєвим досягненням для американських та українських підприємниць. 25% і 39% українських респонденток відповідно повністю згодні й переважно згодні з тим, що початок власного бізнесу був одним з найважливіших досягнень у їхньому житті [2, 3, 6]. Це схоже на висновки американського дослідження – майже всі підприємниці (92%) розпочали б власний бізнес знову, якщо б їм довелося це зробити [1]. Крім того, 38% американських підприємниць ставляться оптимістично і 35% дуже оптимістично до майбутнього свого бізнесу [1]. Статистика запевняє, що американські ділові жінки набагато впевненіші у своїх ділових навичках і своєму майбутньому.

Тим не менш, навіть з ростом числа жінок-власниць малого бізнесу 85% американських респонденток вважають, що існують численні виклики, які є специфічними саме для жіночого бізнесу [1]. Ці проблеми включають в себе гендерну нерівність (73%), більше навантаження (71%), відсутність можливості у певних галузях (55%), доступ до фінансування (41%) [1].

У середньому американські ділові жінки впевненіші у своїх навичках, у майбутньому свого бізнесу та у фінансових можливостях, ніж їхні українські колеги. Серед спільних рис можна зазначити, що американські польські та українські підприємниці вважають комунікацію важливою конкурентною перевагою та діловою навичкою [2, 3, 4].

Висновки. Дослідження показало, що:

- Американські та польські жінки демонструють амбіції та впевненість у власній компетенції; українські жінки більш скромні та не схильні багато говорити про власний успіх у бізнесі;
- Жінки-підприємниці в США визначили головним стимулом відкриття власної справи наявність «можливостей»; українські жінки пояснювали своє рішення відкрити власну справу «нагальною потребою» годувати родину; польські бізнес-леді вказали порівну фактори, зазначені колегами з інших країн;
- Більшість жінок в Україні та Польщі розпочали власну справу, розраховуючи головним чином лише на власні можливості й фінансове забезпечення, у деяких випадках за фінансової підтрим-

ки членів родини та друзів. В США більшість жінок-підприємниць взяли кредит у банках;

• В Україні та Польщі жінки активно використовували власні контакти, неофіційні джерела інформації та консультативних послуг з розвитку бізнесу, тоді як респондентки з США зазначили важливість інфраструктури офіційних джерел підтримки розвитку бізнесу.

Результати свідчать, що існує різниця в початкових мотивуючих факторах для жінок-підприємниць у Польщі й Україні. У той час як більшість жінок в Україні та Польщі почали свій бізнес, спираючись переважно на самофінансування, більшість жінок-підприємниць у США взяли банківські кредити для цих цілей. В обох перехідних країнах жінки покладаються на особисті зв'язки і неформальні джерела порад щодо розвитку бізнесу, в той час як респондентки з США зазначили існування формальної інституційної підтримки бізнесу, асоціацій, фондів і жіночих мереж. Польські жінки демонструють упевненість у своїх навичках та прагненнях, у той час як українські жінки, як правило, скромніші і менше стверджують про успіхи свого бізнесу. Результати дослідження демонструють різноманітність підходів до бізнесу в зазначених перехідних країнах, при цьому в дослідженні звертається увага на специфічні риси перехідної економіки в Польщі та Україні. Вони вказують на дуже різний історичний спадок радянського минулого цих двох перехідних країн у порівнянні з США.

Література:

1. Cox Business Snapshot of Women Entrepreneurs survey. (2013). A survey of 624 North American female business owners. Retrieved from http://www.coxblue.com/wp-content/uploads/cox_small_business_womens_survey.pdf
2. Johnson, J., Chinta R. Barriers to Entrepreneurship for Women in Ukraine. Studies of Changing Societies: Comparative and Interdisciplinary Focus, 1, 4-22, 2015.
3. Garten, E., Johnson, J., Buko, S., (2013) Barriers to successful entrepreneurship for women in Ukraine. Studies of Changing Societies Journal. volume 4 (issue 10).
4. Johnson, J., & Diadko, E. (December, 2016). Przedsiębiorczość kobiet w Polsce i na Ukrainie [Women entrepreneurship in Ukraine and Poland] (In Polish) <https://www.obserwatorium.malopolska.pl/wydarzenie/przedsiębiorczosc-kobiet-polsce-ukrainie>

5. Johnson J. Presentation “Barriers to successful entrepreneurship for women in Poland” presented at the 2016 International Conference on Gender Studies, (June 25, 2016), Krakow, Poland.

6. Sanko, A., Johnson, J. (2017) “Women entrepreneurship within Emerging Markets of Eastern Europe: Ukraine and Poland” Presentation at the International Conference on Environmentally Sustainable Entrepreneurship (Theme: Women Entrepreneurs Across the World), April 11-13, 2017, Orangeburg, South Carolina, USA. www.claflin.edu

7. Korukalov, M. (2014). Gender Policy and Institutional Mechanisms for Its Implementation in Ukraine, National Overview of Ukraine’s Implementation of Beijing Declaration and Platform for Action of 23rd Special Session of the UN General Assembly. Retrieved from <http://bit.ly/1cwbhTl>

8. Zhurzhenko, T. (2001). Free market ideology and new women’s identities in post-socialist Ukraine. The European Journal of Women’s Studies, 8, 29-49.

9. Алексеева А. В. Гендерні аспекти політики зайнятості [Gender Aspects of Employment Policy Employment Market and Population Employment] / А. В. Алексеева // Ринок праці та зайнятість населення. – 2014. – № 4. – С. 34–38.

10. Концептуалізація детермінації гендерної нерівності в українському суспільстві [Conceptualization of Determining Gender Inequality in the Ukrainian Society, Abstract of Dissertation for Obtaining the Degree of Candidate of Sociological Sciences] : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.01 / Бондар Габрієла Георгіївна ; Класич. приват. ун-т. – Запоріжжя, 2012. – 20 с.

11. Костюченко Т. С. «Жіночий» малий бізнес в Україні в період соціальних трансформацій / Т. С. Костюченко, Т. О. Марценюк // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – 2011. – Випуск 5. – С. 226–233.

John Johnson, Hanna Sanko
AMERICAN, UKRAINIAN AND POLISH WOMEN ENTREPRENEURSHIP: COMPARATIVE ANALYSIS OF DRIVERS AND BARRIERS

This research compares female entrepreneurship in two post socialist countries (Ukraine and Poland) after different stages of societal transformation with the national study in the USA. Qualitative methodology was applied by the researchers: focus groups with women entrepreneurs were conducted in Kyiv (Ukraine) and Krakow (Poland) in order to discuss key drivers and barriers of starting and operating a local business. National quantitative USA study was conducted in the USA by the Cox foundation. Find-

ings demonstrate that during the business start up phase Polish women were often driven by the “opportunity”, and Ukrainian women were mostly driven by “necessity.” While most women in Ukraine and Poland started their businesses relying mainly on self-financing, the USA majority of female entrepreneurs took bank loans. In both countries with emerging markets women relied on personal networks and informal sources of advice for business development, in the USA respondents reflected on the formal business support infrastructure, associations, foundations and female networks. Polish and American women demonstrate confidence in their competences and ambition, whereas Ukrainian women tended to be more modest and less vocal about business success. The research results show a diversity of business approaches in these two emerging markets, reflecting on the specifics of different economies.

Key words: *women-entrepreneurs, drivers and barriers of business, Ukraine, Poland, USA, entrepreneurship.*

УДК 93.Радзивілли "14/15"

Лилия Заболотная
(г. Кишинев, Молдова)

НОВЫЕ ДОКУМЕНТАЛЬНЫЕ СВЕДЕНИЯ О ЗАВЕЩАНИИ МАРИИ (ЛУПУ) РАДЗИВИЛЛ

Марія (Лупу) Радзивілл є предметом дослідження автора протягом багатьох років. Останні дослідження в архівах Литви і Білорусі закінчилися успішним відкриттям – був знайдений оригінал заповіту Марії (Лупу) Радзивілл, який до цих пір не був опублікований в повному обсязі. Марія (Лупу) Радзивілл називає себе господаровной Молдавською, а потім вже княгинею Радзивілл. Завданням дослідження було введення в обіг нових документальних джерел про життя Марії (Лупу) Радзивілл. Нові документальні свідчення дозволяють пролити світло на багато невідомих сторінок з її приватного життя і стосунків з родичами з Польщі та Молдови, а також по новому висвітлити історію молдавсько-польських династичних відносин.

Ключові слова: Молдова, заповіт, Марія Радзивілл, спадок.

Мария (Лупу) Радзивилл является предметом исследования автора на протяжении многих лет. В поисках документов, нами была проделана колоссальная работа в архивах и библиотеках (Польши, Литвы, России, Беларуси, Украины и Румынии). Многочисленные письменные документы (опубликованные и не опубликованные), насыщенная историография, богатый и разнообразный иллюстративный материал, позволили опубликовать целую серию научных статей, посвященных этой уникальной женщине [7, р. 110-124; 8, р. 151-153; 9, р. 9-23; 10, р. 5-25; 11, р. 23-27; 12, р. 9-29; 13, р. 115-121; 18, с. 149-161; 19, с. 115-127].

В данной статье мы попытаемся осветить некоторые аспекты из жизни Марии (Лупу) Радзивилл, старшей дочери молдавского господаря Василия Лупу (1634-1653), жены Януша Радзивилла, знаменитого польского магната, великого гетмана литовского, в свете

новых источников. Это была удивительная женщина, образованная и интеллигентная, знавшая несколько иностранных языков. Сохранились ее письма в оригинале, написанные и подписанные на польском языке. Первая молдаванка, которая посетила Европу в свадебном путешествии, а затем была принята на аудиенцию польским королем и получила от него свадебные дары, а так же письменное подтверждение на собственность в Польше. Став супругой Януша Радзивилла, сыграла значительную роль не только в его личной жизни и в судьбе его дочери от первого брака, но и проявила себя как щедрый меценат и покровитель православных церквей и монастырей в Польше (Вильнюс, Кедайняй, Слуцк, Заблудово и др.).

Последние исследования в архивах Литвы и Беларуси закончились успешным открытием – был найден оригинал завещания Марии (Лупу) Радзивилл, который до сих пор не был опубликован в полном объеме. В настоящее время автор работает над уникальным оригинальным документом, который требует огромного кропотливого труда и более длительного времени. Надеемся, что в ближайшем будущем полностью опубликуем весь документ.

В 1883 году была сделана попытка публикации завещания Марии (Лупу) Радзивилл, в сборнике «*Акты Виленской Археографической Комиссии*» [15], которое многие специалисты считают фальшивым. В данном кратком исследовании мы ограничимся только некоторыми фрагментами завещания из опубликованного в 19 веке. Сравнительное изучение этих двух документов, позволит нам выявить достоверные факты и избежать фальсификации и мистификации многих спорных вопросов из жизни Марии (Лупу) Радзивилл.

В XII томе АВАК опубликовано 14 духовных завещаний, среди которых документ под № 129 называется «*Духовное завещание Марии, господаровны Молдавской, княгини Радивиловой. 1659 год. Ноября 29 дня. Изъ книги №1, за 1662год, лист 1188.*» [15, с. 585].

В 1659 году, когда писалось завещание, Мария (Лупу) Радзивилл переживала тяжелые времена – она все еще не получила свое наследство по мужу (спустя 4 года после его смерти), состояние ее здоровья ухудшалось, болезнь прогрессировала. Помимо этого, свое духовное завещание Мария писала в период военных действий Польши с Россией, поэтому она торопилась написать его быстрее.

В самом начале обращает внимание изложение текста в личной репрезентации – Мария (Лупу) Радзивилл называет себя, во-первых, господаровной Молдавской, а потом уже княгиней Радзивилл: *«Во имя Отца и Сына и Святого Духа [...] будучи в доброй памяти [...] я Мария княжна Господаровна Земель Молдавских [...] жена князя Януша Радзивилла – воеводы Виленского, великого гетмана Великого Княжества Литовского, старосты Казимирского и [...] княжна Янушова Радзивилова, воеводина Виленская, гетмановна великая, воеводина Казимежска, Борисполска, Сейвейска, Вилнюска, Ретовска, Бытшицка старостина [...]»* [15, с. 586].

Как видно из вышеизложенного, свое статуарное положение она позиционирует, в первую очередь, исходя из своего высокого происхождения, из господарской семьи. Во-вторых, будучи вдовой, она подчеркивает положение мужа, а потом перечисляет все свои владения, доставшиеся ей по мужу.

Вызывает удивление факт, что Мария (Лупу) Радзивилл с первых же строк завещает часть своих драгоценностей Богуславу Радзивиллу. Помимо этого, просит его о том, что бы он оповестил родственников о ее смерти и позаботился о ее захоронении, хотя известно, что на протяжении многих лет он избегал встреч с ней и скрывал от нее завещание мужа, Януша Радзивилла. Смеем предположить, что опять же она исходила из своего статуса вдовы, оставшейся под опекой Богуслава Радзивилла по распоряжению покойного супруга.

Мария (Лупу) Радзивилл пишет в завещании: *„будучи повержена от Господа Бога болезнью [...] будучи в здравом уме, что бы по смерти моей [...] похоронить тело мое по православному обряду въ церкви Святого Духа¹ в Вильне [...] по традиции [...] Константинопольского патриарха [...] тут остатней воли моей [...] тестаментом так повелеваю“* [15, с. 586].

В случае военных действий, она просила перенести свое тело и похоронить в Заблудовском монастыре, который она строила еще при жизни и делала огромные пожертвования на его воздвижение. Для церкви Святого Духа в Вильнюсе Мария (Лупу) Радзивилл завещала 100 000 злотых и для Заблудовского монастыря -150 000 злотых соответственно [10, р. 17].

¹ Лилия Заболотная

В своих предыдущих публикациях автор обращал внимание, что нигде в документах не упоминаются родственники из Молдавии. В данном духовном завещании родственники фигурируют активно, особенно, родная сестра и сводный брат.

Вызывает удивление волеизъявление завещательницы, что бы после *«наступления смерти ея, к погребению были приглашен ее отец»* [15, с. XXXY]. Известно, что у Марии (Лупу) Радзивилл были близкие и доверительные отношения с отцом. Сохранились многочисленные сведения (прямые и косвенные) о том, что отец и дочь были связаны искренними узами родства. Василий Лупу сделал пожертвования на различную церковную утварь для православной церкви в Кейданах [5, s.45; 6, s. 21v-22]. Но он уже более 5 лет как был изгнан с молдавского престола и находился в Стамбуле, в заточении, в дали от своей семьи в Молдове и не мог принять участия в судьбе своих близких. Однако, Мария (Лупу) Радзивилл не только изъявляет волю о том, что бы отец присутствовал на похоронах, но и завещает ему, *«если он снова взойдет на престол, образ страданий Спасителя и 3 серебряных подсвечника. В противном же случае эти предметы должны быть переданы той церкви, при которой будет лежать ее грешное тело»* [15, с. 585].

Что касается Роксандры, то в духовном завещании просматривается особо теплое и трепетное отношение к своей единственной сестре. Мария (Лупу) Радзивилл обращается к ней с уважительным, почтительным отношением и называет ее по имени покойного мужа, Тимуша Хмельницкого. Этот факт говорит о том, что в 1659 году Роксанда не была повторно замужем [14, р. 16-45; 17, с. 227-237; 4, р. 73]. Завещательница изъявляет желание *«яснее вельможней пане Роксандре Хмельницкой [...] часть своих драгоценностей [...] молитвослов, оправленный в золото и рубины [...] если же она не пожелает его, то отдать в ту церковь, при которой будет покоиться ее тело»* [15, с. 585, 586-587].

Роксанда Хмельницкая в это период времени вдовствовала в Рашкове и вполне могла приехать на похороны своей сестры. Украинский историк Михайло Грушевский в своем многотомном труде «История України-Руси» [16, с. 599-601], писал, что город был одним из главных казацких центров и так же утверждает, что Богдан Хмельницкий подарил его Роксанде. Делая ссылку на Мирона Костина, Михайло Грушевский пишет о жизни Роксандры в 1658 – 1659 гг.: *«Видели ее в Рашкове [...] ее брат, Ште-*

фаница, ставишии воеводой молдавским после Георгия Штефана, хотел силой ее забрать из Рашкова, который подарил ей старый Хмельницкий после смерти Тимуша и жила она там. Организовал Штефаница поход на Рашков, но ничего не добился, кроме нового похода на Молдову» [16, с. 600].

Совсем по другому складывались обстоятельства с сводным братом Штефэницэ Лупу, который фактически стал правителем Молдовы во время написания завещания и, вероятнее всего, не был осведомлен о его содержании и действиях, предпринятых своей старшей сестрой². Удивляет так же то, что завещала ему сестра – вороных коней (*«cug koni moich wronych naznaczam»*) [15, с. 589]. Не понятно, каким образом они должны были быть доставлены в Молдову. Видимо, она все же предполагала, что родственники будут на ее похоронах.

Но самым загадочным для нас является факт, что Мария (Лупу) Радзивилл ничего не оставляет своей приемной матери, Екатерины Черкешенке, которая в это время была жива-здоровая и активно боролась за освобождение своего супруга из тюрьмы и продвижение сына на молдавский престол. Со своими приемными дочерьми – Марией и Роксандрой у Екатерины были, как свидетельствуют источники, довольно добрые отношения. О том, что Екатерина с теплотой и заботой относилась к дочерям Василия Лупу, говорит то, что в источниках ее часто называли родной матерью Марии и Роксандры [3, р. 22; 2, р. 643].

В заключении хотелось бы отметить, что задачей нашего краткого исследования было введение в оборот новых документальных источников о жизни и деятельности яркого женского персонажа середины 17 века, Марии (Лупу) Радзивилл. Новые документальные свидетельства позволяют пролить свет на многие неизвестные страницы из ее частной жизни и отношений с родственниками из Польши и Молдовы, а так же по новому осветить историю молдо-польских династических отношений.

² Штефэницэ Лупу (1641-1661) - господарь Молдавского княжества с 21 ноября (1 декабря) 1659 по 17 января 1661 и с 17 февраля по 19 (29) сентября 1661. Штефэницэ был рожден от второй супруги Василия Лупу, Екатерины Черкешенки.

Литература:

1. Costin Miron, Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron-vodă încoace (1595-1675), In : Letopisețul Țării Moldovei. – Chișinău, 1990. – P. 244.
2. Happel E.W., Căsătoria principelui Radziwiłł cu o domniță din Moldova // Călători Străini despre Țările Române, vol. VI. Volumul îngrijit de M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu. – București, 1973. – P. 643.
3. Kraus G., Cronica Transilvaniei 1608-1665. Traducerea și studiul introductiv G. Duzinchevici, E. Reus-Mîrza. – București, 1965. – P. 22.
4. Paul de Alep, Călători străini despre Țările Române, vol. VI. Volum îngrijit de M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu. – București, 1976. – P. 25–735.
5. Regestr rzeczy które są w skarbnicy Bogusława Radziwiłła koniuszego WXLit gubernatora generalnego X-a Pruskiego. 1657. Królewic (79 stron). (Vilniaus universiteto biblioteka Rankraščių skyrius). str. 45.
6. Regestr skarbnice albo rzeczy Radziwiłłowny koniuszanki WXL która posyła z Królewca. 1670, Królewic (56 stron), (Vilniaus universiteto biblioteka Rankraščių skyrius). str. 21v-22.
7. Zabolotnaia L. Kobięce przedstawicielki rodu Mohyłów.Katarzyna Radziwiłł (Personajele feminine din neamul Movilă. Katarzyna Radziwiłł) // Historyczne i kulturowe aspekty relacji polsko-rumuńskich. – Suceava, 2016. – P. 110–124.
8. Zabolotnaia L. The history of the private life of Maria (Lupu) Radziwiłł reflected in the images of the epoch // История, память, идентичность. Теоретические основания и исследовательские практики. Материалы международной научной конференции. Москва 3-4 октября 2016. Институт всеобщей истории РАН. – Москва, 2016. – С. 151–153.
9. Zabolotnaia L., Iftimi S. Portretul Mariei Radziwiłł reflectat într-o lucrare a pictorului polonez Korneli Szlegiel (1851) //Tyragetia, Istorie și Muzeologie, Serie nouă, vol. X [XXV], nr. 2, Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. – Chișinău, 2016. – P. 9–23.
10. Zabolotnaia L. The riddles, myths and facts concerning Maria (Lupu) Radziwiłł's last will and testament // Journal ISTORIJA, t. 97, nr. 1, Wilnius. – 2015. – P. 5–25.
11. Zabolotnaia L. Viața privată a Mariei (Lupu) Radziwiłł oglindită în imagini de epocă // Polska i Rumunia. Wspólne – obok – blisko. –Suceava, 2015. – P. 23–37.
12. Zabolotnaia L. Enigmele, miturile și realitățile testamentului Mariei Radziwiłł // Tyragetia. Istorie și Muzeologie, Serie nouă, vol. IX [XXIV], nr. 2, Muzeul Național de Istorie a Moldovei. – Chișinău, 2015. – P. 9–29.
13. Zabolotnaia L. Slub księcia Janusza Radziwiłła z Maria Lupu widziany oczami im współczesnych // Relacje polsko-rumuńskie w historii i kulturze, Materiały z sympozjum. – Suceava, 2010. – P. 115–121.

14. Zabolotnaia L., Între politică și destin. Ruxandra, fiica lui Vasile Lupu, văzută prin prisma seculară a istoriei // Revista de Istorie a Moldovei, 3, Chișinău. – 2008. – P. 16–45.

15. Акты Виленской Археографической Комиссии. Акты Главного литовского трибунала, Том XII. – Вильна. – 1883.

16. Грушевський Михайло, Історія України-Руси, том IX-1, Роки 1650-1654 – Київ, 1996 – С. 599–601.

17. Заболотная Л. Страницы истории Рашкова *Analecta* // *Analecta Catholica*, Anuarul Episcopiei Romano – Catolice din Chișinău, № 2. – Chișinău, 2006. – С. 227–237.

18. Заболотная Л. Свадьба князя Януша Радзивилла с Марией, дочерью молдавского господаря Василия Лупу в описании современников // *Dialogul civilizațiilor. Interferențe istorice și culturale*, Ad Honorem Victor Țvirguc. – Chișinău, 2015. – P. 149–161.

19. Заболотная Л. Образ Марии (Лупу) Радзивилл в историческом наследии польского художника Корнела Шлегел // *Polonezii în Moldova. Istorie și contemporanietate. Culegere de studii și documente*, Chișinău-Poznań-Warszawa. – 2015. – P. 115–127.

Lilia Zabolotnaia

NEW DOCUMENTARY INFORMATION ABOUT THE TESTAMENT OF MARIA (LUPU) RADZIWIŁŁ

Maria (Lupu) Radziwiłł has been the subject of the author's research for many years. Recent research in the archives of Lithuania and Belarus resulted in a successful discovery – the original of the testament of Maria (Lupu) Radziwiłł was found, which has not yet been published in full. In 1883 an attempt was made to publish her will in the collection "Acts of the Vilna Archeographic Commission", but many experts consider it to be false. In this brief study, we confine ourselves to only a few fragments of the will from the published in the 19th century. A comparative study of these two documents will allow us to reveal reliable facts and avoid falsification and mystification of many controversial issues from the life of Mary (Lupu) Radziwiłł. In 1659, when the will was written, Maria (Lupu) Radziwiłł experienced hard times – she still did not receive her inheritance by her husband (4 years after his death), her health deteriorated, the disease progressed. In addition, Maria wrote her testament during the military actions of Poland with Russia, so she was in a hurry to write it faster. At the very beginning, attention is drawn to the presentation of the text in a personal representation – Maria (Lupu) Radziwiłł calls herself, firstly, the Moldavian gospodarovna (princess), and then Princess Radziwiłł. Secondly,

being a widow, she emphasizes the position of her husband, and then lists all her possessions that she inherited from her husband. It is surprising that Maria (Lupu) Radziwiłł in the very first few lines bequeathed some of her jewelry to Boguslav Radziwiłł. In addition, she asks him to inform the relatives about her death and take care of her burial, although it is known that over the years he avoided meeting her and hid from her the will of her husband, Janusz Radziwiłł. In the previous publications the author drew attention to the fact that nowhere in the documents the relatives from Moldavia are mentioned. In this testament the relatives actively appears, especially, her sister and step-brother. In conclusion, we would like to note that the task of our brief research was the introduction into the scientific use of new documentary sources about the life and activities of the bright female character of the mid-17th century, Maria (Lupu) Radziwiłł. New documentary evidence allows shedding light on many unknown pages from her private life and relations with relatives from Poland and Moldavia, as well as on the history of the Moldavian-Polish dynastic relations.

Key words: women study, Maria (Lupu) Radziwiłł, Janusz Radziwiłł, testament, private life, Moldavian-Polish dynastic relations.

УДК 504.03:396

Катерина Карпенко
(м. Харків)

ЕКОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА ЯК ВИКЛИК РАЦІОНАЛІЗМУ: ГЕНДЕРНИЙ КОНТЕКСТ

У статті доведено, що сучасна екологічна ситуація вимагає зміни розуміння суті трансцендування. Підкреслюється, що не слід уникати екологічних реалій, ідеалізуючи стосунки з матір'ю-природою як надію на виживання. Від цього хворобливого стану культуру повинне спасти раціональне осмислення екологічних проблем, яке, у свою чергу, також не слід ідеалізувати й протиставляти природі як виключно надприродне.

Ключові слова: екологічна проблема, природа, трансцендування, раціональність, традиція.

Сьогодні гострою соціально зумовленою проблемою, що кидає людей у стан психологічної невизначеності й стурбованості, є екологічна проблема. Існує така безліч екологічних прогнозів, що деякі з них навіть не виключають можливість загальнолюдського суїциду [Див.: 7, с. 136]. Це свідчить про необхідність змін у розумінні суті трансцендування, яке безумовно, забезпечило людству прорив до цивілізації. Але, можливо, «вперед і вгору» сьогодні вже означає «назад до природи», бо на цьому напрямку відкривається безліч можливостей для реалізації амбіцій «вічного Одисея – мандрівника». Не слід уникати екологічних реалій, ідеалізуючи стосунки з матір'ю-природою як надію на спасіння та возз'єднання. Від цього хворобливого стану культуру повинне спасти раціональне осмислення екологічних проблем, яке, у свою чергу, також не слід ідеалізувати й протиставляти природі як виключно надприродне. Раціонально мислити, навчатися мудрості – природно для людини.

Генетичний зв'язок людини з природою веде до того, що у стані невизначеності, стурбованості несвідома пам'ять змушує людину бігти до жінки-матері, аби «впасти, плачучи, в коліна (ніби просячись назад), чи вже в домовину» [3, с. 153]. Та ж несвідома

пам'ять в екстремальних ситуаціях штовхає людину шукати спасіння у життєдайній силі матері-землі. С. Алексєєвич у повісті «Цинкові хлопчики» розповіла про долю молодого солдата, що воював в Афганістані. Бажання вкопатися в землю під час жорстокого артилерійського обстрілу витіснило з його свідомості всі інші бажання. Лікарі виявилися практично не здатними допомогти хлопцю позбавитися цієї нав'язливої ідеї.

Психоемоційна енергія бажання уникнути реалій життя шляхом власного повернення до материнського лона веде до того, що у архетиповій структурі свідомості матір із життєдайного начала перетворюється навіть на джерело загибелі. Це видно, зокрема, в амбівалентності ознак Великих Богинь-Матерів, які були прикрашені знаками смерті (генетичне начало, що має бути джерелом життя, обертається на свою протилежність, мортальність, внаслідок чого виключається досягнення не тільки простого індивідуального життя, але й життя безсмертного, продовженого у роді).

Дійсно, на світанку культурної еволюції людства жіноче начало, втілене в образі Богині, було символом не тільки відродження, перетворення смерті на життя, а й пробудження людської свідомості шляхом божественне одкровення. У стародавніх містеріальних ритуалах Богиня уособлювала можливість фізичної трансформації «божества як кругобіжного колеса життя». Але вона була водночас і символом духовної трансформації, тієї центральної сили, що в межах цього циклу прямує до свідомості й знання, перетворення та освіти – найвищих цілей людства з незапам'ятних часів [Див.: 1, с. 33-37].

Перехід до іншого стану існування завжди асоціювався з культом смерті, культом пророкування. Мати-земля поглинає у своїх надрах прах власних дітей. Саме жінки – Парки й Мойри – тчуть людську долю, але ж вони й обривають її нитку. В більшості народних уявлень, смерть – жінка, й жінкам судилось оплакувати померлих, бо смерть – це їхня справа. Саме сила бажання знайти заміну зниклому тваринному укоріненню в природі впливає на сексуальні орієнтації людини, які змінюють свій полюс на протилежний, коли сексуальні інцестуальні фантазії щодо матері перетворюються у засіб запобігання поверненню в її лono. Еротизм стає засобом знаходження шляхів для нового укорінення як запоруки безсмертя, але вже не у материнському лоні. Так утворюються певні соціальні структури, що переймають функції природи-матері.

Серед утворень, які виникають на підставі соціалізації репродуктивної функції людини, Е. Фромм називає родину, рід, а пізніше – націю й державу [див. : 6, с. 443-485]. Остання набуває виразних чоловічих рис (закону та порядку). Е. Фромм розвиває свої ідеї на підставі західного матеріалу, де своєрідно осмислюється той факт, що Мати-природа майже гвалтівливо «береться» як жінка фалократичною західною цивілізацією. «Після зведення природи до такого рівня, – пише О.С. Кирилюк, – укорінення в ній «гвалтівника» насправді стає неможливим, через що людина шукає інших сфер для свого трансцендування. Образно кажучи, «дитиною», що народжується внаслідок “інцесту” людини та природи, стає структуроване людське суспільство. Саме воно визначає особливості формування людини як людини і тому не може не розглядатися як чинник та джерело формування її сутності» [2, с. 59]. Запропонований висновок, за словами його автора, є характеристикою патріархально-ієрархічної будови соціального світу, де панує принцип «вперед і вгору» (можна додати ще й «далі від природи»).

Поодинокі людина, залучаючись до інститутів цього світу, відчуває себе її частиною та відчуває своє укорінення в них, тобто, цим самим вона долає свою індивідуальну скінченність, трансцендуючи у дещо надіндивідуальне, загальне. Домінування трансценденції над іманентністю є ідеалом західного типу суспільства. Якщо прив'язаність до «матері» (природи) тут визначається любов'ю (еротично кодованим типом зв'язку), то стосунки з «батьком» (законом та державою) визначаються відносинами підкорення та опору (агресивний код).

Визнання існування двох кодів ставлення до природи не дає підстав ідеалізувати «традиційне» природокористування в Україні. Важко погодитися з висновком І. Мойсеїва про те, що «традиційне буття оптимально відповідає вимогам природи (зокрема, її тіла) і космосу, втілює їх, перебуває в органічному спілкуванні з ними. Відомо, що людина водночас творила «свій космос», пробуджувала і залучала до себе потрібні потенціали природи, повертала її до себе, синергійно пристосовуючись, навзаєм, обопільно. Довір'я до підвладної, освоєної природи очистилося від первісного страху перед стихіями і стало корінною рисою української психології» [4, с. 114]. У наведених рядках, по-перше, спостерігається намагання видати бажане за дійсне, а, по-друге, змішуються два різні образи

природи: перший – ідеалізована мати-природа, природа-годувальниця, другий – природа як хтонічна, стихійна сила, що підлягає підкоренню, приборканню. Відносно неї спрацьовує репресивно-панівна ідеологія, тобто у цьому випадку діє агресивний код. Невипадково далі у своїх роздумах дослідник заперечує сам собі, коли підкреслює, що «у слов'ян під час свята Івана Купала з його рудиментом полігамії йшли геть від хати-порядку до «хтонічної» води та «хаотичного» лісу, вивільняти вогняну стихію, опозиційно небезпечну для хати» [3, с. 160].

Природа у контексті ідеї хати семантизується за статевою ознакою: внутрішній затишок хати – жіночий, а відкриті, далекі, широкі простори – чоловічі. На боці першої – краса і привабливість, на боці другого – сила. Отже, чоловік владарює над реальністю, яка тим більше гідна бути впокореною, чим вона далі від нього, чим більше вона його перевершує. Таким чином, у чистому вигляді «традиційне» ставлення української культури до природи не створює достатніх передумов для вирішення екологічних проблем. Треба шукати такий культурний код, що *поєднує* жіночі та чоловічі цінності у відношенні до природи, а не *протиставляє* їх.

Звернемо увагу на те, що хтонічну силу кохання Мавки та Лукаша у драмі Лесі Українки «Лісова пісня» винесено за межі хати й навіть за межі села. Але тут представлений також образ засміченої хати Килини, що символізує бездуховність та внутрішню невідзначеність, яка протиставлена організованому духовному світові Мавки. Мавка втілює природу, що «мріє стати людиною». Надзвичайно цінним є те, що Л. Українка протиставляє не жіноче начало чоловічому, а духовне бездуховному. Лукаш у такому контексті втілює образ людини як такої у ситуації самовизначення. Тому зовсім не випадково Леся Українка наділяє його не лише чоловічими рисами, а й таким ознаками, що традиційно ідентифікуються з жіночим началом у культурі: емоційність, нерішучість, а головне – страх. Це «ще» страх перед Мавкою-природою, але «вже» нерішучість бездумно рубати вербу, що уособлює Мавку-природу. Його бентежить «голос сопілки», що «починає промовляти словами»:

«Як солодко грає,
як глибоко крає,
розтинає мені груди, серденько виймає» [5, с. 510].

Здається, що якби сьогодні природа могла репрезентувати себе у «екологічному дискурсі», то вона зробила би це саме так. А ка-

яття людей, і насамперед чоловіків, що дуже довго й свідомо намагалися «одухотворити» природу, – у цьому ж дискурсі мало б починатися словами:

«Я душу дав тобі? А тіло звабив!

Бо що тепера з тебе? Тінь! Мара!»[5, с. 513].

Ці слова Лукаша можна розглядати у якості метафоричного визнання ризику, що виникає унаслідок відриву духовних цінностей від природних умов їх культивування. Саме він створює загрозу екологічної кризи.

Література:

1. Айслер Р. Чаша та меч: Наша історія, наше майбутнє / Р. Айслер. – К. : Сфера, 2003 – 322 с.
2. Кирилюк О. С. Універсально-культурні аспекти української національної екзистенції / О. С. Кирилюк // Універсальні виміри української культури. – Одеса, 2000. – С. 49–68.
3. Мойсеїв Ігор. Рідна хата – категорія української духовності / І. Мойсеїв // Сучасність. – № 7. – 1993. – С. 151–163.
4. Мойсеїв Ігор. Рідна хата – категорія української духовності / І. Мойсеїв // Сучасність. – № 8. – 1993. – С. 112–116.
5. Українка Л. Лісова пісня // Українка Л. Вибрані твори. – К. : Дніпро, 1974.
6. Фромм Э. Ситуация человека – ключ к гуманистическому психоанализу. (Пути из больного общества) / Э. Фромм // Проблема человека в современной западной философии. – М., 1988. – С. 443–485.
7. Krebs, Angelika. Ethics of Nature: A Map. With a Foreground by Bernard Williams. – Berlin; New York: de Gruyter, 1999. – 164 p.

Catherine Karpenko

ENVIRONMENTAL PROBLEM AS A CHALLENGE TO RATIONALISM: GENDER CONTEXT

Today conditioned acute social problem that throws people into a state of psychological uncertainty and concern is an environmental issue. There are so many environmental predictions; some of them even do not exclude the possibility of universal suicide. This indicates a need for change in the understanding of transcending that certainly has provided humanity breakthrough to civilization. But perhaps “onward and upward” today means “back to nature”, because this area offers many opportunities for the realization of ambitions “eternal Odyssey – traveler.” Do not avoid environmental realities idealized relationship with

Mother Nature as the hope of salvation and reunification. From this disease state culture must save the rational understanding of environmental problems, which, in turn, should not idealize nature and to oppose purely supernatural. Rational thinking, learning wisdom is natural for humans.

Emotional energy is the desire to avoid the realities of life by returning to the mother's womb leads to the fact that the structure of consciousness archetypal mother with life-giving principle becomes even the source of death. This is evident, particularly in the ambivalence of signs of the Great Mother Goddess, which were decorated with symbols of death (genetic element, which is a source of life, turns into its opposite, mortal, thus excluded achieve not only a simple personal life but also the life immortal, extended in humankind).

Indeed, at the dawn of human cultural evolution feminine, embodied in the image of the Goddess was not only a symbol of rebirth, transformation death to life, but the awakening of human consciousness by divine revelation. The ancient mystery of Goddess embodies the possibility of physical transformation “of the deity as a wheel of life”. But it was both a symbol of the spiritual transformation of central forces within that cycle tends to consciousness and knowledge transformation and education – the highest goals of mankind since the immemorial time.

Key words: environmental issue, nature, transcending, rationality, tradition.

УДК 159.9:305-057.875(477)

Оксана Кікінежді
(м. Тернопіль)

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ В ОНТОГЕНЕЗІ

У статті представлено методологію дослідження гендерної ідентифікації як соціально-психологічного феномену диференціації статі в онтогенезі. У висунутих вихідних положеннях у контексті гуманістичної, генетичної та когнітивної психології вибудовується авторська модель статевої ідентифікації особистості, обґрунтовуються питання генезу гендерної ідентифікації у діалектичному взаємозв'язку із персоніфікованим образом Я як маскулінно-фемінного конструкту; визначається сутність психологічних механізмів та закономірностей функціонування статевої ідентифікації.

Ключові слова: статева ідентифікація, гендерна ідентичність, статева соціалізація особистості, гендерні орієнтації, маскулінно-фемінний-андрогінний конструкт, гендерний образ Я.

Становлення особистості жінки та чоловіка зумовлено цілою низкою причин, серед яких кризовий розвиток сім'ї, асиметрія в соціально-економічних позиціях статей, стереотипізованість їх соціальних ролей тощо. Викликом часу є звернення науковців до антропологічної проблематики у педагогічній та віковій психології, зокрема гендерного виміру розвитку людини, який дає змогу виявляти соціально-психологічні механізми соціалізації та диференціації статей.

Стать як фундаментальна соціальна та біологічна категорія загострила проблему ідентифікації і отримала своє психологічне оформлення у гендерному підході до диференціації становлення свідомості та самосвідомості особистості. Вирішення центральної проблеми гендерної ідентифікації як методологічної позиції щодо співвідношення “біологічного – психологічного – соціального” визначає вибір напрямку дослідження психологічних механізмів

життєздійснення статей. У науковій традиції домінує різноплановість у визначенні методологічних підходів до ідентичності: від біологізаторського до соціологічно-феноменологічного.

Вивчення психології ідентифікації у проблемному просторі гендеру визначило звернення до праць, які розкривають понятійний апарат, історію, основні напрямки і методи вивчення гендерних відмінностей (С. Бем, В. Васютинський, О. Вейнінгер, В. Геодакян, Т. Говорун, І. Голод, В. Кравець, М. Мід, І. Кон, М. Петрушкевич, Т. Титаренко, Н. Хамітов та ін.). Останнім часом гендерна проблематика набула міждисциплінарного характеру, оскільки історично пов'язана з поступовим визнанням культурою, а потім і наукою, множинності індивідуальних відмінностей, які не вкладаються у звичні дихотомічні схеми [8, с. 49–57]. Досить показовим фактом евристичності гендерного підходу до створення наукою пояснювальних моделей поведінки і міжстатевих відносин є виокремлення в самостійну дисципліну гендерної антропології та гендерної психології.

Гендер як соціокультурна стать базується загалом на онтологічному припущенні, згідно з яким об'єкт аналізу вирізняється багаторівневістю значень та різноманітністю проявів, що стало визначальним в означенні методологічних підходів до дослідження феномену статевої ідентифікації.

Сучасна психологія акцентує увагу на розвитку індивіда в системі процесів самопобудови і самоздійснення, гармонізації його внутрішнього світу із зовнішнім в умовах соціокультурної різноманітності, що спричинено глобалізаційними тенденціями. На нашу думку, найвиразніше феномен гендерної ідентифікації репрезентується в межах гуманістичного та феноменологічного підходів, що дає змогу розкрити питання розвитку суб'єктності, самовираження, набуття “сутнісного Я” в суперечностях життя (Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, С. Максименко, А. Маслоу, В. Роменець, К. Роджерс, В. Татенко, Н. Чепелева). Попри очевидну “відкритість” прикладного аспекту проблеми гендерної ідентичності, вона має значний внутрішній пласт, оскільки охоплює чимало нез'ясованих психологічних механізмів особистісного розвитку людини.

Важливим теоретичним підґрунтям дослідження означеної проблеми є ідеї фемінології та гендерології, представлені в жіночих студіях (С. Павличко, О. Забужко, Н. Зборовська, О. Кісь,

Т. Марценюк, Л. Смоляр, Н. Чухим та ін.); свідомого і несвідомого в життєдіяльності людини, що продукується у певному етно-соціальному оточенні, ментальної рефлексії статевої належності (С. Бовуар, К. Горні, К. Естес, А. Менегетті, К. Мілет, Н. Ходороу, Б. Фрідан), а також гуманістичної спадщини педагогічної думки (Г. Ващенко, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін.).

Сучасна методологія, як зазначає В. Рибалка, виконує такі основні функції як: соціокультурну, орієнтаційно-спрямовуючу, стимулюючу, організаційно-структурну, евристичну, прогностичну, проєктивну, інтерпретаційну, науково-дослідницьку [13, с. 2]. Завдяки диференціації та інтеграції наукового знання рівень методології найбільше наближається до специфіки дослідження та перетворення предмета конкретної науки. Така модель методологічного простору наукової психології дозволяє здійснити послідовне сходження від конкретного до абстрактного, тобто від онтопсихологічного до філософсько-психологічного рівня, і навпаки, – сходження від абстрактного до конкретного. Власне «метод виступає центральною ланкою всієї проблеми психології особистості, оскільки він є не лише засобом отримання наукових емпіричних фактів, а ще й являє собою засіб втілення наукового знання, спосіб його існування і зберігання» [10, с. 55]. Таке концептуальне розуміння методу дозволило нам побудувати логічну схему дослідження феномену гендерної ідентифікації як соціально-психологічного механізму диференціації статевої свідомості та самосвідомості особистості.

У обґрунтуванні дослідницького методу ми спирались на концепцію Е. Еріксона, в якій соціальна ідентичність розвивається в онтогенезі із поступової інтеграції всіх ідентифікацій. Ідентифікацію та ідентичність ми розглядаємо як органічно пов'язані психологічні явища, які знаходяться на різних рівнях становлення особистості і які можна описати як “процес-результат”, “мінливість-стабільність”, “неперервність-стійкість”. Природно, що ці співвідношення не є жорстко зафіксованими дихотоміями, проте їх виділення важливе для виявлення складових гендерної ідентифікації [20].

Гене́за гендерної ідентичності досліджувалася залежно від соціальних джерел впливу в контексті процесу соціалізації-інтеріоризації та інтерналізації еталонів, символів, норм статево-

льової поведінки, поширених в етнокультурі, самовизначення та самопрезентації особистості у різних сферах людського буття. В основу концептуальної моделі нашого дослідження були покладені фундаментальні наукові положення про культурно-історичне засвоєння цінностей людського світу (Л. Виготський, С. Рубінштейн, Г. Костюк, О. Леонтьєв, П. Чамата), статеву ідентифікацію (І. Кон), генетико-моделюючий підхід (С. Максименко) та суб'єкт-суб'єктний принцип самоактивності (Г. Балл, М. Боришевський, Т. Говорун, В. Роменець, В. Татенко, Т. Титаренко та ін. учені).

Аналіз теоретичних підходів до проблеми гендерної ідентифікації дозволяє говорити про принципову можливість для побудови цілісної структурно-функціональної, динамічної моделі гендерної ідентичності особистості. Становлення структури гендерної ідентичності особистості зумовлене її віковою заданістю, яка відображає об'єктивне і забезпечує індивідуалізацію, перетворюючись у суб'єктивну інстанцію. Таким чином, гендерна ідентифікація як інтегративна інстанція психіки людини виявляється через оволодіння психічним потенціалом (життєвими домаганнями, цінностями та цілями), статеворольовою поведінкою, тілесністю і простором зовнішніх взаємодій (експансією). Як гендерний суб'єкт, особистість входить у суспільство і щохвилино там функціонує. Виокремлення системних елементів гендерної самоідентифікації зумовлене системним підходом, проте в його неklasичному варіанті, коли розгляд цілого відбувається через елементи і способи їх поєднання, але не визначається чіткою ієрархією елементів системи у взаємодії із зовнішнім середовищем [11]. На думку Р. Ангер, усвідомлення людиною своєї належності до відповідних соціальних ролей зумовлює відповідні особистісні очікування, нормативи та вимоги статеворольової поведінки [21, с. 76].

Синергійний підхід реалізує міждисциплінарний напрямок наукового пошуку, зумовлюючи розробку проблем ідентичності не лише в еволюційному, а й у більш широкому контексті: від соціокультурних установок особистості до пошуку смислів буття. Особистість вивчається в контексті різноманітних відносин із буттєвими просторами: простір діяльності, соціальний простір, феноменологічний простір і простір організму, які впливають на розвиток особистості і відображаються в системі уявлень особистості про себе й оточуючу дійсність. Зріла особистість регулює свої відносини зі світом, при цьому орієнтується на їх доцільність у систе-

мі соціальних досягнень, виконання статевих ролей, особистісних сенсів егалітарного чи традиційного характерів.

У цьому ракурсі значний інтерес для нашого дослідження представляє кратологічна теорія В. Васютинського, владно-підвладний зміст соціалізаційних впливів матері, батька та інших членів сім'ї, інтеракційно-кратологічний зміст маскулінності-фемінності. Як підкреслює вчений, «однозначна полярна вираженість статево-рольових рис (маскулінність, фемінність) означає істотну особистісну та інтеракційну обмеженість особи і трапляється радше як виняток. Натомість здебільшого має місце більш чи менш виражена андрогінність. Аналіз маскулінно-фемінних співвідношень в особистісному розвитку крізь призму кратологічних дискурсів дає підстави пов'язати формування фемінності з розгортанням дискурсивних характеристик первинного узалежнення, маскулінності – упорядкування, а андрогінності – вторинного узалежнення. Відтак андрогінність як симптомокомплекс статево-рольових характеристик знаменує досягнення певної особистісної зрілості й завершеності не тільки в сексуально-статевій, а й загалом інтеракційній сфері людського буття» [3, с. 315].

Досліджуючи функціонування самосвідомості як внутрішньої детермінанти саморозвитку особистості, М. Боришевський наголошує, що «Я-концепція виступає своєрідним еталоном, згідно якого індивід фіксує процес свого особистісного розвитку як зростання у різних аспектах життєдіяльності: взаєминах з іншими (передусім “значущими іншими”), професійній діяльності, прецизюванні (уточненні), бачення себе в системі провідних життєсенсових (або смисложиттєвих) цінностей» [2, с. 8]. Водночас гендерна ідентичність як психолого-феноменологічний комплекс охоплює розмаїтість проявів статево-рольової поведінки, ціннісних виборів, сталих преференцій чоловічого та жіночого світу і представлена специфічними знаковими системами – конструктами фемінності, маскулінності та андрогінності, вибір яких зумовлений традиційними та егалітарними гендерними орієнтаціями. На думку Т. Титаренко, «... особистість стає соціокультурною реальністю, коли осмислює себе і своє життя в певних дискурсах. ...Дискурс – це форма об'єктивації змісту свідомості, що вербально артикулюється. ...Людина як носій дискурсу занурена в дискурсне середовище, яке і є тим єдиним світом, у якому вона існує. Соціосемантичні особливості взаємодії особистості і світу на кожному етапі поста-

новки нових життєвих завдань накладають відчутний відбиток на бачення майбутнього. Комунікативна реальність осмислюється як інтерактивна, мова стає знаково-символічним засобом самоконституювання» [19, с. 46–47].

Гендерна ідентичність як наративна конфігурація, завдяки якій різні життєві події й епізоди (гендерні ситуації) структуруються в одне ціле, є об'єктивацією особистісних смислових конструктів, які складають, в свою чергу, індивідуальну суб'єкту реальність (Н. Чепелєва).

У контексті нашого дослідження важливим є розгляд гендерної ідентифікації як інтеграційного динамічного утворення, яке проявляється у формуванні суб'єктної позиції індивіда щодо своєї приналежності до певної статевої групи та самоорганізації статево-рольової поведінки, взаємин з іншою статтю, яке розвивається в процесі первинної та вторинної соціалізації. Принципи діалектики й культурно-історичного компаративізму стали тим підґрунтям, “сутнісними детермінантами”, які дозволили виокремити власне психологічний зміст у проблемі психологічної диференціації статей, отримати науково обґрунтовані дані щодо звернення уваги психологів і педагогів до процесів і результатів засвоєння дитиною традиційних і егалітарних статевих ролей, а також розуміти власні гендерні орієнтації і те, як вони відображаються на соціалізації дитини. Зокрема, у гендерному вимірі це можуть бути конструкти фемінності-маскулінності-андрогінності, що дає змогу розкрити закономірності виникнення і становлення явища в онтогенезі, оскільки передбачає активне моделювання і відтворення в особливих умовах тих чи інших емпіричних форм психіки, що може застосовуватися для обґрунтування рівневої структури гендерної ідентичності [10].

Стрижнем нового методологічного підходу у національній психології утворює ідея суб'єктності людини, з якою пов'язана самодетермінація її буття в світі, авторська позиція щодо подій життя, “внутрішні ресурси сутнісного самоствердження” (В. Татенко), що дає змогу привернути увагу вчених до проблеми самовизначення індивіда у сфері традиційної та егалітарної культур. Із позиції суб'єктно-вчинкового підходу ідентичність виступає індикатором тривалості і неперервності свідомості, конгруентності життєвих цілей та смислів із повсякденними діями та вчинками. Вчинок, за В. Роменцем – “живий осередок”, спосіб особистісно-

го існування в світі, який, на думку вченого, слід розглядати як всезагальний філософський принцип, який допомагає тлумачити природу людини і світу в їхніх пізнавальному та практичному відношенні [14, с. 12]. У цьому сенсі конструювання гендерної ідентичності особистості – це завжди реалізація внутрішніх помислів і смислових цінностей особистості, всієї Я-концепції, яка забезпечується і спрямовується прагненням до досягнення внутрішнього узгодження, самоактуалізації і зовнішнього підтвердження як смислових механізмів особистості.

Гендерний дискурс у когнітивній парадигмі є новим напрямком у змісті гуманітарного знання, який сприяє розширенню культуротворчого ментального простору всіх учасників педагогічної взаємодії. Когнітивний підхід у застосуванні навчально-виховних технологій передбачає організацію розгорнутого діалогічного спілкування з метою встановлення базового ціннісно-смислового консенсусу; активізацію “Я-висловлювань” в реалізації права на відстоювання власної думки; стимулювання дослідницького ставлення до проблеми, критичності мислення; рефлексію позицій партнерів по діалогу як прояв “ми-переживання”, рівноправності та взаємного визнання “суб’єктів звертання”, “співчутливого розуміння” тощо. Таким чином, становлення ідентичності є багатовимірним процесом людського розвитку [5].

Акцентування функціонально-онтологічного статусу суб’єктності та запровадження загальнометодологічного принципу її дослідження не лише окреслює перспективний шлях вивчення найістотніших феноменів – суб’єктивного, особистісного і суб’єктного людського буття, а й дає змогу пов’язати їх із якісно своєрідними способами саморегуляції людиною зовнішніх і внутрішніх умов своєї активності; системною скоординованістю всіх її психічних процесів, станів і властивостей відповідно до об’єктивних та суб’єктивних умов діяльності й спілкування; духовно-творчим модусом саморозвитку і самовираження тощо. Це положення суб’єктно-генетичної концепції В. Татенка, на нашу думку, перетинається з ідеєю Г. Костюка про внутрішні суперечності як “джерело саморуху особистості” [9, с. 115], розкриття психологічного змісту яких дає змогу зрозуміти її психічний розвиток як “спонтанний, внутрішньо необхідний рух” [9, с. 146–147].

Особистість, оволодіваючи зовнішніми об’єктивними просторами особистісної буттєвості (організм, події середовища, діяль-

ність), індивід ототожнює інтеріоризовані об’єкти зі сформованими у нього “планами і структурами поведінки”, “образом світу”, “мотиваційно-потребнісною сферою”. Захоплюючи смислове поле, що репрезентується як конативний, когнітивний і афективний компоненти, особистість наповнює інтеріоризований об’єкт глибинними сенсами, висхідними до ядра особистості, її екзистенційних цінностей і сенсу життя. Коли процес ідентифікації, в тому числі і гендерної, стає завершеним, особистість перетворює і підтверджує свою ідентичність у поведінці, у конкретному вчинку, в життєвому просторі, діяльності тощо. Тобто ідентифікація є тим “особистісним фільтром”, тією ядерною підставою Self, яка визначає процес ототожнення особистості з об’єктами, подіями, групами і явищами об’єктивного світу, забезпечує їхню інтеріоризацію, наповнює новим особистісним змістом і смислом, створює умови для експансії і утвердження ідентичності особистості в зовнішньому просторі.

Посилаючись на наукові розробки проблеми формування статевої свідомості, здійснені вітчизняними вченими у теоретичних та експериментальних підходах до проблеми гендерної ідентифікації, ми виходимо з положення про соціально-культурне наслідування статевих стереотипів, нормативних очікувань статевої поведінки, засвоєння індивідом сімейних та публічних ролей. Таким чином, в інтерпретації процесу гендерної ідентифікації особистості ми виходимо зі специфіки структури самосвідомості, сутності соціально-психологічних механізмів розвитку образу “Я” [7, с. 64–74].

Категорія гендеру розглядалась нами в контексті психологічних концепцій С. Бем, крізь призму теорій гендерних схем і лінз, а саме поляризації, андроцентризму та біологічного есенціалізму, у феномені яких простежується певна аналогія з висновками Л. Виготського про “знакове опосередкування” психіки, коли культурний знак стає засобом організації суб’єктної поведінки особистості у період її дорослішання. Соціалізація забезпечує входження дитини в гендерну культуру суспільства і є найважливішим фактором, що визначає конструювання її гендерної ідентичності, суб’єктну активність у процесі самотворення гендерного “Я” відповідно до віку, зони найближчого розвитку та провідного виду діяльності, новоутворень в психічному розвитку. Соціально-конструктивний підхід набув в нашому дослідженні статусу провідного у виявлен-

ні соціально-педагогічних чинників гендерної ідентифікації особистості, що дає змогу визначити сутнісні детермінанти набуття індивідом гендерної ідентичності – статевотипізованої чи андрогінної, яка змодельована і продовжує моделюватися під впливом соціуму у представників обох статей.

Процес онтогенезу гендерної ідентичності ми розуміємо як інтеграцію та диференціацію різних статево-рольових ідентифікацій на різних вікових етапах розвитку. Феномен гендерної ідентифікації включає в себе широкий спектр соціально-психологічних реалій. Це і система етнокультурних статево-рольових приписів та стереотипів найближчого соціального оточення, і сімейні рольові моделі для наслідування, очікувані суспільством статево-відповідні особливості поведінки і діяльності чоловіків та жінок. І нарешті – це дистанція між цінностями реального та ідеального “Я”.

“Образ Я” у сфері гендерної самосвідомості людини відіграє особливу роль: у ньому в інтегрованій формі відрефлексовуються судження людини про свою сутність, про себе як суб’єкта, носія гендерних цінностей та їх реалізацію у конкретних вчинках, в усій життєдіяльності. “Я-концепцію” ми розглядаємо як універсальне відображення індивідом своїх особливостей, властивостей, здатностей та проєкції останніх на побудову життєвих цілей, на бачення свого місця й призначення серед інших людей.

Отже, гендерна ідентичність особистості – це усвідомлення (когнітивний компонент), ставлення (афективний компонент) і реалізація (поведінковий компонент) індивідом себе у різних сферах життєдіяльності. Творення гендеру на соціокультурному та індивідуально-особистісному рівнях опосередковує характер інтеракцій між людиною і середовищем у напрямку засвоєння традиційних чи егалітарних цінностей. Суб’єкт-суб’єктна взаємодія розглядається як розгортання діалогічного спілкування за позиції рівноправності людей, яку опосередковує статево-рольовий компонент як чинник порушення паритетності статей. Маніпуляційний стиль відносин, відображення особистістю своїх фемінно-маскулінних властивостей як наслідку традиційної гендерної соціалізації обмежує особистість, “стає засадою її соціальної природи” (В. Роменець).

Психологічна модель демонструє такі принципи конструювання гендерної ідентичності: взаємозв’язок та взаємозумовленість соціальних та психологічних процесів на суспільному та індивідуальному рівнях статево-рольового самовизначення; диференціацію

поведінки за ознакою статі; асиметричність; полярність-протиставлення; ієрархічність; андро-феміноцентризм або егалітарність, сексизм як упереджене та стереотипізоване ставлення; відкриту та “приховану” дискримінацію, гендерну стереотипізацію тощо.

Основні лінії нашого підходу витримані в ракурсі ідей гуманістичної, генетичної та когнітивної психології, культурно-історичної концепції Л. Виготського та теорії соціального конструювання гендеру, за якими постулюється наступне:

– статево-рольова ідентифікація є показником особистісної зрілості, змістовою характеристикою розгортання гендерного Я в людському бутті. Особистісний розвиток індивіда у період дорослішання передбачає соціалізацію (залучення до існуючих в даній культурі цінностей), індивідуалізацію (критичне осмислення наявних цінностей, рух від цінностей наслідуваних, запозичених до індивідуалізованих, формування власної ієрархії цінностей) та універсалізацію (вихід за межі цінностей даної культури, наближення до загальнолюдських цінностей);

– явище гендерної ідентифікації як універсальний механізм інтеграції та диференціації багатоманітних ідентифікацій в онтогенезі розвитку особистості виступає як ціннісно-смісловне ототожнення себе з представниками певної статі, характерними для них способами поведінки та виконанням соціальних ролей, що включає в себе широкий спектр соціально-психологічних реалій: систему етнокультурних статево-рольових приписів, сімейно-рольових взірців, суб’єктне прийняття основних меседжів ЗМІ, сприйняття власного досвіду взаємин статей та життя в статі, осмислене засвоєння особистістю викликів сьогодення.

Окреслення перспектив дослідження механізмів соціального пізнання на основі категорії гендеру дає змогу визначити сутнісні детермінанти набуття індивідом гендерної ідентичності – статево-типізованої чи егалітарної, яка змодельована і продовжує моделюватися під впливом соціуму у обох статей, відповідно до традиційної та альтернативної їй – егалітарної соціалізації як найбільш прогресивної та продуктивної демократичної моделі суспільства – спільноти рівноправних індивідуальностей. В основу егалітарної моделі статевої соціалізації нами покладені провідні ідеї гуманістичної психології та педагогіки, принципи гендерного підходу як базового особистісно-егалітарного в особистісному розвитку та подальшій самореалізації внутрішнього потенціалу індивідуаль-

ності, формування гендерної чуйності в різноманітності взаємодій між статями, а саме принципи саморозвитку, культуродоцільності, діалогічного стилю спілкування, опосередкованого втручання, аксіологічності, комплексності, цілісності тощо.

Література

1. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Бем. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 336 с.
2. Боришевський М. Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія / М. Боришевський. – К. : Академвидав, 2010. – 416 с.
3. Васютинський В. Інтеракційна психологія влади : монографія / В. Васютинський. – К. : КСУ, 2005. – 492 с.
4. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6 томах / Л. С. Выготский ; под ред. А. Р. Лурия, М. Г. Ярошевского. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 1. – 488 с.
5. Говорун Т. В. Гендерна психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 308 с.
6. Інтегративно-особистісний підхід у психологічній науці та практиці : монографія / Г. О. Балл, О. В. Губенко, О. В. Завгородня та ін. ; за ред. Г. О. Балла. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 206 с.
7. Кікінежді О. М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості : монографія / О. М. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2011. – 400 с.
8. Кон И. С. Психология половых различий / И. С. Кон // Вопросы психологии. – 1981. – № 2. – С. 49–57.
9. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К. : Радянська школа, 1989. – 608 с.
10. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості / С. Д. Максименко. – К. : Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
11. Образ, тіло, порядок. Гендерні дослідження в міждисциплінарному спектрі. Антологія / за ред. К. Міщенко, С. Штретлінг. – К. : Медуза, 2014. – 232 с.
12. Петрушкевич М. С. Основи гендеру : навч.-метод. посіб. / М. С. Петрушкевич. – Острог : Вид-во НаУОА, 2008. – 88 с.
13. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно центрованої систематизації категоріально-понятійного апарату) : навч.-метод. посіб. / В. В. Рибалка. – К. : Ніка-Центр, 2003. – 204 с.

14. Роменець В. А. Вчинок і постання канонічної психології / В. А. Роменець // Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / за заг. ред. В. О. Татенка. – К. : Либідь, 2006. – С. 11–37.
15. Соціально-психологічні чинники розуміння та інтерпретації особистого досвіду : монографія / за редакцією Н. В. Чепелевої. – К. : Педагогічна думка. – 2008. – 256 с.
16. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении : монография / В. А. Татенко. – К. : Просвіта, 1996. – 402 с.
17. Хамитов Н. Пределы мужского и женского: введение в метаантропологию : курс лекций для высших учебных заведений / Н. Хамитов. – К. : Наукова Думка, 1997. – 171 с.
18. Чухим Н. Гендер та гендерні дослідження в ХХ ст. / Н. Чухим // «Гендерні студії». Спец.випуск незалежного культурологічного часопису «І». – Львів, 2000. – №17. – С. 22–29.
19. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості : наук. монографія / [Т. М. Титаренко, О. Г. Злобіна, Л. А. Лепіхова та ін.] ; за наук. ред. Т. М. Титаренко. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 512 с.
20. Erikson Erich H. Childhood and Society / Erich H. Erikson. – New York, Norton, 1963. – 445 p.
21. Unger R. K. Imperfect reflections of reality: Psychology constructs gender / R. K. Unger // Making a difference: Psychology and the construction of gender. – New Haven ; L. : Yale Univ. Press, 1990. – P. 65–101.

Oksana Kikinezhdi

METHODOLOGICAL FRAMEWORK OF STUDING GENDER IDENTIFICATION IN ONTOGENY

Analysis of the state of gender studies institutionalization as a new sphere of psychological knowledge has been presented in the anthropological paradigm; possibilities to use the category I-image in sex-role differentiation study are proved; psychological mechanisms of gender I personalization in the ontogenesis process, content, structure and self-identification criteria of representatives of different sexes in the egalitarian or traditional gender coordinates system are interpreted.

The category “gender” has been examined in the context of S. Bem’s psychological conceptions, gender schemes and lenses theories, in particular polarization, androcentrism and biological essentialism, in which a certain analogy with L. Vygotsky’s conclusions on mentality “sign mediation” can be observed, when a cultural sign becomes a means of individual’s subjective behaviour in the period of his/her becoming an adult. Socialization assists child’s entrance into the gender culture of society. Moreover,

socialization is the most important factor which defines construction of child's gender identity, subjective activity in the process of gender "I" self-formation in relation to the age, closest development zone and main kind of activity, new formations in the psychological development.

The author's model is based on understanding "gender identity" as a crucial personal formation in the structure of sex self-consciousness, which is manifested in different interactions and attitudes. Masculinity and femininity as individual's attributes are the basic categories in the analysis of sex-role "I" formation. In addition, gender orientations (traditional or egalitarian) are important indicators of individual's self-identification.

Key words: sex-role identification, gender identity, individual's sex socialization, gender orientations, the construct of masculinity, femininity, and androgyny, gender image "I".

УДК 37:305(477)

Володимир Кравець
(м. Тернопіль)

ГЕНЕЗА ІДЕЙ СЕКСУАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ГУМАНІТАРНІЙ СПАДЩИНІ

Проблема сексуальної соціалізації дітей, сексуальної просвіти та виховання, статевого питання розглянуто у історико-педагогічному ракурсі. Висвітлюються основні шляхи вирішення проблеми сексуального виховання у теоретичних працях та практичній діяльності педагогів ХХ століття. Аналізуються різні напрямки в розробці проблеми сексуальної соціалізації. Визначено провідні тенденції періодів становлення сексуальної педагогіки. З'ясовано особливості сексуальної соціалізації в українській педагогіці та шкільній практиці в роки незалежності України.

Ключові слова: сексуальна педагогіка, сексуальна соціалізація, статеве питання, сексуальна просвіта та виховання дітей, педагогічна наука.

На початку ХХ століття під **сексуальною педагогікою** розуміли розділ педагогічної науки, що вивчав сутність і закономірності сексуальної просвіти, статевих виховання та формування сексуальної культури, їх взаємозв'язок з вихованням особистості взагалі, а також питання про інформування дітей щодо народження людини. З поняттям "сексуальна педагогіка" у вітчизняній педагогічній думці співвідносився й інший термін – **"статеве питання"**, проблематика сексуальної соціалізації дітей найчастіше включалася в контекст статевих питань, що визнавалося актуальним в педагогічній думці багатьма педагогами, хоч далеко не всі знали, як правильно його вирішувати.

Сексуальна соціалізація школярів – організований і цілеспрямований процес формування знань про проблеми статі, статеву мораль, сексуальне спілкування, поглядів і переконань, що забезпечують позитивне ставлення до представників протилежної статі і культуру статевої поведінки, реальним показником яких є прак-

тичні дії в міжстатевому спілкуванні і сексуальному житті, що відповідають нормам моралі.

В радянській педагогіці 1920–1930-х років існувало два основних шляхи вирішення проблеми врахування статевої проблеми. Перший шлях – це *ліквідація відкритої диференціації за ознакою статі системи народної освіти*, яка існувала у дореволюційний час через запровадження спільного навчання дітей обох статей, створення єдиної трудової школи. З цим було пов'язане і нове *бачення жінки як рівноправного члена суспільства, активного учасника перетворень суспільного життя*, що проявилось у тенденції стирання статевих відмінностей, вирівнювання жінок у здібностях, можливостях, рівні активності з чоловіками. Тепер педагоги більше уваги стали надавати вивченню відмінностей між статями, а у трактуванні змісту статевої просвіти і виховання відбулося поступове зміщення акценту з біологічної, сексуальної його складової на соціальну, морально-етичну.

Другий шлях вирішення проблеми врахування статевої диференціації у педагогіці був пов'язаний зі спробами окремих педагогів скрито, всередині учбово-виховного процесу *враховувати статеві особливості учнів*. У радянській психолого-педагогічній літературі 20–30-х років, яка повністю ґрунтувалась на нищівній критиці вчення З. Фрейда і його послідовників, довгий час домінувала думка про недоцільність виділення проблем сексуальної педагогіки в окрему галузь дослідження, що виховавши всебічно гармонійно розвинуту особистість, тим самим формуємо людину і в сексуальному сенсі.

У педагогіці в розробці проблеми сексуальної соціалізації можна виділити низку напрямків. Представники **соціально-педагогічного напрямку** (Д. Азбукін, О. Залужний, С. Моложавий, І. Соколянський) вважали основним завданням виховних зусиль *ослаблення статевого потягу*. Вони вичленили основні компоненти сексуальної соціалізації: формування наукового світогляду, позитивних моральних якостей, тобто загальне виховання особистості; залучення дітей і юнацтва у корисну спільну практичну діяльність, яка по-справжньому їх згуртовує і зближує. Організація правильних взаємин між хлопчиками і дівчатками. Нагромадження навичок і звичок поведінки, що відповідають нормам загальнолюдської моральності; виховання витримки, здатності до самодисципліни у прояві статевих емоцій, здійснення заходів

з попередження передчасного і загостреного розвитку статевої чуттєвості і становлення нормальної сексуальності; сексуальна просвіта, яка повинна бути передовсім морально-суспільною просвітою; підготовка молодого покоління до виконання сімейних обов'язків (виховання дітей, ведення домашнього господарства, гармонійні сексуальні стосунки).

Представники **психоаналітичного (фрейдистського) напрямку** пропонували створення сприятливих умов, при яких *статеве почуття дитини не придушувалось, а сублімувалось би завдяки цим умовам*. У праці «Статеве виховання з точки зору інтересів культури» (1928 р.) завдання сексуальної педагогіки М. Рубінштейн вбачав у збереженні статевої енергії організму та у попередженні її передчасного прояву.

Представники **антропологічного напрямку** (А. Бернштейн, А. Віреніус, І. Мечніков, Л. Раскін) підходили до вирішення питання з позиції вітчизняного *люднознавства*, вважаючи *розумну організацію соціального середовища, формування у школярів різної статі моральних якостей*, необхідних для повноцінного міжстатевого спілкування.

Представники **медико-гігієнічного** (В. Бехтерев) напрямку на перший план висували *фізіологічну сторону статевих стосунків*. Склалась ситуація, коли і в теорії і на практиці питання виховання моральних стосунків між статями почали випадати з поля зору учених і педагогів.

Представники **християнсько-православного напрямку** (І. Сікорський, І. Скворцов, Є. Лозинський та ін.) не допускали раннього розвитку чуттєвості у дітей, і особливо у статевій сфері. Вони вважали, що *«правильне статеве виховання можливе лише на основі християнської свідомості»* [7]. Основними умовами «успішної боротьби з негідними проявами» у сфері статевого життя вони називали внутрішню і зовнішню дисципліну, а *сексуальну соціалізацію* будували на основі *прямих заборон, з установкою на дошлюбну незайманість і аскетизм*.

Але якщо у перші роки радянської влади ще йшлося про актуальність вирішення проблем сексуальної соціалізації, розроблялись стратегії соціального впливу на «статевий фактор» (С. Рубінштейн), пропонувалась організація підготовки фахівців з попередження відхилень у сфері статевої поведінки (П. Люблінський), то зі становленням культу особи Сталіна почалася тотальна

ідеологізація науки, в тому числі педагогічної. Офіційною точкою зору з питань сексуальної соціалізації стала **вульгарно-соціологічна позиція** А. Залкінда, котрий доводив, що *«статеве повинне у всьому підпорядковуватися класовому, нічим останньому не заважаючи, у всьому його обслуговуючи»* [5]. У своїх численних публікаціях він розглядав *статеве життя як перешкоду на шляху будівництва нового соціалістичного суспільства*.

У сексуальній соціалізації педологи виділяли дві сторони: *сексуальна просвіта* (вона допомагала правильно усвідомити психічні особливості статей) і *статеве виховання*, яке вчило, як реалізувати дитині в житті свою психосексуальну індивідуальність “в благородних стилях поведінки”. Серед проблем статевої просвіти виділялися такі: необхідність і можливість статевої просвіти в школі; вік початку статевої освіти та форми її проведення; обсяг інформації, якою повинен володіти учень; способи та прийоми проведення статевої просвіти; хто повинен проводити статево просвіту

Витіснення релігії і церкви з усіх значимих сфер соціального життя, практично повне знищення старої школи і бум педагогічного новаторства сприяли експериментуванню і в галузі сексуальної соціалізації. Разом з тим теоретичну основу цих педагогічних експериментів становили два основних, вироблених ще в дореволюційний час, методологічні підходи до проблеми. Перший з них, традиційний для вітчизняної педагогіки, в основу сексуальності ставив *цілі дітонародження* і розглядав статеве виховання як частковий варіант виховання морального. Другий, заснований на психоаналітичній традиції, утверджував *сексуальність як самоцінність* і прагнув до такого виховання дітей, яке би формувало позитивне ставлення до сексуальності.

Слід зазначити, що педологи (будь-якого напрямку) визнавали соціальне домінування у статевому вихованні, інакше кажучи, *соціокультурний аспект статі виступав на перше місце, а біологічний аспект – на друге*. Подальша доля педології засвідчила, що *лише гармонійне поєднання біологічної та соціальної складових статі є ознакою життєздатності сексуальної педагогіки*.

Ідеологічний розгром і партійний осуд педології не лише **закрили питання сексуальної соціалізації дітей і підлітків** для обговорення їх на сторінках педагогічної періодики, не лише вилучили статі з радянської школи, але й дали старт новій радянській педагогіці як науці про “комуністичне виховання підростаючого

покоління”. Поступово в країні складалась ситуація, яку академік А. Петровський назвав “святенницькою десексуалізацією”, “безстатевим вихованням”. У дівчатках засуджувались ознаки їх природної сексуальності: кокетство, бажання привернути до себе увагу хлопчиків. В радянському суспільстві продовжувала розвиватися християнсько-релігійна установка: *секс – для чоловіків, кохання – для жінок*.

Проблеми сексуальної педагогіки вивчалися і багатьма українськими педагогами довоєнного періоду. Розкриваючи сутність традицій народу, **Г. Ващенко** акцентує увагу на українському побуті з його вірністю в коханні, статевою поздержливістю і здоровим сімейним життям. Аналізуючи історію становлення виховного ідеалу в українського народу, Г. Ващенко розглядає проблему статевої моралі і здорового побуту. При цьому він особливу увагу акцентує на питанні формування *досвіду нестатевої любові*. На думку Г. Ващенка, здорова українська родина і насамперед сердечні стосунки між чоловіком і жінкою мають створюватися на ґрунті скромності, стриманості й вірності. До цього Г. Ващенко додає ще й альтруїзм і почуття симпатії, тобто здатність живо відчувати в своєму серці переживання іншої людини. *«У юнацтва, – писав він, – треба виховувати моральну чистоту, свідомість дівочої чи юнацької честі, стриманість, підкорення статеви почувань принципам моралі»* [4, с. с. 132]. Разом з тим, він вважає, що повноцінний громадянин і сім'янин має позбутися схильності до пияцтва, нестриманості, невміння контролювати свої пристрасті й обмежувати свої інстинкти.

Цінний внесок до розробки проблем статевого розвитку і сексуального виховання дітей і підлітків вніс П. Блонський. Його праця «Нариси дитячої сексуальності» (1935 р.) стала, з одного боку, узагальненням ідей і положень вітчизняної сексуальної педагогіки, а з другого, вироком радянській педагогіці. Оцінюючи стан морально-статевого виховання в радянській школі 1930-х років, він відзначав, що, в сутності, *ніякої сексуальної соціалізації немає*. Небажання школи організовувати і проводити морально-статеве виховання він називає “святенництвом”, підкреслюючи, що *святенництво і розпуста йдуть поруч*.

У своїх працях П. Блонський неодноразово вказував на те, що *до настання статевого дозрівання підлітки повинні бути підготовлені*, бо на ґрунті неучтва у них можуть розвинути “фантастичні

сексуальні теорії», які в майбутньому можуть стати перешкодою на шляху повноцінного статевого розвитку. Однак він особливо наголошував, що сексуальна педагогіка повинна не стільки інформувати, скільки виховувати, а оскільки людське сексуальне життя має багатий соціальний зміст, то і статеве життя повинно бути передовсім суспільно-моральним.

Важливе значення надавав П. Блонський і *сексуальній просвіті*, яка «повинна бути підпорядкована педагогічним завданням: вона повинна не просто інформувати, але саме виховувати». Її не можна обмежувати «чисто гігієнічним змістом, адресуючись лише до почуття обережності. Звісно, це важлива частина статевої просвіти, але тільки частина... Людське статеве життя має багатий зміст» [1].

Проблемі сексуальної соціалізації значну увагу приділяв видатний український педагог **А. Макаренко**, хоч на деяких етапах розвитку педагогіки саме Макаренко представляли як противника статевого виховання взагалі, наводячи за доказ вирвані з контексту його праць фрази, що відносяться до часткових аспектів методики статевої просвіти. Не варто забувати, що саме А. Макаренко сформулював основний принцип статевого виховання: «Як і у всьому житті, так і в житті статеві люди не може забувати про те, що вона член суспільства... І у статевій сфері ця суспільна моральність ставить перед кожним громадянином певні вимоги. Вона вимагає, щоб статеве життя людини, кожного чоловіка і кожної жінки, перебувало у постійному стосунку до двох сфер життя: до сім'ї і до кохання... Звідси зрозумілі цілі статевого виховання» [8].

Педагог вважав, що правильна сексуальна соціалізація дитини – це, передусім, формування культури особистості, виховання глибокої поваги до представників протилежної статі. Мета сексуальної соціалізації, на думку А. Макаренка, – виховати дітей так, аби вони ставились до кохання як до серйозного і глибокого почуття, щоб свою насолоду, своє кохання і щастя вони реалізували в сім'ї. Тема сексуальної соціалізації у всій повноті розкрита А. Макаренко в його праці «Книга для батьків, де педагог звертає увагу на виховання глибокої поваги до жінки, взаємозв'язок статевого виховання і пануючої моралі, доцільність проведення в школі серйозних бесід (з хлопцями і дівчатами окремо) з питань *статевої гігієни*, а в старшому віці – з проблем небезпеки венеричних захво-

рювань. Сили «любовної» любові можуть бути знайдені, вважав А. Макаренко, тільки в досвіді нестатевої людської симпатії.

Оцінюючи погляди А. Макаренка на статеве виховання, слід враховувати низку конкретно-історичних обставин:

1) ці погляди формувались не у зіткненні зі статевим вихованням, а в боротьбі з його спотвореннями, що породжені особливостями часу і педологією; 2) результати «статевої просвіти», з якими зустрічався А. Макаренко у своїх вихованців, що пройшли школу бездоглядності та асоціальності, не могли не насторожувати, як, зрештою, і деякі крайні тенденції статевого виховання в сім'ї; 3) блискуча організація дитячого колективу – цього надзвичайно сильного виховуючого середовища – усувала численні питання безпосередньої особистої участі дорослих у статевому вихованні як виховному діалозі з кожною окремою дитиною.

Отже, згідно А. Макаренку, сексуальна соціалізація – це не навчання підлітків техніці «безпечного сексу», а виховання в майбутньому чоловікові умінь бути чоловіком, а в майбутній жінці – умінь бути жінкою в усіх численних проявах життя.

У повоєнні роки радянська школа в Україні *ігнорувала проблему сексуальної соціалізації учнів*. Більшість учителів бачили своє завдання в тому, щоб «заборонити», «викорінити» кохання в школі чи просто не помічати його. Навіть можливості базових навчальних предметів використовувались недостатньо. Показовим в цьому плані є те, що на уроках біології, коли доходили до теми «Розмноження», вчителі зазвичай пропонували школярам опрацювати цей матеріал самостійно.

Початком наступного етапу можна вважати **1962 рік**. Він характеризується суттєвим підвищенням інтересу до моральних аспектів взаємин статей, що викликало прийняття нової концепції виховання підростаючого покоління («Моральний кодекс будівника комунізму»). В цей час про необхідність статевого виховання і сексуальної просвіти багато говорить український педагог **В. Сухомлинський**. В численних його працях присутні ідеї та практичні рекомендації щодо виховання статей, які ґрунтуються на неупередженому ставленні до особи та повазі до неї, незалежно від статевої належності. Цінними є ідеї педагога про необхідність готувати юнаків і дівчат в системі стосунків «чоловік – жінка»: «*благородство у взаєминах між хлопцем і дівчиною, чоловіком і жінкою – це дерево, яке зеленіє тоді, коли його краса живиться*

глибоким корінням людської гідності, честі, поваги до людей і до самого себе, непримиренності до зла, бруду, приниження людської гідності» [10, с. 313].

В. Сухомлинський закликав так організувати діяльність учнівського колективу, щоб не було *«спеціально чоловічих і спеціально жіночих видів діяльності»*. Неодноразово він повторював, що *«не можна допустити того, щоб жінки наші ставали освіченими, інтелектуально багатими рабинями – одне з дуже важливих завдань школи»*. І далі: *«Як вогню бійтеся, щоб дівчатка відчували – слабші, наша доля – підкорятися»* [9, с. 574].

Не стали в центрі уваги проблеми сексуальної педагогіки і в наступний період радянської історії, хоча в 1970-х роках все більше педагогів між іншим згадують про статеву проблематику в школі. Із запровадженням у вітчизняну школу навчального курсу «Етика і психологія сімейного життя» (1983 р.), з'явилася надія на правильну сексуальну соціалізацію. Але непродуманий зміст предмету, низький рівень його викладання, непрофесійність у роботі вчителів, їх закомплексованість й удаване святенництво, несприйняття предмету батьками і вчителями – все це й призвело до того, що проблеми сексуальної соціалізації, формування у дітей і підлітків здорового ставлення до питань статі, сексуальності і взаємин статей, планування сім'ї та засобів запобігання вагітності залишилися поза межами цього курсу. Не маючи відповідних знань, виховані в дусі святенництва, вчителі боялися проблем статі та сексуальності, а якщо й торкалися їх, то найчастіше в контексті репродуктивної функції та здорового способу життя. Практично не зачіпалася гедоністична функція сексу. Загалом радянська педагогіка із завданнями сексуальної соціалізації як і дошлюбної підготовки не впоралась. *Педагогізація сексуальності провалилась*.

Сфера сексуальності в останні десятиліття радянської влади характеризується структурною невідповідністю між офіційними і приватними інтерпретаціями, радянським пуританізмом публічного замовчування і низьким ступенем інституційної рефлексивності щодо сексуальних практик. Публічне замовчування сексуальності, закритість професійних дискурсів, відсутність сексуальної освіти і широкого обговорення сексуальних практик, витіснення обговорення сексуальності у сферу тіньового фольклору – все це дозволило нам назвати *радянський дискурс про сексуальність лицемірним*.

З початком перебудови і особливо, коли радянський репресивний режим упав та почалася новітня історія української держави, сексуальний дискурс почав відроджуватися. Лібералізація українського суспільства в питаннях статевої моралі пройшла низку етапів:

1. З початком гласності (1985 р.) зі сексуальної тематики поступово знімається табу, про секс починають писати, читати твори З. Фрейда, Е. Фромма і т. п. У кіосках почали продавати посібники зі сексу з непоганими ілюстраціями, які однаке багатьох шокували.

2. Другий етап сексуальної лібералізації суспільства настав із проголошенням українського суверенітету (1991 р.). У містах масово почали продавати еротично-порнографічні видання, різноманітні плакати, що рекламують вільність кохання; відкривати спеціальні магазини для торгівлі предметами сексу. Газети замайоріли рекламою еротичних клубів. Масово продакували відеокасети з еротичними і порнографічними фільмами.

3. З початком нового тисячоліття розпочався наступний етап сексуальної свободи. Спостерігається ще більша комерціалізація сексу. Еротичні фільми заповнили всі телевізійні канали, як державні, так і приватні. З'явилося кабельне телебачення, спеціальні нічні передачі.

Сьогодні загальноновизнано, що сексуальна соціалізація, котра включає в себе питання просвіти та виховання, – проблема соціально-педагогічна, тобто сексуальна педагогіка покликана не лише виявляти умови, що сприяють сексуальній соціалізації, але й враховувати біологічні та соціальні аспекти життя дитини тієї чи іншої статі.

Проблемними зонами сучасної сексуальної педагогіки є [6, с. 41]:

1. Понятійний апарат. Йдеться як про дефініції “стать”, “гендер”, “сексуальність”, “секс”, а також особливості сексуальної просвіти, статевого виховання та формування сексуальної культури тощо, бо в науковій літературі йде постійна підміна цих понять.

2. Віковий параметр. Це питання суттєво пов'язане з вирішенням першої проблеми. Безумовно, якщо мова йде про сексуальну просвіту, то звернення до дошкільників і молодших школярів більш, ніж проблематичне. Але якщо ми говоримо або про статеве виховання, або про систему психолого-педагогічного супроводу,

котрі зачіпають психологію особистості в цілому, то проблематичним стає деяке запізнення звернення лише до підлітків.

3. Провідна соціальна інституція. Хто: сім'я, школа, лікарі, психологи повинні відігравати провідну роль у сексуальній соціалізації.

4. Змістовий параметр. Якою має бути програма сексуальної просвіти, статевого виховання, формування сексуальної культури? Що і коли має знати дитина того чи іншого віку?

5. Методичний параметр. Чи це має бути окремий предмет, чи це запровадження концептуальних елементів сексуальної соціалізації у шкільний навчальний план в цілому; чи то факультатив, чи то система позашкільних лекцій і консультацій фахівців різного профілю тощо.

Література:

1. Блонский П. Введение в дошкольное воспитание / П. Блонский. – М. : Практические знания, 1915. – 139 с.
2. Блонский П. Отношения между полами / П. Блонский // Избр. пед. произведения. – М. : АПН РСФСР, 1961. – 695 с.
3. Блонский П. Очерки детской сексуальности / П. Блонский // Избр. пед. и псих. произведения. – М. : Педагогика, 1979. – Т.1. – С. 202–277.
4. Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. – Полтава, 1994. – 191 с.
5. Залкинд А. Половое воспитание / А. Залкинд. – М., 1930. – 75 с.
6. Кравець В.П. Сексуальна педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. / В. П. Кравець. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – 320 с.
7. Лозинский Е. Проблемы сексуальной педагогики / Е. Лозинский // Вестник воспитания – 1904. – №1. – С. 30.
8. Макаренко А. С. Педагогичні твори : у 8 томах / А. С. Макаренко. – М. : Педагогіка, 1983–1986. – 8 т.
9. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.
10. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 томах / В. О. Сухомлинський. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – 670 с.

Volodymyr Kravets

GENESIS OF IDEAS OF SEXUAL PEDAGOGY IN THE DOMESTIC HUMANITARIAN HERITAGE

The problem of sexual socialization of children, sexual education and sexual question in the historical and pedagogical perspective are examined. The key ways of solving the problem of sex

education in theoretical works and practical activities of pedagogues of XX century are indicated. Different tendencies in the solution of the problem of sexual socialization (social and pedagogical, psychoanalytic, anthropological, medical and hygiene, Christian and orthodox) are emphasized. The periods of development of sexual pedagogy are determined, their major tendencies and the impact of Soviet totalitarianism are grounded. Problems of sexual development and sex education of children and teenagers in the work «Sketches of the child's sexuality» written by P. Blonskyi, works of Russian (A. Zalkind, Ie. Lozynskyi) and Ukrainian (H. Vashchenko) pedagogues are analysed. The pedagogic views of A. Makarenko and V. Sukhomlynskyi on the problem of sexual socialization of children and youth are represented. The neglect of the problem of sexual education of children in postwar school and hypocrisy of Soviet discourse about sexuality are emphasized. The peculiarities of sexual socialization in the Ukrainian pedagogy and school practice during Ukraine's independence are found out. Problem areas of modern sexual pedagogy (conceptual apparatus, age-specific parameter, the leading social institution, content parameter, methodical parameter) are described. In the conclusion author mentioned that sexual socialization includes issues of education and upbringing. The challenge of time is the development of sexual pedagogy as a social and pedagogical problem.

Key words: sexual pedagogy, sexual socialization, sexual question, sexual education of children, pedagogical science.

УДК 94 (477)

Ольга Ніколаєнко
(м. Харків)

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ «КРАПЛЯ МОЛОКА» В НАДДНІПРЯНИЩИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Проаналізовано діяльність організацій «Крапля молока» в Наддніпрянщині, що були важливим кроком у боротьбі з високою дитячою смертністю. Створені за ініціативою лікарів-педіатрів і за підтримки громадськості, вони вирішували проблему постачання якісного молока для немовлят у великих містах – Києві, Харкові, Одесі. Одночасно надання безкоштовних медичних консультацій та регулярні обстеження малюків сприяли становленню системи захисту материнства й дитинства.

Ключові слова: «Крапля молока», охорона материнства й дитинства, Наддніпрянщина.

Народження й виховання майбутніх поколінь сьогодні визнається важливими завданнями не тільки родини, але об'єктом турботи з боку суспільства і держави. Народження дитини і пов'язані з цим аспекти жіночого здоров'я, тимчасова обмежена працездатність жінки, її зосередженість на вихованні малюка, зміна соціальних функцій і статусу, втрата фінансової незалежності роблять материнство ключовою гендерною проблемою сучасності. Тому необхідно вивчити досвід зародження системи охорони материнства й дитинства, який зможе допомогти у вирішенні нагальних соціальних питань.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в Російській імперії одним із провідних соціальних завдань була протидія високій дитячій смертності. Російська імперія, в тому числі українські губернії, мала найвищі показники дитячої смертності серед європейських країн. Один із провідних демографів Російської імперії С. Л. Новосельський наводить таку статистику смертності дітей до одного року в європейській частині імперії: 1867-1871 рр. – 26, 7%, 1882-1886 рр. – 27, 1%, 1892-1896 рр. – 27, 5 %, 1902-1906 рр. – 25, 3%, 1907-1911 рр. – 24, 4% [1, с. 181]. Набагато зменшилась смертність

від гострих захворювань типу скарлатини, корі, коклюшу, дифтерії тощо, що свідчило про певні успіхи у їх профілактиці. Однак серед європейських країн Росія випереджала за показниками дитячої смертності, що свідчило про необхідність вирішення цієї проблеми.

Безсумнівно, що однією із причин високих показників смертності було юридично не закріплене право на особливі умови праці вагітних жінок чи жінок після пологів. Особливо важким було становище жінок-робітниць. Жінки працювали на рівні з чоловіками, отримуючи при цьому нижчу заробітну плату [2, с. 180]. До 1885 р. ніяких основ регулювання жіночої праці не існувало, і лише закон 1885 р. заборонив працю жінок та підлітків у нічний час, тобто з 21 до 5 години ранку. Але «гнучкість» пізніших поправок зводила нанівець прийняті гарантії використання жіночої праці, оскільки фабричні інспекції за покладених на них обсягів обов'язків не могли контролювати ці процеси.

Законодавство не регулювало працю вагітних або жінок з немовлятами [3]. Ці питання виносилися на розсуд власників підприємств. Саме важкі умови праці, втрата жінкою не деякий час після пологів роботи, неможливість виконувати материнські функції через необхідність працювати на фабриці, на думку дослідниці К. В. Колганової, спричиняли високий рівень дитячої смертності в середовищі робітників [4, с. 20].

Але дитяча смертність залишалась високою і в сільській місцевості. Жінки, які очікували чи народили дитину, не тільки не мали ніяких окремих закріплених прав, але й часто елементарних знань про санітарно-гігієнічні умови догляду за немовлям.

Турбота про здоров'я породіллі та немовля покладалась державою на різноманітні організації. Медичну допомогу здійснювали заклади, що знаходились у компетенції земств, до того ж діяли і благодійні організації, що належали до Відомства закладів імператриці Марії. Одночасно, ініціювалась громадська ініціатива і заохочення активної частини суспільства до вирішення проблеми дитячої смертності [5]. Особливу турботу в цьому питанні виявляли лікарі, які в рамках діяльності земських лікарень, чи в утворених медичних товариствах намагались виробити основні заходи запобігання високій смертності немовлят.

Одним із таких подвижників, що присвятив своє життя справі охорони материнства й дитинства слід назвати Івана Віссаріоно-

вича Троїцького (1854-1923 рр.), надзвичайно талановитого науковця, одного із основоположників вітчизняної педіатрії, організатора медичної допомоги матерям та новонародженим дітям. У 1892 р. за його ініціативою було створено Товариство надання допомоги хворим дітям Києва з амбулаторією для безкоштовного прийому хворих дітей, а у 1893 р. – пункт видачі обеззараженого коров'ячого молока, що став прообразом створеного пізніше товариства «Крапля молока» [6].

Організація «Крапля молока» з'явилась вперше у Франції наприкінці XIX ст., хоча подібні за ціллю товариства виникали напередодні в інших країнах світу. Метою товариства стала пропаганда грудного вигодовування і навчання цьому процесу матерів. Для випадків, коли матір не могла вигодовувати груддю, товариство створило станцію, де готувалось молоко чи суміші для дітей. Оплата за якісне молоко була недорогою, а для незаможних – в півціни, чи взагалі – безкоштовно. Результатом діяльності товариства стало значне зменшення випадків смерті немовлят від шлунково-кишкових хвороб [7, s. 101].

Одночасно у Парижі керівником державної пологової клініки П. Бюеном було організовано консультативні центри, до яких молоді матері регулярно приносили дітей на огляд лікарів. Ті здійснювали консультації з приводу вигодовування, застосування прикорму, записували дані про розвиток дитини, внаслідок чого смертність вдалось знизити до 7, 3 %, тоді як в цілому по Парижу вона дорівнювала 12 % [7, s. 103].

Світовий досвід боротьби з дитячою смертністю включав профілактичні заходи по попередженню хвороб та епідемій і використання передових досягнень медицини, допомогу найбільш вразливим верствам населення у вигодовуванні немовлят, здійснення регулярних оглядів і надання консультацій матерям.

Однією з перших в Російській імперії «Крапля молока» була відкрита в Одесі за сприянням лікаря Абрама Йосиповича Гершензона (1868-1933 рр.). У 1901 р. він ініціював створення тимчасового (на літні місяці) «Кабінету стерилізованого молока», що був прообразом «Краплі молока». Крім видачі молока або його суміші згідно рекомендаціям лікарів, товариство надавало поради матерям щодо вигодовування дітей й догляду за ними.

У 1904 р. був створений Союз боротьби з дитячою смертністю, що відкрив відділення у декількох містах. У 1907 р. відділення

цього товариства виникло у Харкові. Ініціаторами його створення стали І. В. Троїцький та С. М. Ямпольський. Самуїл Моїсєєвич Ямпольський (1875-1965 рр.) почав працювати у створеному Союзі, очолив дитячу клініку при ньому і відкрив пункт «Крапля молока».

Спочатку роботи пункт видавав молоко та харчові суміші для дітей, для незаможних – безкоштовно, а також вів пропаганду щодо необхідності грудного вигодовування дитини. Щоденно організація видавала 50-80 пляшечок стерилізованого молока. В клініці при товаристві здійснювався огляд хворих дітей, особлива увага при цьому зверталась на дітей із розладами шлунку, яким лікар приписував дієтичне харчування [8].

Крім молока, організація видавала й грошову допомогу. З метою встановлення найбільш нужденних, при організації влаштували «Бюро допомоги матерям», яке працювало щоденно. Черговий приймав звернення матерів, заповнюючи опитувальний листок, де зазначалось крім основних біографічних відомостей, в чому є потреба родини, чому вона виникла, якої саме допомоги потребує – коштів, працевлаштування, харчів, одягу, чи отримує родина якусь допомогу від родичів, благодійних організацій тощо.

Після заповнення анкети, представники Бюро перевіряли ситуацію на місцях, відвідуючи домівки. Вони фіксували стан житла, наявність і санітарно-гігієнічний стан місця перебування немовля, місця приготування їжі для нього і т.п. Після доповіді, приймалось рішення про видачу грошової допомоги [8, с. 101-104]. У 1908 р. вона становила 8-9 крб. на місяць, наступні роки – 5-7 крб.

Одним з найголовніших завдань «Краплі Молока» була консультативна допомога. Як слушно відмічали лікарі, і пізніше було доведено, саме вчасні консультації, патронаж, регулярні медичні обстеження можуть бути засобами, здатними зменшити показники дитячої смертності [8, с.31; 5, с. 865].

Не відставала й одеська організація. З 1908 р. при амбулаторії, де видавалось молоко, стала регулярно діяти консультація, що мала не медичний, а профілактичний характер. Тут лікарі вчили матерів правилам гігієни у догляді за немовлям, раціональному харчуванню й санітарним вимогам його приготування, організації режиму дня, профілактиці захворювання й загартування дитини [9]. Звернення до «Краплі молока» було спричинено важким ма-

теріальним становищем жінок з маленькими дітьми у містах, що робить їх досвід вкрай актуальним в наші дні.

В роботі організації «Крапля молока» у Наддніпрянщині можна прослідкувати певні особливості, а саме, вони поєднували пункти видачі молока й консультації по догляду за дитиною. Така широка програма діяльності на думку їх організаторів, які врахували європейський досвід, була найбільш ефективною у попередженні дитячої смертності. Сьогодні спадкоємцем «Краплі молока» є молочні кухні, які постачають якісне харчування малюкам, а замість консультацій в кожній дитячій поліклініці діє система педіатричного патронажу – заходів регулярного обстеження дитини, профілактики захворювань і проведення консультацій з матерями.

Не можна оминати й тієї важливої ролі, яку відігравали товариства «Крапля молока» у вирішенні соціальних проблем. Допомогаючи фінансово жінкам з немовлятами, вони ставали органом соціального захисту, беручи на себе турботу по захисту материнства й дитинства в цілому.

Таким чином, на початку ХХ ст. в Україні почала діяти мережа закладів, що становила основу для подальшої систематизованої охорони материнства й дитинства. Її зародження було пов'язано з катастрофічною дитячою смертністю і відсутністю турботи про новонароджених з боку держави. Провідними напрямками в цій сфері стала діяльність пунктів видачі дешевого якісного молока, які перетворились у організацію «Крапля молока», а також консультативних центрів, які здійснювали регулярні огляди дітей та надавали поради матерям щодо догляду за ними.

Розуміючи глибокі соціальні корені дитячої смертності, лікарі й активна громадськість вирішували чисельні соціальні проблеми. Всі ці дії супроводжувались активною пропагандою діяльності товариств, яка повинна була донести важливість і необхідність відповідального ставлення до проблем народжуваності й виховання дітей.

Література:

1. Новосельский С.Л. Смертность и продолжительность жизни в России / С.Л. Новосельский. – Петроград: тип. Мин-ва вн. дел., 1916. – 153 с.
2. Валетов Чем жили рабочие люди в городах Российской империи в конце XIX – начале XX вв. / Т. Я Валетов. // Социальная история. Ежегодник. – М.: РОССПЭН, 2008. – С. 176–196.

3. Ташбекова И.Ю. Правовые основы трудовой деятельности женщин Российской империи конца XIX ст. / И. Ю. Ташбекова // Актуальные проблемы российского права. – 2009. – № 1. – С. 44–49

4. Колганова Е. В. Зарождение системы охраны материнства и младенчества в России в конце XIX – начале XX вв.: автореф. дис. канд. ист. наук. Специальность: 07.00.02 – Отечественная история – Москва, 2012.

5. Новикова А. А. Деятельность государственных и общественных организаций в области охраны материнства в конце XIX – начале XX века/ А. А. Новикова // Известия Пензенского государственного педагогического университета имени В. Г. Белинского. Серия Гуманитарные науки. – 2012. – № 27. – С. 863–866.

6. Микиртичан Г. Л. К 150-летию И. В. Троицкого/ Г.Л. Микиртичан // Вопросы современной педиатрии. – 2006. – Т. 5. № 6. – С. 112–116.

7. Silska S. Ewolucja poglądów na żywienie niemowląt w XIX i XX wieku. Praca na stopień doktora nauk medycznych. – Poznań, 2013.

8. Союз для борьбы с детской смертностью в России. Харьковский отдел. Отчет о деятельности отдела с сентября 1909 г. по январь 1911. – Х: Типолиграфия Зильберберг, 1911.

9. Стинська В. Вплив закладів «Каплі молока» на становлення здоров'язберігаючого напрямку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні на початку ХХ ст./ В. Стинська // Вісник Прикарпатського університету. Серія Педагогіка. – 2013. – Вип. 45. – С. 17–23.

Olga Nikolayenko

THE ACTIVITIES OF THE ORGANIZATION «DROP OF MILK» IN UKRAINE AT THE BEGINNING OF THE XXTH CENTURY

One of the important gender problems of modern societies is motherhood and the related issues of maternal and child health and welfare. Study of the formation of the system of protection of motherhood and childhood will help identify the main ways to address these issues.

At the beginning of the 20th century in Ukraine, as well as in the whole Russian Empire were very high rates of infant mortality. To reduce child mortality, following the example of Western countries established organizations «Drop of milk». They gave the children up to 1 year, living in cities, qualitative and cheap milk.

«Drop of milk» was established in Kyiv, Odesa, Kharkiv, on the initiative of Pediatricians – I. V. Troitsky, A. O. Gershenzon, S. M. Yampolsky. The organization existed on the contributions of benefactors, and with the support of local authorities.

Points-of-milk has been calculated, the poorest part of the population, urban workers, among which was the highest rate of infant mortality. The organization advocated for breast-feeding, and doled out cheap or free milk.

Later the «Drop of milk» consultations were established for mothers and regular check-ups of children, which significantly influenced to reduce child morbidity and mortality. Doctors working in the «Drop of milk» gave lectures about the preservation of the health of children, published propaganda leaflets and educational literature. In addition, on the initiative of the public organization was to provide social assistance to needy families – assisted in finding jobs, housing, arranged the collection of children's clothes, etc.

Organization «Drop of milk» became the basis for the creation of a system of protection of motherhood and childhood in Ukraine by creating prototypes of the dairy kitchens and pediatric patronage.

Key words: «Drop of milk», protection of motherhood and childhood, Ukraine, beginning of XX century.

УДК 81'276.3:316.346.2

Ярина Пузиренко
(м. Київ)

ГЕНДЕРНА ЧУТЛИВІСТЬ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ АГЕНТИВНО-ПРОФЕСІЙНОЇ НОМІНАЦІЇ ЖІНОК

У статті розглядається гендерна чутливість як чинник впливу на функціонування агентивно-професійної номінації жінок в українській мові, в межах якої виділено два напрями – традиційний (з нейтральним та консервативним різновидами) і гендерно чутливий (з поміркованим та радикальним різновидами).

Ключові слова: агентивно-професійна номінація осіб, фемінативи, назви жінок, гендерна чутливість, чинники впливу на функціонування фемінативів.

Гендерна чутливість – це здатність сприймати, усвідомлювати і реагувати на будь-які прояви сексизму, дискримінації за ознакою статі чи статевої сегрегації [14]. Стосовно агентивно-професійної номінації жінок в українській мові гендерна чутливість поряд з мовною ситуацією (взаємодією мов), явищем маскулінізації є одним із основним чинником впливу на її функціонування в узусі [7, 13]. І хоча нині можна говорити поки що як про тенденцію, яка не набула значного поширення, проте *гендерна чутливість* може бути уведена в ранг офіційної мовної політики внаслідок активізації діяльності громадських організацій гендерного спрямування, що спостерігається останнім часом. Саме тому постає необхідність дослідження перспектив реалізації гендерної чутливості в українській мові.

Гендерну чутливість як чинник в агентивно-професійній номінації осіб розглядаємо у контексті політичної коректності, яка полягає в усуненні з мовного вжитку тих мовних явищ (слів, форм, виразів), що можуть ображати певні групи людей. Як прояв сексизму в англійській мові розглядається, напр., формула *X's widow* «вдова такого-то», але не існує *Y's widower* «вдівець такої-то»; вживання *he* і *man* в родовому значенні, напр. *everyone should take*

his coat «кожен повинен забрати своє пальто», *urban man* «міська людина». Піддавалась критиці несиметрична система звертань *Mr., Mrs., Miss.*, де стосовно жінок закріпилося розрізнення за сімейним статусом. Проблема звертань в українській мові з погляду мовного сексизму розглянуто нами в роботі [6].

Стосовно мовних проявів сексизму можна говорити про «сексизм змістовий» і «сексизм формальний», або сексизм змісту і сексизм форми. Часто змістовий сексизм реалізується через сексизм формальний – використання певних мовних форм, які є його проявом. Напр., про те, що українське законодавство було написане з позицій чоловіка виразно свідчить, зокрема, такий приклад з Кримінально-процесуального кодексу України: «*Близькі родичі – батьки, дружина, діти, рідні брати і сестри, дід, баба, внуки*»[10] – відсутня лексема *чоловік*. Слід зазначити, що нині законодавці цю проблему вже зняли, навівши корелятивні пари назв осіб: «близькі родичі та члени сім'ї – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі» [4]. Проте і в цьому варіанті є непослідовність – тільки в ч.роді подані назви осіб: *усиновлювач, усиновлений, опікун, піклувальник*.

З погляду дії чинника гендерної чутливості, сучасна мовна практика характеризується двома основними підходами до агентивно-професійної номінації жінок, та ширше – до мовної репрезентації статей взагалі – *традиційним* і *гендерно чутливим*, причому останній є менш поширений і нині сфера його реалізації досить обмежена.

Традиційний підхід до номінації жінок. Традиційним вважатимемо підхід, при якому у номінації жінок спостерігається використання поряд із НЖ (фемінатив, назва особи жіночого роду) також НЧ (маскулінатив, назва особи чоловічого роду), а в анафоричних відношеннях – вживання займенників ч. р. в статево не визначених контекстах з точки зору учасників комунікації. Напр., у запитанні «хто сьогодні дзвонив?» статево нейтральний займенник *хто* поєднується із дієсловом у формі минулого часу ч. р.

У межах традиційного підходу можна виокремити **нейтральний** та **консервативний** різновиди. При нейтральному підході використання НЖ і НЧ, а також родові узгодження відбувається стихійно, безсистемно (*лікарка прийшла, це наша терапевт / терапевтка, у неї висока кваліфікація*). Консервативний відрізняється від нейтрального послідовним використанням стосовно жінок назв з граматично оформленим чоловічим родом, а в крайньому його прояві відбувається проведення не логічного (*лікар прийшла, це наша терапевт, у неї висока кваліфікація*), а формального узгодження (стосовно жінки: *лікар прийшов, це наш терапевт, у нього висока кваліфікація*).

Прикметно, що, у мовній практиці деяких російських дослідниць у галузі гендерної лінгвістики (тобто обізнаних із практикою уникнення мовного сексизму) спостерігається «ультраконсервативний» підхід до номінації жінок, зокрема самономінації. Так, у роботі А. В. Кириліної знаходимо такий пасаж: «Автор благодарит ... свою семью, в течение долгого времени мирившуюся с полной занятостью автора и его отрешенностью от семейных проблем» [3, с. 7], де у самономінації не просто вжито НЧ *автор*, а й займенник ч. р. *его*. До слова *автор* в російській мові не існує стилістично нейтрального корелята ж. р. Інша річ, що своєю мовною практикою дослідниці могли б намагатися вплинути на існуючий стан речей у номінації жінок, і такі приклади вже є.

Слід зазначити, що консервативний підхід, хоча і зустрічається в українській мовній практиці, проте його не можна вважати органічним.

З погляду реалізації традиційного підходу показовим може бути аналіз українського перекладу праці Сімони де Бовуар «Друга стаття» (К., Основи, 1994 – 1995) під кутом зору вживання агентивно-професійних назв жінок. Особливо тому, що це дослідження, як зазначено в анотації, є «одним із видатних класичних зразків феміністичної літератури». Природно було б сподіватися, що саме вживанню назв жінок буде приділена особлива увага, але виявилось що у перекладі реалізовано традиційний підхід до номінації осіб.

Аналізуючи цей текст, який належить до науково-публіцистичного різновиду наукового стилю мови, виходитимемо з того, що нормативна стилістика обмежує вживання назв ч. р. стосовно жінок тільки офіційно-діловим стилем, якщо існують відповідники жіночого роду [5, с. 145].

Проведене дослідження виявило такі основні проблеми (розглядаються окремі приклади з II тому):

1. *Вживання назв чоловічого роду стосовно жінок за існування відповідників ж. роду*: «У працюючої жінки, що немаловажно, хоч би ким вона була – селянкою, інженером, письменницею...» (с. 164).

2. *Паралельне вживання в тексті співвідносних назв і ч. і ж. роду стосовно жінок*. Звертає на себе увагу те, що на сусідніх, а то й на одній і тій же сторінці, коли йдеться про жінку, використовуються співвідносні слова і ч., і ж. р., напр.: «вона назавжди залишиться тільки *аматором*» (с.362), «*аматорка* стала *професіоналом*» (с.363). На нашу думку, однією з причин такої непослідовності може бути намагання урізноманітнити форму викладу, оскільки стосовно жінок НЧ розглядаються як словотвірні варіанти, напр., Л.О.Родніною [8].

3. *Непослідовність у вживанні з прикладами співвідносних назв і чоловічого, і жіночого роду стосовно жінок*: «...жінки-письменники Джейн Остін, сестри Бронте, Дж.Еліот змушені були витратити стільки енергії, щоб визволитися і подолати зовнішні перешкоди, що неабияк видихалися власне на старті, там, де починають *письменники-чоловіки*» (с.366). Оскільки праця Сімони де Бовуар присвячена проблемам жіночої статі, то при перекладі постає необхідність чіткого розрізнення, про яку саме стаття йдеться, чоловічу чи жіночу. Зважаючи на те, що в українській мові іменники мають граматичну категорію роду, то саме вживання прикладок *чоловік, жінка*, яких у тексті перекладу є чимало, свідчить про те, що граматичної родової форми слова ще недостатньо для чіткого розрізнення статей (адже жінок називають також й іменниками ч. р. Що ж до чоловіків, то таку ситуацію уявити важко). Це є ще одним із доказів того, що у номінації жінок в українській мові позамовні чинники є вирішальними. Звичайно, тут не можна відкидати й стилістичного засобу підсилення протиставлення.

4. *Проблема новотворів граматично оформлених назв жінок*. У перекладі трапляються слова, зовсім не засвідчені словниками, напр.: *користолюбка, честолюбка, гордійка* (у СУМі до слова *гордій* немає жіночого відповідника, є *гордівниця* «жін. до *гордівник*»), *держателька, сміливиця* (в ОРФ немає цього слова, проте є *щасливиця*).

До цієї групи прикладів можна додати і такий: «Незалежні *виробниці* вже не належать до паразитичної категорії» (с. 244). НЖ

виробниці не засвідчене в словниках (є лише *виробничниця* від *виробничник*). Проте на с. 337 читаємо: «*Виробник*, активна постать, вона знову виборює свою трансцендентність».

Окремо зупинимось на слові *дарувальниця*. Хоча в ОРФ немає не тільки *дарувальниці*, а й *дарувальника*, проте ці слова подає «Словник юридичних термінів» [11, с. 41]. До російського *даритель* (з позначкою «юридичний термін») словник [9, с. 106] наводить три відповідники: *дарувальник, дарівник, дародавець*, до *дарительница* – *дарувальниця, дародавиця*.

Уведення до обігу нових слів назв жінок можна лише вітати і відзначити як досягнення перекладу. І хоча це тільки поодинокі випадки, але вони свідчать, з одного боку, про те, що потреба в граматично оформлених назвах жіночого роду є на часі, а з другого – що утворення таких стилістично нейтральних слів засобами української мови цілком можливе.

Слід зазначити, що попереднє побіжне порівняння проаналізованого видання з новим перевиданням (Бовуар Сімона де «Друга стаття», К., Основи, 2017 р.) не показало редакторських змін стосовно використання фемінативів.

Гендерно чутливий підхід до номінації осіб. У гендерно чутливому підході теж можна виокремити два різновиди *помірко-ваний і радикальний*.

Під *поміркованим* підходом будемо розуміти послідовне вживання стосовно жінок назв з граматично оформленим жіночим родом, а в статеві не визначених контекстах – тенденція до уникнення форм ч. р., зокрема через перебудову повідомлення (напр., коли фраза «*студентів і співробітників університету запрошуємо взяти участь у конкурсі...*» переробляється, щоб уникнути використання форм ч. р.: «*усіх творчих особистостей, хто навчається і працює в університеті, запрошуємо...*»).

Слід зазначити, що поміркований різновид у гендерно чутливому підході до номінації осіб у своїх зовнішніх виявах схожий до нейтрального різновиду традиційного підходу до номінації осіб і виділяється нами гіпотетично. Через це не завжди можна провести між ними різницю. Основним показником, на нашу думку, тут може бути тематична спрямованість тексту чи заангажованість авторів текстів гендерною проблематикою.

Радикальний підхід відрізняється від помірко-ваного намаганням послідовно використовувати в статеві неозначених контек-

стах форм і ч., і ж. р., а при *ультрарадикальному* підході – тільки форм ж. р. Останнє спостерігається у мовознавчих працях феміністичного напрямку, чи, як тепер прийнято говорити, гендерного напрямку. Такої позиції дотримується, напр., Д. Камерон у своїй праці «Фемінізм і мовознавча теорія» [15]. Авторка через послідовне використання форм ж. р. (особливо це стосується займенників) у контекстах, де традиційно використовуються чоловічі форми, наче у кривому дзеркалі показує неприродність усталеного стану речей. Д. Камерон зазначає, що в її книзі у статеві-неозначених і узагальнених контекстах використовуються не займенники ч. р., як прийнято, а *she* і *her*. «Якщо якісь читачі-чоловіки почуваються незручно через відчуття виключення або неадресування, вони можуть зрозуміти, як жінки відчують це буквально з перших хвилин, коли розгортають переважну більшість книжок, і порозмірковувати над тим, який вплив може це справляти» [15, VIII]. Подібні приклади розглядають Т.В.Булигіна і А.Д.Шмельов: «Саме займенник *she* послідовно використовується в книзі Міри Аріел «Accessing to noun phrases antecedents» при анафорі до таких іменників, як *speaker* або *linguist* в родовому вживанні» [23, с. 99].

Дія чинника гендерної чутливості найяскравіше спостерігається, по-перше, у перекладах гендерно чутливих текстів, а по-друге, у мовній практиці гендерно чутливих груп мовців, зокрема тих, які ознайомлені з проблемами мовного сексизму і намагаються у своєму використанні мови сприяти його подоланню. Про таку заангажованість свідчить як усне, так і писемне мовлення. Слід зазначити, проте, що гендерна тематика текстів і розуміння авторами проблеми мовного сексизму саме по собі не означає мовної реалізації гендерночутливих підходів. Розглянемо кілька характерних прикладів з українських перекладів англійських текстів, у яких реалізація гендерної чутливості проявляється передусім у паралельному наведенні родових пар ч. і ж. р. особових займенників:

«Незалежність *Президента* від Конгресу посилюється тим фактом, що *його* (чи *її*) можна усунути лише з допомогою нелегкого процесу імпічменту» [372, с. 16]. «...лікарі та родичі звичайно приховують від безнадійно *хворого*, що *він* (або *вона*) незабаром помре» [2, с. 60]. «Коли *хтось* запитує: «Як там твої стосунки?», – *він* або *вона* здебільшого мають на увазі стосунки сексуального характеру» [2, с. 174].

Наведені вище приклади взято з українських перекладів англійських видань, і тому використання в них паралельних займенникових форм свідчить про вплив оригіналу. Проте при перекладі таких конструкцій намагання якнайточніше передати оригінал не завжди відповідає особливостям української мови, зокрема не враховується існування в українській мові форм і ч., і ж. р. в значній кількості агентивно-професійних назв осіб та дієслівних формах минулого часу, чого не спостерігається в англійській мові. На неможливості послідовного використання зазначеного узгодження в російській мові наголошують Т. В. Булигіна та А. Д. Шмельов [1, с. 100].

Слід зазначити, що поєднання загальних назв осіб із паралельно наведеними особовими займенниками ч. і ж. роду спостерігається також в оригінальних україномовних спонтанних текстах, як-от «Після того як *людина* відпочине я поведу *її* подивитись той город чи селище в якому я живу, якщо *вона* чи *він* його не *бачили*» (із аудиторної письмової студентської роботи). «Ніколи не можна кричати на *дитину* в присутності гостей, краще пізніше сказати, що *він* чи *вона* була не *права*, чи не правильно поступила у даній ситуації» (із аудиторної письмової студентської роботи). У першому прикладі привертає увагу те, що один раз вжито займенник ж.р., а другий – паралельні родові форми, причому дієслово минулого часу вжито у множині. Другий приклад прикметний тим, що складений присудок із дієсловом минулого часу вжито у формі ж. роду.

А тепер розглянемо приклади з оригінальних україномовних гендерночутливих текстів та усного мовлення у гендерноорієнтованій тренінговій групі. Приклади з письмових текстів: «Тому наш підручник – результат зусиль багатьох людей, *тренерів, учасників і учасниць* попереднього проекту, жінок-активісток з різних країн» [12, с. 4]. «Запитайте *акторів, актрис і глядачів* про їхні почуття і думки» [13, с. 52]. «Спитати *акторів, актрис, глядачок і глядачів...*» [13, с. 105]. «*Тренер чи тренерка*, що стоїть у центрі кола керує грою. *Він чи вона* потирає руки і повільно обходить усе коло» [13, с. 67]. «Попросити згадати *кожну і кожного* конкретний випадок...» [13, с. 94].

Крім того, у книзі «Уповноважувальна освіта» [13] досить широко представлені агентивно-професійні НЖ: *відповідальна редакторка та упорядниця; кандидатка філологічних наук; докторка*

педагогічних наук (с. 2); рецензентці... провідній науковій співробітниці (с.4).

Показовими також є мовні факти, отримані методом включеного спостереження за усним мовленням (мови спілкування – українська та російська) тренерок та учасниць занять гендерних курсів.

Ситуація 1. При виконанні вправи, де учасницям було запропоновано уявити себе керівницею якоїсь установи чи організації за вибором, учасниця має назватися і сказати, чим вона керує. Ведуча: «Я руководительница...», учасниця продовжує: «Я руководитель фирмы». Цей приклад показує, що вживається агентивно-професійний іменник ч. р. у самоназиванні жінки, причому відразу після вжитого тренеркою того ж таки іменника ж. р. В україномовних учасниць спостерігаємо: «Я керівниця міської бібліотеки», «Я керівник державної установи». Прикметно, що навіть якщо при самоназиванні використовується форма ж. р., то в більш загальних контекстах – ч. р.: «Я керівниця фірми, керівник повинен..., він повинен..., як він буде ставитися».

Ситуація 2. Учасниці курсів розповідають про враження від занять у групі, яка складається тільки із жінок: «Я отримала розуміння всіх нас, один одного». «У кожного способности, у каждого таланты» (тренерка виправляє – у каждой, учасниця повторює – у каждой). «У минулому житті я, мабуть, була архіваріуска». «Книга наш друг» (тренерка виправляє – книга наша подруга). «Я очікую нових друзів, нових подруг» (учасниця сама себе виправила). «Хто був де, та і привозила книжки. У бібліотеці читачів і читачок біля 200».

Дія чинника гендерної чутливості у мовній практиці однієї організації гендерного спрямування, як у друкованих текстах, так і в розмовному мовленні, є свідомим намаганням реалізовувати принцип «чутливість до різноманітності», що має проявлятися і в мові: «Це постійний акцент на слововжитку: активному вживанню обох родів іменників, а також творення нових форм іменників, які не мають обох родів (напр., колега – колежанка, директор – директорка)... Не треба лінуватися сказати «учасники і учасниці», якщо йдеться про групу, до якої імовірно належать і жінки, і чоловіки. Намагайтеся використовувати закінчення жіночого роду в іменниках, які його мають, або хоча б закінчення в дієсловах жіночого роду, якщо іменник загального роду й іноземного походження – «тренер сказала» □ [393, 58]. На дотримання цих принципів запро-

ваджуються нові НЖ, як-от *гравіця і докторка*, яких немає в ОРФ. Гендерна чутливість проявляється також у почерговому поданні в корелятивних парах спершу то НЧ, то НЖ чи родових форм займенників.

Тим не менше, намагання послідовного наведення родових корелятивних пар агентивно-професійних назв осіб дотримується непослідовно.

Прикметно, що елементи гендерно чутливого підходу традиційно реалізуються в діловому стилі української і російської мов через наведення в дужках відповідних форм ж. р., або залишення місця для вписання необхідної форми, напр., у бланках документів про освіту: «Видане це свідоцтво (прізвище, ім'я, по батькові) в тому, що він (вона) навчався (лася)» (Офіційний бланк «Свідоцтво», надрукований 1996 р.); «Видано це свідоцтво _____, як _____ народи _____ в 19__ році, в тому, що навча _____ в....» (Офіційний бланк «Свідоцтво / Свидетельство», надрукований 1974 р.).

У зв'язку з тим, що нині спостерігається все більш активне вживання фемінативів, необхідні подальші дослідження у цьому напрямі з урахуванням їх додаткових конотацій та стилістичного навантаження.

На нашу думку, при намаганні завжди (що навряд чи можливо) дотримуватися симетрії, паралельно вживаючи НЖ і НЧ, випадки відхилення від цього принципу дуже сильно підкреслюють «другосортність» жінок. Тут мається на увазі, що при акцентованому намаганні вживати завжди НЖ, випадки їх неіснування, чи наявні труднощі в утворенні, сприймаються особливо гостро. В той час, як у звичайному мовленні неіснування НЖ не завжди помічається.

Як свідчать наведені вище приклади реалізації гендерно чутливого підходу до номінації осіб, на практиці досягти абсолютної симетрії у використанні назв осіб чоловічої і жіночої статей надзвичайно важко, проте впорядкування в окремих проблемних питаннях і можливе, і доцільне.

Література:

1. Булыгина Т.В., Шмелев А.Д. Неспецифированный пол и согласование при анафоре // Московский лингвистический журнал. – 1995. – № 2. – С. 98-103.
2. Гіденс Е. Соціологія / Пер. з англ. – К.: Основи, 1999. – 726 с.
3. Кирилина А.В. Гендер: Лингвистические аспекты. – М.: Изд-во «Институт социологии РАН», 1999. – 180 с.

4. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
5. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови: Підручник. – К. : Либідь, 1992. – 248 с.
6. Пузиренко Я.В. До проблеми номінації осіб жіночої статі в українській мові (гендерний аспект) // Наукові записки НаУКМА. – Т. 18. – К., 2001. – С. 36–42.
7. Пузиренко Я.В. Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.15 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут філології. – К., 2005. – 21 с.
8. Родніна Л.О. Варіантні пари назв діяча у сучасній українській мові // Лексикологія та лексикографія: Респ. міжвідомчий збірник. – Вип. 2. – К. : Наук. думка, 1966. – С. 42–52.
9. Російсько-український словник наукової термінології: Суспільні науки / Й. Ф. Андерш, С. А. Воробйова, М. В. Кравченко та ін. – К. : Наук. думка, 1994. – 600 с.
10. Словник термінів і понять, що вживаються у чинних нормативно-правових актах України / Упорядники: Богачова О. В., Винокуров К. С., Крись Ю. І. та ін. – К.: Оріяни, 1999. – 502 с.
11. Словник юридичних термінів (російсько-український) / Укл. Андерш Ф., Винник В., Красницька А., Полешко А., Юрчук О. – К. : Юрінком, 1994 – 322 с.
12. Уповноважена освіта: Посібник для тренерів. – К., 1999. – 90 с.
13. Уповноважувальна освіта: Посібник для тренерів. Видання 2-ге, перероблене й доповнене. – К., 2002. – 151 с.
14. Цыганкова Г. П. Психология гендерного воспитания в высшем колледже : учеб.-метод. пособие для студентов и кураторов учебных групп / Г. П. Цыганкова. – Мн. : МГВРК, 2009. – 76 с.
15. Cameron D. Feminism and Linguistic Theory. – London : Macmillan, 1985. – 195 P. [213, VIII].

Yaryna Puzyrenko

GENDER SENSITIVITY AS A FACTOR AFFECTING FUNCTIONING OF AGENTIVE-OCCUPATIONAL WOMEN TERMS

The article deals with gender sensitivity as a factor of influence on the functioning of the agentive-occupational women terms in the Ukrainian language. It is realized through the principles of political correctness, which acts when the nomination of persons is concerned mainly through elimination of linguistic manifestations of sexism. In terms of gender sensitivity factor action modern

language practice is characterized by two main approaches to the feminatives and more widely – to the linguistic representation of sexes in general – by traditional and gender-sensitive, the latter is less common and current scope of its application is very limited.

*Within the **traditional** approach a **neutral** and **conservative** varieties can be distinguished. Within the **neutral** approach the use of feminatives and masculinatives and a coordination of the genus is spontaneous, haphazard (лікарка прийшла, це наша терапевт / терапевтка, у неї висока кваліфікація). The **conservative** approach is different from the neutral by sequential use for women of names with grammatical male gender, however at its extreme manifestation it uses not logical (лікар прийшла, це наша терапевт, у неї висока кваліфікація) but formal coordination (regarding woman лікар прийшов, це наш терапевт, у нього висока кваліфікація).*

*In **gender-sensitive** approach two types also can be distinguished – **moderate** and **radical**. Under **moderate** type we understand the consistent use of names for women with grammatical female gender. In genderally uncertain contexts the tendency to avoid grammatical male gender is often present in particular through message restructuring. **Radical** approach differs from moderate by attempt to consistently use in gender indeterminate contexts of both male and female forms, and at **ultra-radical** approach – only the forms of female gender. The latter is seen in the linguistic writings of gender orientation. Such position is represented, eg., in the classical works of Deborah Cameron («Feminism and linguistic theory») and Mira Ariel («Accessing to noun phrases antecedents»).*

Key words: *agentive-occupational women terms, feminine, gender sensitivity, factors affecting the functioning feminatives.*

УДК: 141.72/.78

Татьяна Тесленко

(г. Днепр)

ВНЕШНИЙ ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ КАК РЕАЛИЗАЦИЯ ДИХОТОМИИ «ДУХ-ТЕЛО» В КУЛЬТУРЕ ПОСТМОДЕРНА

Амбівалентність «внутрішнього» і «зовнішнього», як набору властивостей та якостей, яких очікують від чоловіків та жінок, репрезентуючись у множині «нестабільних» дискурсів класичної філософії, і сьогодні базується на принципах онтологічного дуалізму. Парадоксально, проте, «інтернальна» за своєю фізіологічною природою жінка у різні культурні епохи набуває цінності, які визначаються головним чином своїми зовнішніми властивостями та якостями.

Ключові слова: амбівалентність, бінарна опозиція, дихотомія, контекст, нарратив, парадигма, постмодерн.

Как справедливо пишут исследователи, понятие духовности открывает огромное пространство для интерпретации [1]. Со времен Платона и Аристотеля духовность отождествляется с трансцендентным и сверхъестественным, а телесность – с земным и природным; вся последующая классическая философия строится, как известно, на этой предпосылке. И Платон, и Аристотель ассоциируют знание с исключением всего того, что может символически ассоциироваться с фемининностью, и хотя дух и материя не находятся у Аристотеля в числе прямых оппозиций, в рамках западной традиции духовность всегда приписывалась – и приписывается – мужчинам, а женщинам, по определению, противоположное. Однако «мужчина разумный» всегда признавался как телесный, материальный человек: его душа и ум находятся в смертном теле; и эти дуалистические идентичности не акцидентальны, но функциональны. Разум, с которым ассоциируется мужчина, никогда не является ценным по присущей ему «природе»; он должен опираться на легитимирующие «декорации»; в иерархии «мужчина-женщина» оппозиция всегда поддерживается. Как тонко замечает П. Дейчер, поскольку идеальная идентичность мужчины отличается от «обычного» мужчины, но все же неотделима от него, мужчи-

на ассоциируется с иллюзорным идеалом, которого он и достигает, за счет женщин [2, с. 162]. И здесь акцент делается на фемининности в качестве набора желаемых психологических и поведенческих свойств и качеств, ожидаемых от женщин в конкретном социально-историческом контексте. В целом здесь ключевое слово – контекст: в постмодерне все «контекстуально» и «саморефлексно» [3, с. 54].

Известное изречение гласит: человек – это животное, рассказывающее истории. Изучением историй (нарративов) и дискурсов, составляющих эти нарративы, занимаются сегодня все дисциплинарные отрасли гуманитарных наук: философия, когнитивная лингвистика, психоанализ, литературоведение, культурология, теория коммуникаций, гендерные исследования. Центральной проблемой здесь можно назвать то, что Ф. де Соссюр обозначил, как «беспрерывное обновление речи», то есть главное – нестабильная, нелинейная природа дискурса [4]. Необходимо заметить, что и дискурс как совокупность вербальных манифестаций, отражающих идеологию и мышление определенной эпохи, и нарратив как текст, смысл которого связан с плюралистической интерпретацией, субъективным восприятием, являясь принципиально важным концептом в постмодернизме, приобретает ключевое значение в философии феминизма и гендерных исследованиях. Среди множества причин главная, на наш взгляд, заключается в том, что основная транскультурная парадигма человека является гендерной; культура и нарративы всегда являются гендерными историями: «Половая принадлежность динамически присутствует в любом культуральном смысле или истории, будь то в тексте, субтексте или в них обоих» – пишет Г. Уилер, авторитетный психотерапевт и философ [5, с. 424]. Половая принадлежность, утверждает ученый, качественно отличается от всех остальных субкультуральных границ, поскольку она лежит в основе и поэтому взаимодействует с любой другой – внутренней границей или дифференциацией независимо от их контакта друг с другом [5, с. 425]. То есть пол/гендер можно определить как «дифференциальный код», и здесь особую важность приобретают процессы «кодирования» и «декодирования» еще и потому, что мы живем в обществе и мире культуральных форм, находящихся в состоянии изменения и подвергающихся критике.

Что касается интерпретации внешнего образа женщины в дискурсах и нарративах западноевропейской культуры, то следует отметить, что еще в «Государстве» Платон пишет о том,

что по своей природе и мужчины и женщины могут принимать участие во всех делах, однако женщины во всем «немогущее» мужчин, то есть разница – не качественная, а количественная [6, с. 59]. Трактовка образа женщины в Возрождении определенным образом связана с концепцией Платона, утверждавшему, что женщин следует обучать и *му ческому* и гимнастическому искусству, но акценты смещаются: гуманизм Возрождения, продолжая традиции рыцарской куртуазной поэзии позднего средневековья, воспевали и телесную, и духовную красоту женщины. Как известно, из-за образа златокудрой красавицы Лауры в сонетах Петрарки почти 200 лет в западноевропейской поэзии господствовали блондинки. Правда, Шекспир ввел в свои сонеты смуглую Леди, но нужно отметить: он отнюдь не воспевал ее совершенства.

В Ренессансе чувственная красота становится доминирующим женским качеством, при этом создаются устойчивые клише: упоминаются золото волос, жемчуг зубов, кораллы губ, звезды глаз, розы щек и мрамор тела [7, с. 127-128]. Следует заметить, что в одежде женщин и мужчин тысячелетиями репрезентировалась гендерная специфика. Традиции в этом вопросе были так сильны, что рыцарские (мужские) доспехи Жанны д'Арк привели ее на костер. В XIX веке самоутверждаться и бороться с устоявшимися стереотипами женской одежды решилась Аврора Дюдеван, шокировавшая обывателей мужскими костюмами, сигарами, хриплым голосом и мужским именем Жорж Санд. Однако, возможно, это было всего лишь стремление доминировать в отношениях со своим коллегой и другом – женственным Альфредом Мюссе. Попутно заметим: некоторые нарушения дресс-кода допускали и мужчины, например, поэт-романтик Т. Готье носил вызывающий красный жилет, эпатажный О. Уальд – огромный цветок подсолнуха в петлице, мужественный, В. Маяковский – яркие рубахи, напоминающие женские блузки. С другой стороны, очевидно, что война и экономические трудности приводят к тому, что женщины с большим желанием примеряют мужскую одежду – и в прямом, и в переносном смысле. Стоит вспомнить Марлен Дитрих и ее знаменитые брючные костюмы, появившиеся во времена Великой Депрессии, когда безработные мужья и отцы стали катастрофически терять свое гендерное влияние.

Стоит вспомнить о том, что, по словам Мопассана, в XVIII в. был создан первый образ роковой женщины в западноевропейской лите-

ратуре. Речь идет о финальной истории в мемуарах знатного господина Прево («История кавалера де Грие и Манон Леско»), где образованный и благородный дворянин влюбляется в продажную женщину и не может объяснить истинную причину своей страсти (роковая женщина по понятным коннотациям) – это темная женщина, брюнетка).

Интересной представляется этимология выражения «синий чулок», появившегося во Франции после 1830 года и обозначающее женщину-писателя (англ. «blue stocking»). В XIX веке и первой половине XX века это выражение часто использовали писатели (Флобер, Пруст и др.), поносившие интеллектуалок за их якобы безразличие к одежде. «Кличка» вышла из употребления во второй половине XX века вследствие массового распространения среди женщин моды на ношение брюк [8, с. 138-139].

Интересен также неологизм «парень в юбке» (*garçon* – мальчик, парень). Слово стало популярным в 1920-годы благодаря распространившейся стрижке «под мальчика» (короткое каре) и скандальной мальчишеской моде, которую ругали за то, что она ведет к «маскулинизации» [8, с. 103].

В конце XX века уже стали обыденностью аксессуары и мужские костюмы в гардеробе женщин, одежда и парфюмерия в стиле «unisex». Так называемая «business woman» как феномен западной культуры сейчас настолько распространенный продукт, что даже удивительно, что он произрастает в культуре фаллоцентризма. Конечно, можно рассматривать этот феномен в ключе фрейдовского примера компенсации кастрационного комплекса, но, представляется, проблема сложнее, поскольку сегодня феномен андрогинии стал не столько психической характеристикой человека (транссексуалы, бисексуалы в своих маргинальных ипостасях также сюда входят), сколько социокультурным фактором. В последнее время в массовой культуре происходит навязывание образа андрогина, как будто это и есть тот мостик, позволяющий перейти от оппозиционного или комплиментарного образа «Другого» к образу «Чужого». Этот «Чужой» – идеален, он вызывает зависть и стремление подражать, он поистине «сверхчеловек». «Импринтинг» воздействия массовой культуры безотказен: сознание «человека-толпы» фиксирует несвойственные женщинам социальные роли (например, воина, бойца) как данность.

Поп-культура всегда была самым тесным образом связана с коммерцией; огромный сегмент рекламного бизнеса всегда был

обращен к женщинам. В большинстве случаев его послания учили женщин всегда «быть на страже», чтобы сохранить свое самое главное качество – свою внешность. Женщины, созданные мужчинами, – великие притворщицы, «создательницы иллюзий». И это касается не только стереотипного поведения, стереотипного концепта внутреннего мира «настоящей женщины», но, прежде всего, ее внешности, ее тела. Каждая женщина знает, что несмотря на все свои достижения, она неудачница, если она не красива. Тридцать лет назад было достаточно выглядеть привлекательной, сегодня женщина должна иметь молодое тело, включая все его части. Кем бы женщина ни была, чем бы она ни занималась, она должна выглядеть молодой: это мантра, которую все mass media повторяют на все лады несчетное количество раз каждый день. Безусловно, в подобный «фитнес-режим», в подобную «программу молодости» длиной в целую жизнь беременность, рождение ребенка (тем более нескольких детей), кормление грудью и т.д. не вписываются. В культуре, сохраняющей право унижать женщин, которые считаются некрасивыми, отчаянное стремление «быть красивой», как правило, превалирует над желанием иметь детей. Женщины в бикини на билбордах, части женского тела – губы, грудь, глаза, нижние части тела – на обложках журналов и в рекламных видеороликах; женщины на телевидении, обещающие, что «продукт» в их руках сделает вас меньше, тоньше, длиннее, глаже, изящнее, – разгул образов постмодерных «поп»-текстов завораживает.

Литература:

1. Власова Т. И. Дихотомия дух/тело как ключевая проблема феминистской философии / Т. М. Власова // Гендерні дослідження: прикладні аспекти. – За науковою редакцією В. П. Кравця. – Тернопіль : Навчальна книга, 2013. – 360 с.
2. Deutscher P yielding Gender. Teminesm / deconstruction and the history of philosophy. – London and New York: Routledge, 2004. – 224 p.
3. Hutcheon L. A. Poetics of Postmodernism. History, Theory, Fiction. – London and New York: Routledge, 2002. – 268 p.
4. Соссюр Ф. де. Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 695 с.
5. Уилер Г. Гештальттерапия постмодернизма. За пределами индивидуализма / Г. Уилер. – М. : Смысл, 2011. – 464 с.
6. Власова Т. И. Формирование гендерных стереотипов в западноевропейской философии / Т. И. Власова. – К. : Генеза, 2006. – 296 с.

7. Филат Т. В. Мужчина и женщина: основные проблемы, освещенные в классической зарубежной литературе / Т. В. Филат // Філософські аспекти соціокультурних досліджень в умовах глобалізації. – Дн-ськ : Вид-во Маковецький, 2014. – 240 с.
8. Словарь истории женщин. – М. : РОССПЭН, 2012. – 173 с.

Tatyana Teslenko

THE EXTERNAL IMAGE OF WOMAN AS THE REALIZATION OF THE DICHOTOMY «SPIRIT – BODY» IN THE CULTURE OF POSTMODERNITY

Ambiguity of the «inner» and the «outer» as sets of qualities and properties which are considered feminine or masculine is represented in many unstable discourses of classical philosophy. Nowadays it is still based on the principles of binary oppositions, which lie at the basis of the traditional metaphysical theory. The opposition «I / the Other», which occupies a new place in the classical philosophy, is synonymous the opposition «Man/Woman» and inherent in the opposition «Soul / Body». The latter determines woman as being «natural» and «outer», in all her manifestations, her corporal ones included. As the postmodern philosophy treats culture as a text, the impetus for the analysis of woman's representations in histories of gender is immense and productive with the unchangeable focus on the issue of woman's subversion even in the description of man's idealistic image which is achieved thanks to the subversion of woman. The «unstable» nature of woman is accounted for the unstable character of the discourse itself, hence that significance which is attached to the processes of «encoding» and «decoding». We live in the society of cultural forms which are constantly and continuously in the state of transformations; the internal clangs are worth while mentioning the concern appearances of women in different historical epochs; their looks are closely connected with the clothes they are wearing with the gender accessories and details of clothing. The peculiarities of styles in clothing are also closely linked with the discourses and narratives (the blue stocking and such like). Nowadays the «unisex» fashion having been common for decades is connected with the discourses of androgynes, woman-warriors, etc, and it is reflected in the pop-cultural «histories». In the culture where of paramount importance is woman's longing be «beautiful», the inner world of woman, her «soul» has little value, if any, compared with her outward properties which are represented visually in a great number of cultural «Texts» of postmodernity.

Key words: ambiguity, binary oppositions, discourse, context, narrative, paradigm, postmodernity.

УДК 101.1:316.314.743

Тетяна Цимбал
(м. Кривий Ріг)

ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ ВНУТРІШНЬОЇ МІГРАЦІЇ УКРАЇНЦІВ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

У статті розглядається проблема внутрішньої міграції в умовах гібридної війни в сучасній Україні. Доводиться, що фемінізація міграції загалом у світі та в нашій країні, зокрема, є серйозною соціально-культурною проблемою, що має об'єктивні та суб'єктивні причини. Подається авторське розуміння сутності та способів вирішення комплексу проблем, породжених внутрішньою міграцією.

Ключові слова: внутрішня міграція, гендер, фемінізація, буттєве вкорінення людини.

Одними з найактуальніших проблем сьогодення є ті, що породжені свободою пересування людини, а саме: міграція, еміграція, імміграція та інші, дотичні до названих. Для України в умовах гібридної війни, розв'язаної Російською Федерацією, найгостріше постає проблема еміграції та внутрішньої міграції, при осмисленні яких дуже важко відмежувати теоретичну актуальність від політичної злободенності. Тим більше, що сьогодні, за даними Всеукраїнського товариства «Просвіта», 45% етнічних українців живе поза межами Батьківщини. Таким чином, українці практично поділені навпіл: дещо більша частина живе на Батьківщині, а інші – по всьому світу. В останні роки ця проблема ускладнюється наявністю великої кількості внутрішніх мігрантів, вимушених переселенців із зони військових дій.

Не дивлячись на гостроту та актуальність проблеми міграції, в багатьох аспектах вона залишається не розробленою. Особливо це стосується філософського осмислення зазначеної проблеми. Підкреслимо, що власне філософський аспект дослідження міграції відрізняється від усіх інших, розташовуючи предмет дослідження у такому інтелектуальному середовищі, яке здатне забезпечити досягнення цього феномена на рівні розуміння. Філософія концентрує увагу на міграції в її первинному, універсальному, онтологіч-

ному смислі, відкидаючи вторинне, похідне. У статті пропонується досвід авторського осмислення гендерного аспекту внутрішньої міграції населення України в умовах війни. Наукова новизна запропонованого підходу полягає в тому, що феномен внутрішньої міграції розглядається нами в контексті концепції буттєвого вкорінення людини [1]. Ми вважаємо, що головним фактором міграції взагалі є втрата людиною буттєвого коріння, або знекорінення, яке відбувається внаслідок деяких суб'єктивних (екзистенційних) та об'єктивних (соціально-політичних, економічних) причин. Саме стан знекоріненості веде особу до прийняття рішення про виїзд з території малої Батьківщини або з країни, породжує думки та мрії про краще життя на чужині, прагнення вкорінитися у новому середовищі, на новому ґрунті.

Найболючішою формою буттєвого знекорінення сучасної людини є війна, коли «позбавлення коріння стає майже смертельною хворобою для поневолених народів» [2, с. 36]. Однак, і самі завоювальники, знекорінюючи інших, «підрізають власні корені». Крім того, до позбавлення коріння може призвести економічне панування одних людей над іншими. При цьому, головною «отрутою» знекорінення є гроші та наймана праця як соціальне явище повністю залежне від грошей. Робітник, хоч і не втрачає географічних, національних коренів, але екзистенційно, морально позбавлений коріння, бо сутність його буття складають не його життєва мета, не духовні, особистісні сили, а здатність бути «робочим матеріалом», «людським фактором» у розряді знекорінених «економічних аутсайдерів». До знекорінення людського буття залучені сучасні освіта і культура, орієнтовані переважно на прагматизм, вкрай роздроблені спеціалізацією, цілком позбавлені «відкритості» до світу, до «Іншого» [2, с. 38]. У свою чергу, суспільно-політичне знекорінення – найстрашніша форма знекорінення буття людини, що «полягає у своєрідному завоюванні, яке здійснюють державні власті над народами, відповідальність за які вони несуть...» [2, с. 103]. Така форма знекорінення є «найнебезпечнішою хворобою людських спільнот», тому що занурює людину «у стан інерції душі, ... або ... у діяльність, що завжди спрямована на позбавлення коренів тих, хто ще їх не втратив чи з ким це відбулося лише частково» [2, с. 39-40].

Сьогодні всі чотири форми знекорінення є, на нашу думку, об'єктивними факторами міграції українців. І війна, і характер

праці (а для українства скоріше неможливість працевлаштуватися взагалі або за фахом), і культурно-освітні проблеми, і ставлення держави до народу створюють передумови внутрішньої міграції та еміграції. У даній статті зосередимося на внутрішніх переміщеннях, які сьогодні є однією з найгостріших проблем. У вітчизняній науковій літературі людей, які змушені були переселитися в інші регіони України, називають вимушеними переселенцями та внутрішніми мігрантами, а в офіційних документах – внутрішньо переміщеними особами, що найточніше відповідає англomовному терміну «internally displaced persons».

Зауважимо, що перший досвід масового внутрішнього переміщення населення був пов'язаний з аварією на Чорнобильській АЕС у 1986 році, коли понад 116 тис. осіб було переселено з радіоактивно забруднених територій. У сучасній Україні переміщення великих потоків людей з місць їх постійного проживання відбувається, як зазначалося вище, внаслідок російської агресії, окупації Криму та окремих районів Донецької і Луганської областей.

З початку війни на Сході України, з тимчасово окупованої території та районів проведення бойових дій в інших регіонах України розміщено близько 1 млн. 800 тис. осіб, з яких 175 тис. 627 дітей та 503 тис. осіб з інвалідністю та похилого віку, у тому числі, з Донецької і Луганської областей 1 млн. 35 тис. 400 осіб. Ця кількість не є точною і може бути суттєво більшою, адже не всі мігранти реєструються у місцях поселення. Тим не менше офіційна чисельність переселенців в Україні більша, ніж чисельність населення багатьох країн світу, у тому числі, європейських (наприклад, населення Чорногорії – 647 тис, Естонії – 1 265 тис.). Сьогодні Україна за кількістю внутрішньо переміщених осіб посідає перше місце в Європі та входить до списку країн-лідерів світу.

За даними Міністерства соціальної політики, найбільше внутрішньо переміщених осіб зареєстровано у Донецькій, Луганській, Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській та Київській областях. Найменше – розселено у Тернопільській, Чернівецькій, Рівненській, Закарпатській, Івано-Франківській та Волинській областях. Це свідчить про нерівномірний регіональний розподіл внутрішніх мігрантів по Україні, що призводить до надмірного соціального та адміністративного навантаження на громади, локальні ринки праці, соціальну інфраструктуру регіонів вселення.

Вибір значною частиною переселенців регіонів, близьких до місць попереднього проживання, свідчить, у першу чергу, про намір повернутися до малої Батьківщини і не відображає національно-державні чи патріотичні настрої. Провідним є мотив виживання, інтеграції у нову спільноту, наявності зв'язків, які можуть допомогти увійти у нове середовище, вкорінитися в ньому. Обрання місця переселення зумовлене й наявністю родичів, друзів, колег, робочого місця чи перспективи його отримання, попереднім знайомством з місцем переселення. Крім того, враховується близькість до малої Батьківщини, що дозволяє спілкуватися з рідними, які залишилися на окупованій території, та за можливості швидко повернутися додому.

Виходячи з кількісного фактора внутрішніх переселенців можемо поділити на дві основні групи: індивідуальні чи сімейні переселенці та колективні (підприємства, навчальні заклади тощо). Причому переважають індивідуальні переселення, тому адаптація на новому місці залежить від власних контактів мігранта.

Чітко виділяються і дві групи переселенців, виходячи з домінуючої причини переміщення, яка є очевидною для жителів Сходу України (пряма загроза життю), і неоднозначною для жителів Кримського півострова (важка моральна атмосфера, відсутність перспектив, прояви агресії, доноси, демонстрація негативного ставлення, погрози у сфері бізнесу тощо).

Серед внутрішньо переміщених осіб в Україні абсолютну більшість складають жінки. Гендерний дисбаланс міграційних потоків, з одного боку, вписується у загальносвітові імміграційні тенденції, адже за останні десятиліття у світі в цілому спостерігається різка фемінізація міграційних потоків: жінки стають ініціаторами й основними виконавицями емігрантських намірів. Така ситуація, на нашу думку, є певним наслідком зростання соціальної активності жінок. Однак, якщо участь жінок у різноманітних громадських організаціях на Батьківщині є компенсаторною соціалізацією, то еміграція постає, за О. Маховською, способом гіперсоціалізації та гіперемансіпації жінок [3, с. 56-57], яким вже недостатньо виключно сімейних ролей, а необхідні професійні досягнення, певний рівень матеріальних статків, відповідне соціальне становище. Стосовно ж біженців в цілому та внутрішньо переміщених осіб, зокрема, за даними Управління верховного комісара ООН у справах біженців співвідношення частки чоловіків та жінок

серед внутрішньо переміщених осіб у світі приблизно рівне. На противагу цьому, як свідчать факти останніх трьох років, в Україні спостерігається суттєве переважання жінок. Згідно з даними Єдиної інформаційної бази даних щодо внутрішньо переміщених осіб частка жінок становить приблизно 65%. За даними Міжнародної організації міграцій, переселяються, як правило, жінки 30-55 років з вищою або незакінченою вищою освітою, серед яких велика кількість одиноких матерів [4].

Таке співвідношення у гендерній структурі внутрішніх мігрантів формується за рахунок переселенців із Сходу України, натомість серед вихідців з Автономної республіки Крим зберігається баланс між кількістю чоловіків та жінок.

Для жінок стає проблематичним працевлаштування на новому місці проживання: якщо серед зареєстрованих безробітних всіх категорій жінок нараховується 65%, то серед безробітних з числа внутрішньо переміщених осіб – 72%, що свідчить про несприятливу ситуацію, яка склалася з використанням трудових ресурсів переселенок на місцевих ринках праці.

Внутрішньо переміщені особи зіштовхуються і з цілою низкою соціокультурних проблем, пов'язаних із різним світоглядом, світобаченням, моделями поведінки, мовою, політичними настановами тощо. Крім того, протиріччя загострюються через інформаційні провокації, спрямовані на протиставлення «свої – чужі», поглиблення ворожнечі між громадянами України з різних регіонів. Процес адаптації на новому місці проживання ускладнюється і через загострене сприйняття навколишньої дійсності самими переселенцями, особливо жінками, які схильні перебільшувати значення реакцій на себе та свої дії. Такі проблеми потребують якнайшвидшого розв'язання, оскільки роз'єднане суспільство не може успішно протистояти зовнішній агресії. При цьому маємо надзвичайно складне завдання – формування єдності на основі розмаїття, консолідації суспільства, розуміння та прийняття «іншого», толерантності та дотримання прав людини. Необхідно підкреслити, що ситуація, яка склалася навколо внутрішньо переміщених осіб, продемонструвала спроможність українців до консолідації, адже за три роки війни не було жодного серйозного конфлікту між мігрантами та місцевими жителями.

Повертаючись безпосередньо до теми статті, наголосимо, що велику кількість жінок серед внутрішньо переміщених осіб в

Україні можна пояснити різними причинами: від материнського інстинкту, який змушує жінок покинути небезпечне місце разом з дітьми, адже війна – це пряма загроза життю і здоров'ю, до перебування чоловіків вдома для догляду за майном, а також небажання чоловіка реєструватися як переміщена особа, з метою уникнення можливої мобілізації до українських збройних сил. Крім того, жінка, що має родину, більше схильна до локальної вкоріненості, а також до різних форм псевдоукорінення, коли особистісні, екзистенційні потреби відходять на другий план, порівняно з потребами дітей, загальними сімейними потребами, відчуттям «виконаного обов'язку».

Зауважимо, що базові життєві потреби жінок та чоловіків практично однакові, проте є різниця в традиціях виховання дівчат та хлопців, а звідси – й різниця у світосприйнятті, визначенні буттєвих стратегій, емоційності, відповідальності тощо. Жінки більш емоційні та схильні до суб'єктивізації подій, чоловіки ж розглядають предмети та події у їх взаємозв'язках, розмежовуючи факти та власне сприйняття останніх. Однак жінки легше адаптуються до нових умов життя, знаходять власне місце в новому оточенні. Більш високі адаптивні можливості жінок пов'язані із зосередженістю на повсякденних побутових проблемах. Повсякденність же у будь-якому місці проживання має набагато більше подібного, ніж відмінного. Занурюючись у повсякденність, жінка як в умовах еміграції, так і в умовах внутрішнього переміщення, переживає менший стрес, ніж чоловік, легше укорінюється на новому ґрунті та вживається в новий соціокультурний контекст. З іншого боку, як зазначалося вище, жінки більш схильні до псевдоукорінення: вони вважають свою життєву місію здійсненою, своє життя насиченим, коли корисні для інших (дітей, чоловіка, батьків). Саме тому, обираючи міграцію у якості життєвої стратегії, яка допоможе родині у складні часи, жінка легше переносить тягар чужини. За традицією в українській сім'ї відповідальність за дітей та їх добробут, за літніх членів сім'ї переважно лежить на плечах жінок. Причому відповідальність у сім'ї, на нашу думку, і визначається даним критерієм – опікою над слабшими, а не відповідальністю подружжя один перед одним. Крім того, жінки легше переживають процесуальність ситуації, невизначеність майбутнього території «малої» Батьківщини. Це формує проміжний, знекорінений стан людини, яка, з одного боку, не живе вдома, а з іншого – не на-

магається глибоко інтегруватися в спільноту на новому місці через невизначеність. За таких умов людині важко дається прийняття рішень стосовно працевлаштування, організації побуту тощо. Ситуація ускладнюється і відсутністю єдиної точки зору переселенців щодо можливих варіантів вирішення проблем та перспективи завершення військових дій.

У вирішенні проблем внутрішньо переміщених осіб важливу роль відіграє допомога із житлом та пошуком місця роботи, залучення до життя місцевої спільноти, утворення різноманітних спілок та громадських організацій, психологічна допомога.

Таким чином, якщо стимулами зовнішньої жіночої міграції виступають такі об'єктивні соціальні фактори, як безробіття, зниження рівня безпеки в країні, зростання цін на товари, послуги, освіту, то внутрішні переселення сьогодні викликані, в першу чергу, безпосередньою загрозою життю, а також ідеологічними факторами: небажанням громадян України жити під протекторатом окупанта, небажанням зраджувати тим самим Батьківщину. Незважаючи на первинність об'єктивних причин, кожна людина приймає рішення про від'їзд самостійно, виходячи з системи особистісних аксіологічних настанов. Однак у випадку, коли в країні відбуваються військові дії, об'єктивні причини першорядні, а про роль суб'єктивних факторів можна говорити виключно в контексті ціннісного аспекту.

Підсумовуючи, підкреслимо: якщо зупинити фемінізацію української еміграції можливо, в першу чергу, шляхом позбавлення соціокультурної маргінальності жінки в країні засобами системної зміни освіти та соціокультурної політики загалом, то зупинити внутрішню міграцію можливо лише шляхом перемоги у війні та повернення тимчасово окупованих територій.

Дії держави, спрямовані на деокупацію Криму та частини українського Сходу, повинні бути невідкладними та послідовними, інакше масштабне зменшення населення за рахунок еміграції може призвести до катастрофічних наслідків, а внутрішні переселення – до економічного і соціального дисбалансу. Загалом проблема внутрішнього переселення є глибокою і багатогранною, таким чином вимагає виваженого та науково обґрунтованого підходу до розуміння сутності процесів та розробки найбільш оптимальних способів їх пом'якшення або вирішення.

Література:

1. Цимбал Т. В. Буттєвісне укорінення людини / Т. В. Цимбал. – Київ : НПУ імені М. Драгоманова, 2005. – 219 с.
2. Вейль Сімона. Укорінення. Лист до клірика / Сімона Вейль ; [пер. з фр.]. – К. : «Д.Л.», 1998. – 298 с.
3. Маховская О. Соблазн эмиграции, или Женщинам, отлетающим в Париж / О. Маховская. – М. : ПЕР СЭ, 2003. – 144 с.
4. <http://www.iom.org.ua>

Tetiana Tsymbal

GENDER ASPECTS OF INTERNAL MIGRATION IN TERMS OF UKRAINIAN HYBRID WAR

In the article considered the problem of internal migration in terms of hybrid warfare in modern Ukraine. Proved that the feminization of migration in the world in general and in our country, in particular, is a major social and cultural problem that has objective and subjective reasons. The main factor in the generation and implementation of migration potential recognized is the loss of human being rootedness, due to certain reasons, the main of which is war. It determines the vectors relocation of internal migrants and motivation of choice of a settlement, selected according to both personal factors and objective reasons (changing locations of businesses, educational institution, etc.). Quantitative and gender dimensions of internal migration in modern Ukraine are analyzed. It emphasized features of gender composition of internally displaced persons from the occupied territories temporarily Crimea and eastern Ukraine in comparison with international practice, which indicates equal shares of men and women in this category of the population. Identify causes of feminization of internal migration in Ukraine, notably as psychologically existential and utilitarian. It is noted that in terms of military operations in the country, the objective reasons for the relocation (i.e. – the preservation of life and health) are primary and subjective factors of secondary importance and used only in the context of value aspect. Served copyright understanding the causes of problematic rootedness of internally displaced persons at the new location, nature and ways of solving the complex problems caused by internal migration, and it emphasizes the extreme complexity and multidimensionality of the problems outlined.

Key words: internal migration, gender, feminization, been rootedness of person.

МОЛОДІ ВЧЕНІ

УДК 070 (051)

Тетяна Мазярчук
(м. Острозь)

ОБРАЗ ЖІНКИ У ЖІНОЧОМУ ГЛЯНЦЕВОМУ ЖУРНАЛІ «PINK»

У статті авторка аналізує образ жінки, трансльовані жіночим глянцевою журналом «PINK». І створює їх класифікацію відповідно до фінансового, еротичного й вольового критеріїв. Розглядається вплив соціуму на формування образів.

Ключові слова: жіночий глянцевою журнал «PINK», гендер, образ жінки, стереотип, аудиторія.

Століттями формований гендерний розподіл ролей у суспільстві – коли жінка завжди стоїть на другому місці після чоловіка. При цьому маються на увазі або абсолютно всі види діяльності, або ті, які особливо цінуються соціумом, – політика, наука, мистецтво, спорт і т.д. [4]. І якщо раніше жінки були більш «слухняними», то нинішня «слабка» половина людства не дозволяє маніпулювати собою, з ними варто рахуватися, що проявляється, зокрема, у соціальній сфері.

Глянцеві видання активно підтримують жінок у їхньому прагненні, якщо не стати на перше місце замість чоловіка, то хоча б частково розділити з ним першість.

Стан опрацювання проблеми. Жіночі образи на сторінках глянцевого журналу не одноразово досліджувалися такими українськими вченими, як В.Д. Демченко, І. М. Звягінцева, Н. О. Клименко, О. В. Соболева та ін. Здебільшого науковці працюють на матеріалі жіночих глянцевого видань та з образами жінок, трансльованими візуально у цих журналах. Є окремі дослідження образів власне у текстах, але образи розкрито не достатньо саме у зв'язку з великою кількістю досліджуваного матеріалу.

Актуальність дослідження. Життя змінилося, а стереотипи суспільної свідомості – ні. Саме через це необхідно створювати нові образи, на які будуть орієнтуватися жінки, а головне, саме суспільство. Поява нових жіночих образів допоможе суспільству по-новому дивитися на жінку. Дослідження глянцевого видання,

зорієнтованого на масову аудиторію молодого покоління, у такому разі видається перспективним кроком: які образи нині діють? Чим це зумовлено? Які повинні діяти в сьогочасних умовах? – ці та ряд інших питань актуалізують нашу роботу.

Метою статті є визначення основних образів жінки у глянцевою журналі «PINK».

Щоб досягнути поставленої мети, треба вирішити такі завдання:

- 1) проаналізувати матеріали глянцевого видання для визначення типових образів жінки;
- 2) розробити власну класифікацію образів;
- 3) визначити основні характеристики пропонованих образів жінок у журналі.

Об'єкт: образи жінок у глянцевою журналі «PINK».

Предмет: типові характеристики образів жінки у жіночому глянцевою журналі «PINK».

Основна частина. Жінок часто вважають менш професійними й вартісними працівниками, аніж чоловіків, обмежують їхній світогляд «кухнею, церквою та дітьми», сприймають винятково як сексуальні об'єкти, а не повноцінні особистості. При цьому жінки є найбільш численною меншиною, що може бути дискримінованою [2, с. 6]. Сучасна жінка досить багато уваги приділяє своїй зовнішності, але при цьому прагне відповідати не стільки нормам суспільної думки, скільки своїм власним нормам, бути такою, якою вона б подобалася, перш за все, самій собі.

Сучасна жінка, на відміну від жінки минулого, більш самодостатня, незалежна у стосунках із чоловіками, які засновує на повазі й рівноправності. При цьому вона намагається бути не тільки вишуканою коханкою, хорошою дружиною, як було раніше, а й домогтися успіхів у професійній діяльності, зробити кар'єру. Журнали створюють образ не домогосподарки, але й не «залізної леді». У шлюбі жінка будує свої стосунки з чоловіком на взаємній любові і постійно намагається урізноманітнити життя з ним у психологічній, сексуальній сфері та ін. До того ж, жінки не будують своє життя, ґрунтуючись лише на прочитанні матеріалів глянцевого журналу, а ці матеріали, своєю чергою, вони не сприймають буквально, «фільтрують» [4].

Кожен автор аналізує жіночі образи відповідно до власної класифікації образів. Так дослідниця Н. Клименко надає таку класифікацію жіночих образів у глянцевого журналу:

- «гарна жінка, жінка-модель»;
- «ділова жінка. жінка-професіонал своєї справи»;
- «щаслива жінка»;
- «секс-символ»;
- «дружина й мати».

Дослідниця жіночих образів О.В. Соболева виділяє відмінні жіночі образи, які, однак, у багатьох моментах сходяться з образами, демонстрованими попередньою класифікацією:

- жіночої привабливості (жінка – представниця слабкої статі, якій властивий шарм та чарівність);
- еротичний (привабливі та спокусливі образи моделей);
- соціально-біологічний (жінка – мати, дружина, хранителька домашнього вогнища);
- суспільно-політичний (жінка – політична сила суспільства);
- трудовий (жінка – бізнесумен).

Подібних класифікацій в українському науковому дискурсі доволі багато. Варто згадати концепції, пропоновані Т. Красною, Г. Ротаєнко, О. Кісь, Л. Шпанер, проте всі вони так чи так мають спільні характеристики щодо еротичності жінок, їхньої важливості у сімейному житті тощо.

Для створення власної класифікації жіночих образів, ретрансльованих глянцевою журналом «PINK», ми частково використали класифікацію науковиці О. Соболевої.

Не стесняйся своих желаний! Наплюй на чужое мнение и делай то, что тебе хочется. Путешествуй, влюбляйся, занимайся сексом. А то не успеешь оглянуться, как тебе 50 и трое детей, а грузинского сладкого любовника у тебя никогда не было. Кому такое нужно? <https://pink.ua/news/6464>

Авторка Коні Танева закликає жінок бути собою, не соромитись своїх бажань, робити те, що любиш і те, що давно мріяла зробити, не зважати на думку навколишніх, полюбити себе і свої бажання.

Жінки часто занадто критично ставляться до себе, а глянцеви журнали, зокрема «PINK», допомагають полюбити себе, стати незалежною від будь-якої думки про себе. Саме у зв'язку з цим ми можемо говорити про виконання глянцем функції психолога, який допомагає жінці повірити в себе.

Ця цитата вдало показує образ незалежної жінки, проте є й інший бік незалежності: *Билеты купила сама, визу тоже – отец с детства прививал навыки «сильной и независимой». Надо ска-*

зать, что и суженый не особо торопился мне помогать финансово. Меня такие правила игры вполне устраивали, но червячок в уме таки заметушился.[...] Тарабаня кастрюлю, на каблуках и в пышном платье, я слышу, как мой суженый подсчитывает в чеке ингредиенты и потраченную сумму. Все это делится на два и озвучивается мне веселым приговором. Червячок в голове удивленно вскидывает брови. Я молча вручаю свою долю (<https://pink.ua/roman-s-inostrancem-stoit-li-voobshhe-na/>).

Можемо спостерігати два основних мотиви незалежності, трансльованих глянцем: одна реалізується як незалежність від чужих думок про себе, а інша – як фінансова від чоловіка. Проте авторки відповідних статей акцентують межу, яку не варто переступати: *Через несколько минут в голову пришло осознание: ты можешь быть бесконечно сильной и независимой, зарабатывать миллиарды юаней, рожать тридцать детей в неделю, но порой умение просить и принимать помощь – куда сложнее. В погоне за непонятно-кому-нужным званием Героини, хотя бы иногда говорите самой себе: «Будь, пожалуйста, послабее. Будь, пожалуйста. И тогда подарю тебе я чудо запросто»* (<https://pink.ua/legko-li-byt-silnoy-zhenshinoi/>). Тобто бути незалежною у всіх сенсах цього слова – це дуже добре і корисно, але коли ця незалежність не переходить межі здорового глузду. Жінки настільки хочуть самотвердитися, що забувають дати чоловікові шанс бути чоловіком: *Позволить мужчине быть главным, заботиться, защищать, решать проблемы – один из верных способов дать ему почувствовать силу своего предназначения – ну разве не этим мужчины занимаются уже сорок тысяч лет? Они под это заточены. Конкурировать и побеждать – их главное стремление. Но в нем и их главная слабость – если ты проиграл, ты лузер, и это страшно. Хвали и восхищайся, и ты дашь своему мужчине силу. Не нужно льстить и выдавливать из себя неискренние комплименты. Просто говори о том, что чувствуешь, о том, что тебе нравится в нем, благодари и свети взглядом. Поверь, эффект превзойдет все твои ожидания. [...] Необходимость восхищаться часто вызывает у девушек трудности. Мы боимся перехвалить, и часто сами норовим вступить в конкуренцию с мужчинами – все эти горящие избы, скачущие кони... Остановись. Расслабься, подыши, почувствуй, что быть мягкой и слабой иногда о-очень приятно. И*

почти не требует усилий. Мы же под это заточены :) (<https://pink.ua/5-priznakov-togo-cto-ty-gotova-k-schastlivym-otnosheniyam/>) .

Незалежність жінки, особливо надмірна, часто призводить до того, що жінка у своїй жіночності перетворюється: з'являється жінка-домінант, і не тільки в сексі. Мир перевернувся. Матриархат пусть и не проник в политику и социальное сознание, но в отношениях всем рулят женщины (<https://pink.ua/news/3902>).

Жінки стали головнокомандувачами у стосунках з чоловіками: И если раньше мы делали это исподтишка, то теперь мы нагло жестко добиваемся парней, платим за себя, а иногда и за них, разводим их на секс и уходим (<https://pink.ua/news/3902>).

Подкожная тоска современных украинских женщин по матриархату всплывает сегодня и тут, и там. Мужские измены и разводы зависят от поведения женщины, отношения в семье от того, как все устроит женщина, профессиональный успех мужчины – и тот возможен в случае достаточной доли вдохновения от верной и любящей. Женщина больше не шея, она еще и мозг, и сердце, и лицо, и руки. Мужчинам же остаются лишь мускулы, которые они должны направить в указанное их благоверной направление. И это мы называем успехом? (<https://pink.ua/klyer-andervud-i-drugie-zavisit-li-ot-zhe/>). Жінка 21 століття не те що повинна керувати всім і думати про все, просто вона це робить: Женица прибирает, готовит, создает уют, стирает и все это – без лишних напоминаний. Женица жалеет, согревает, лечит, сочувствует. Женица украшает, поддерживает, вдохновляет. И женица – мудра. Не правда ли, все это очень удобно? (<https://pink.ua/news/3633>).

Ще один жіночий образ у журналі, який загалом цілком пов'язаний із попередньо аналізованими, – це жінка, яка не хоче виходити заміж, їй подобається свобода: Вот потому я и не тороплюсь выходить замуж. Я бы сейчас тоже слушала всю эту ерунду про «хранительницу домашнего очага» и «женские обязанности», которые я не выполняю по причине своего отсутствия (<https://pink.ua/news/644>);

А я бы наоборот, ввела запрет на браки. Если бы люди не могли жениться, они бы не могли и разводиться. Мы бы все стали наконец свободными от одной из сильнейшей в мире социальной зависимости и стереотипа. Успех женщины больше не определялся бы наличием или отсутствием мужа (<https://pink.ua/news/644>).

Якщо якихось років десять тому було модно мати одного постійного коханця, то все змінилися: Мы живем в такое время, когда никто никому не принадлежит. Как было чудесно в школе! Ты волнуешься, не спишь ночами и ждешь, когда он предложит тебе встречаться. Теперь такая редкость быть чьей-то девушкой «официально». Поэтому все побочные one night stand'ы – это не измена, а попытка быть счастливой.

И давайте уже перестанем называть друг друга девушками легкого поведения. Промискуитет в массы! Мы давно уже не в ответе за тех, кого приручили, поэтому все можно, все дозволено, если это нравится! (<https://pink.ua/kak-nayti-sebya-v-chuzhoyposteli/>).

Не зважаючи на те, що багато жінок прагнуть фінансової незалежності від чоловіка, є й такі, які, навпаки, шукають собі спонсора: Можно, конечно, прочесть с десяток материалов о том, как строить глазки в ресторане, а затем деланно стесняться и кокетливо принимать дорогие подарки ради того, чтобы потом на всю жизнь – или, скорее, пока он не встретит ту, которая будет строить, стесняться и кокетничать лучше – быть обеспеченной. Но это слишком похоже на путь рыбы-прилипалы. Или даже не на симбиоз, а на вполне себе паразитический образ жизни. Не развиваться, стремиться и творить, а лишь удовлетворять того, кому не нужно, чтобы его пара развивалась, стремилась и творила. (<https://pink.ua/muzhskaya-nedelya-v-redakciipink-kak-vyyti-z/>). Саме такий образ тлумачиться як негативний, оскільки головна мета журналу – сформувати самостійну, сильну, незалежну жінку, відтак, він не вписується у концепцію журналу.

Багато образів пов'язано з розкутістю жінки, умінням розслаблятися в різні способи, але є образи «пристойних» жінок: Ведь у приличных девочек есть правила. Они не шумят, не чавкают, не сидят, раздвинув ноги, не корчат рожи и не морщат лоб. Они берут пример и служат образцом, получают хорошие оценки и делают все только на отлично. Жизнь приличной девочки каждую секунду оценивают. Как кто? Окружающие! (<https://pink.ua/news/3898>). При цьому «пристойна дівчина» трансльована як образ негативний, бо загалом суперечить іншим – вільним від думки сторонньої, незалежним, «неправильним» – образам, які гармоніюють між собою, у витворенні концепції глянцевого видання для жіночої молодшої аудиторії.

Відтак, образи жінки, які постають у матеріалах глянцевого видання «PINK», можна класифікувати так:

– жінка-домінант (*не по-своєї волі* контролює своє життя і життя свого партнера, до цього її змушують обставини, зокрема й чоловік, який не виконує своїх функцій чоловіка);

– волелюбна жінка (яка прагне бути незалежною від думки соціуму, фінансово не залежна від чоловіка, вільна, яка не хоче заміж. Саме цей образ є найбільш виграшним для читацької аудиторії журналу);

– жінка-спокусниця (кожного разу шукає нового коханця);

– пристойна дівчина (та, яка ніколи не дозволить собі зайвого);

– жінка-утриманка (та, яка живе за чужий рахунок).

Акцентуємо увагу, що основними критеріями до виділення саме таких образів є фінансовий, еротичний і вольовий аспекти функціонування гендеру. Виділення цього, третього, критерію якраз означає сучасну жінку, але прикметно, не через її бажання до самоствердження й рівноправності (екзистенцій на ціль), як то бачиться стереотипно, а через її вибір жити так, як їй зручно (прагматична).

Образи які нині діють у журналі «PINK» не можна однозначно назвати позитивними чи негативними. Однак вони цілком виправдані, бо в сучасними суспільними реаліями. Можна спостерігати, що в аналізованому журналі фактично не реалізується образ жінки-матері. Можливо, це зумовлено тим, що з'явився й домінує образ волелюбної жінки, яка просто не хоче виходити заміж, створювати сім'ю, народжувати дітей. Крім того, більшість авторів незаміжні жінки і писати про дітей їм не цікаво, та й одна з основних функцій глянцевої – відпочинок реципієнта – мусить бути певним чином реалізована, отже теми добираються відповідні. Та, очевидно, основною причиною цього є власне аудиторія журналу – надто молода для народження дитини.

Література:

1. Демченко В. Д. Феномен жіночого глянцевого часопису: особливості читацького сприйняття / В. Д. Демченко // Наукові записки. – К. : Інститут журналістики, 2002. – Т. 8. – С. 9–13.

2. Звягінцева І. М. Дослідження жіночих образів методом контент-аналізу у чоловічих та жіночих глянцевиx журналах: кваліфік. Роб. на здобуття академічного звання магістра журналістики / І. М. Звягінцева ; КМА. – Київ, 2007 – 65 с.

3. Клименко Н. О. Вербальні й візуальні (ілюстративні) жіночі образи

в гендерно маркованих глянцевиx виданнях // Н.О. Клименко // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. – 2010. – № 1. – С. 168–173.

4. Образ жінки на сторінках друкованих видань [Електронний ресурс]. – Назва з екрану. – Режим доступу : <http://allbest.ru/k-2c0a65625b2bc79b5c43b88521306c37-1.html>.

5. Образ жінки на сторінках жіночих видань [Електронний ресурс]. – Назва з екрану. – Режим доступу : <http://ukrbukva.net/page,1,49824-Obraz-zhenshiny-na-stranich-zhenskih-izdaniy.html>.

6. Соболева О. В. Актуалізація гендерно-культурної диференціації глянцевиx видань / О. В. Соболева // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна. – 2015. – Вип. 59. – С. 193–196.

Tetiana Maziarchuk

IMAGE OF WOMEN IN THE WOMEN'S GLOSSY MAGAZINE «PINK»

The objective of this article is to analyze the woman representation in the women's glossy magazine «PINK». Author classifies images in accordance with financial, erotic and volitional criteria; explores the impact of society on formation of images.

Author singles out these women's images:

– dominant woman (she controls her life and her partner's life, but against her will, because of circumstances forced to do so, including her partner who does not perform his man's functions);

– freedom-loving woman (she wants to be independent from the views of society, financially independent from her husband or she does not want to marry. This image is the most advantageous for magazine's readers);

– woman-temptress, Circe (she is constantly looking for new lover);

– decent girl (she never allow too much for herself);

– a kept woman, dependent woman (she lives for someone else's money).

Author argues that these images can not be unambiguously called positive or negative. However, it is fully justified by modern social realities. The image of woman-mother in «PINK» magazine almost not represented. Perhaps this is because the image of freedom-loving women appeared. She just does not want to get married, create a family, and have children. In addition, most authors are unmarried women, and they do not want to write about children. And, obviously, the main reason is the actual audience of the magazine – too young for have children.

Key words: *women's glossy magazine «PINK», gender, image of women, stereotype, audience.*

УДК 159.923.2:304.444

Олександра Назарова
(м. Львів)

ПРОБЛЕМАТИЗАЦІЯ РОЗУМІННЯ БІОЛОГІЧНОЇ СТАТІ У ГЕНДЕРНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

Стаття присвячена аналізу поняття біологічної статі у соціальних науках в цілому, і зокрема у гендерній психології, і фокусується на методологічній проблемі протиставлення біологічного та соціального у формуванні особистості.

Узагальнюючи висновки і аналізуючи проблематику, що піднімається у зарубіжних та вітчизняних гендерних дослідженнях, стверджується необхідність ретельного гендерного аналізу знання власне про біологічну статі, розглядається поняття норми стосовно статевих ознак людини як соціокультурний феномен, а також підіймається питання депатологізації інтерсексуальності і зняття жорсткої статевої дихотомії.

Ключові слова: біологічна статі, гендер, владні відносини, поняття норми, інтерсексуальність/

Мета статті – проблематизувати практику відокремлення поняття біологічної статі від гендеру як соціокультурного феномену як у психологічних, так і у природничих дослідженнях.

Гендерна психологія, за влучним твердженням Т. В. Бендас, має дуже довгу передісторію і коротку історію [1, с. 9]. Таким чином, за усієї різноманітності предметів дослідження і активного розвитку цього наукового напрямку, гендерні психологічні та суміжні дослідження успадкували методологічні проблеми загальнопсихологічного наукового знання, а саме класичне питання співвідношення біологічного та соціального у структурі особистості. Особливої складності цьому питанню надає його ідеологізованість. Попри численні намагання вчених «зберігати об'єктивність», неможливо не зважати на величезне практичне значення гендерної проблематики, а отже, заангажованість дослідників, усвідомлену чи ні.

Аналізуючи сучасні дослідження стосовно питань гендеру, маємо змогу стверджувати, що розглядаючи питання соціокультурної

детермінованості тих або інших психологічних феноменів, вчені, так само як і ширші кола зацікавлених у гендерній проблематиці, схильні відокремлювати статі як біологічне поняття і залишати її дослідження наукам природничого циклу.

Таким чином, проблема протиставлення біологічного та соціального, статі та гендеру, є цілком актуальною для вітчизняної науки і певний розрив між соціальними та природничими науками спричиняє фрагментарність розуміння процесу формування особистості у соціумі.

При тому, що з боку представників біологічних наук здійснюються спроби біологізувати пояснення соціальної поведінки людини, виводячи її із етології, пояснюючи генетично обумовленими інстинктами [3, с. 300-305], ми пропонуємо зосередити увагу на зустрічному напрямку наукових досліджень, а саме аналізу впливу соціально-психологічних факторів, зокрема гендерних настанов, що базуються на владних суспільних відношеннях, на формування розуміння біологічної статі людини.

Так, чимало сучасних психофізіологічних досліджень виявляють найтонкішу різницю між чоловіками та жінками у різних аспектах функціонування тіла та мозку, що, беззаперечно, є дуже важливим, зокрема, для практичної медицини, втім, постає питання інтерпретації отриманих результатів, котра, в свою чергу, значною мірою обумовлена соціокультурними обставинами. Йдеться про те, що дослідження забезпечують науковців певним фактажем, способи осмислення, мова описання котрого вимагають певної критики [13, с. 486-500]. Так само у тіні часто залишаються соціальні обставини, котрі призвели до отримання саме цих результатів, їхнє походження мислиться як дещо «природньо обумовлене».

З іншого боку, огляд сучасних англомовних власне біологічних публікацій виявляє інший перспективний напрямок, пов'язаний із обґрунтуванням із біологічних позицій розуміння статі як континууму [8, с. 290], зокрема, виводячи у поле уваги біологічні кондиції, асоційовані із інтерсексуальністю. Варто зазначити, що питання про нормалізацію і депатологізацію таких станів ставилося ще наприкінці минулого сторіччя [9, с. 22]. Зважаючи на те, що точної статистики наразі не існує, за різними даними інтерсексуальні люди складають до 2%.

Розглядаючи біологічну статі, ми насамперед говоримо про репродуктивну функцію людини, і у цьому контексті традиційно

отримуємо з боку медицини дуже жорстке розмежування норми та розладу, патології.

У тісному зв'язку із репродуктивною проблематикою постає поняття природності, котра розуміється як певне мірило норми і «остаточний аргумент». Втім, Е. Фаусто-Стерлінг проблематизує поняття природності стосовно [жіночого] тіла. [19, с. 308], із розвитком репродуктивних технологій говорити про природність вагітності, пологів, материнства стає дедалі складніше, а поява нових суспільних практик змушує переглядати розуміння природнього із огляду на нові умови.

За словами Е. Фаусто-Стерлінг, «Тіло не є мозаїкою природніх частин і частин “виховання”, однак являє собою динамічну систему, котра відповідає на соціальний внесок, розвиваючись новим чином» [10, с. 310].

У цьому контексті цікаво, і певним чином показово, як висвітлювався у медіа нещодавній випадок у Львові, коли інтерсексуальній дитині була призначена стать і тіло було хірургічно скоректоване відповідно до рішення батьків і лікарів. Стан дитини і перспективи хірургічного втручання описувалися у термінах «помилка природи» та «повноцінність-неповноцінність», себто, сприйняття проблеми інтерсексуальності у сучасному українському суспільстві, у тому числі, медичному, лежить у площині патологізації.

Окрім репродуктивної функції, інші напрямки дослідження впливу соціокультурних умов на розуміння статевої тілесної норми, відповідно до якої відбувається формування тіла – харчові стандарти та нормативне розуміння відповідної статі фізичної активності, що тісно пов'язане із конструктом краси.

Отже, методологічна потреба в усуненні протиставлення між біологічним та соціальним, статтю та гендером, зумовлює необхідність включення фізичних та фізіологічних аспектів у гендерний аналіз, реінтеграції понять статі та гендеру.

Література:

1. Бендас Т. Гендерная психология / Т.В. Бендас. – СПб : Питер, 2005. – 431 с
2. Вульф Н. Миф о красоте. Стереотипы против женщин. – М. : Альпина нон-фикшн, 2016. – 446 с
3. Дольник В. Р. Непослушное дитя биосферы / В. Р. Дольник. – СПб.: Петроглиф, 2009. – 352 с

4. Здравомыслова Е. Социальное конструирование гендера / Е. Здравомыслова, А. Темкина. // Социологический журнал. – 1998. – № 3–4. – С. 171–182.

5. Киммел М.С. Гендероване суспільство / М.С. Киммел. – К.: Сфера, 2003. – 490 с.

6. Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні / О. Кісь // І. – 2003. – № 27. – <http://www.ji.lviv.ua/n27texts/kis.htm>

7. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: “К.І.С.”, 2004. – 536 с.

8. Ainsworth C. Sex redefined / Claire Ainsworth. // Nature. – 2015. – Vol. 518. pp. 288–291

9. Fausto-Sterling A. The Five Sexes: Why Male and Female Are Not Enough / Anne Fausto-Sterling. // The Sciences. – March/April 1993. pp 20–24.

10. Fausto-Sterling A. Chapter 13, Nature. / Anne Fausto-Sterling. // Critical Terms for the Study of Gender. / Ed. By C. Stimpson, G. Herdt. – 2014. – pp. 294–319.

11. Lorber J. Paradoxes of gender / Judith Lorber. – New Haven and London: Yale University Press, 1994. – 424 p.

12. Maccoby E. The Psychology of Sex Differences / E. Maccoby, C. Jacklin. – Stanford: Stanford University Press, 1974. – 416 p.

13. Martin E. The Egg and the Sperm: How Science Has Constructed a Romance Based on Stereotypical Male-Female Roles / Emily Martin. // Signs (The University of Chicago Press). – 1991. – Vol. 16, No. 3. – pp. 485–501.

Aleksandra Nazarova

PROBLEMATIZATION OF BIOLOGIC SEX CONCEPT IN GENDER PSYCHOLOGY

Article provides a view towards biological sex perception within social sciences in Ukraine, where gender is understood as social concept, while biological body issues tend to be separated and excluded from social interaction analysis.

It focuses on classic methodological problem of opposition between biologic and social components in the structure of personality, when within social sciences biologic is being considered as an entity without any further reflections.

While overiewing the different topics within gender researches article argues that concept of biological sex itself is almost never being put under close scrutiny.

While within social constructionist paradigm has been argued that knowledge about sex is the matter of social construction, there

is almost no researches focusing on this subject. The most basic assumptions about sexual binarity and opposition are being challenged as their inconsistency is being shown.

Considering latest evidence from medical and biological research, article substantiates the need of biological sex concept revision and update, and argues that despite emerging researches results, prevailing understanding and interpretation is quite conservative and ideologised.

Article presents intersexual people as one of the brightest points demonstrating the necessity of depathologization and therefore redefinition of the biological sex concept as it is used both in social sciences and subsequently in normative practices in society.

Challenging traditional approach to gender vs biology studies, article argumentates a necessity for interdisciplinary studies to ensure comprehensive understanding of personality in society.

Key words: biological sex, gender, power relations, norm, intersexuality.

УДК 141.78:305

Юлия Решетнёва
(г. Днепр)

ЗНАНИЕ И ГЕНДЕР В ТРАНСФОРМАЦИЯХ ОБЩЕСТВА ПОТРЕБЛЕНИЯ

Посмодерністський дискурс, дозволяючи переглянути традиційне розуміння розуму, пізнання і науки, стверджує: загальна споживча залежність постсучасного суспільства формує як нові підходи до процесу пізнання, так і новий тип суб'єкта пізнання: «людина, що споживає знання» приходить на зміну «людині яка пізнає». Вивчення того «що людина знає» як вона пізнає те, що вона знає, актуалізує необхідність переходу від узагальнюючого опису соціальних практик до аналізу структур і способів взаємодії гендерної асиметрії взаємодії знання в фундаментальних соціокультурних змінах постмодерну.

Ключові слова: постмодернізм, знання, гендер, конс'юмеризм, «жінка яка пізнає», ідеологія, влада.

На всем своем протяжении история философии демонстрирует, как известно, попытки понять и описать рациональность. Однако несмотря на обширнейший философский канон, посвященный концепту разума, отношение и «ratio» остается весьма сложным [1]. Сегодня, в начале XXI века, философы пишут о том, что идеал рациональности мертв, и полемика по этому поводу – это «полемика по Разуму» [2]. Следует отметить: хотя атаки на разум исходят из разных научных источников, феминистские научные круги играют далеко не последнюю роль в практических напаках на рациональность. Признавая ключевое значение рациональности для феминистской философии, многие исследователи гендера представляют концепт разума как причину, и результат всепроникающего философского антропоцентризма [3]. В то же время философы-постмодернисты, далеко не всегда разделяющие феминистские взгляды, также пишут о том, что рациональность связана с нарративами доминирования, угнетения, патриархата и тоталитаризма (М. Фуко, Ж.Ф. Лиотар, Т. Адорно, М. Хоркхаймер, Ж. Деррида и др.)

Мы живем в эпоху глубоких и стремительных перемен, преобразующих незыблемые, казалось бы, устои общественной жизни и привычные парадигмы теоретического мышления. Данный переход, утверждают исследователи, повлечет за собой глубокие изменения во всех сферах человеческой жизни. Это новое состояние с большим трудом поддается описанию в терминах «информационное общество», «сетевое общество», «глобализация», «постмодерн». Одни исследователи называют наше время эпохой гипермодернизма, другие – позднего капитализма, но все, как правило, согласны с тем, что самой характерной чертой нашего времени является консьюмеризм. Ученые отмечают, что современный консьюмеризм не касается теперь просто удовлетворения потребностей – даже наиболее возвышенных, не является также набором таких потребностей, но «желанием», которое имеет в качестве постоянного объекта самое себя, а потому обречено оставаться ненасытным [1, с. 83]. Как утверждают ученые, постмодернистское общество нацелено преимущественно на потребительские способности своих членов. И эта особенность очень существенна. В потребительском обществе всеобщая потребительская зависимость – это обязательное условие всей индивидуальной свободы, главным образом, свободы «отличаться», свободы «иметь» свою идентичность, и необходимо отметить, что это «условие» касается прежде всего женщин, на которых в первую очередь нацелены «посылы» консьюмеризма.

Масштабные и интенсивные преобразования касаются теперь не только сферы экономики, политики и культуры. Иной становится практика образования и мышления. Еще Ф. Бэкон писал, что знание само по себе есть сила. В истории человечества насилие, богатство и знание всегда были наиболее значимыми атрибутами власти, но сегодня знание перекрывает достоинства других властных импульсов и источников. Именно знание используется в наши дни для приумножения богатства и силы. Важно также то, что в наше время «постсовременности» знание действует предельно эффективно, будучи предельно прагматичным, всегда направленным на достижение цели [2].

Историк и философ постмодерна М. Фуко, напрямую связывая проблемы власти и легитимизации, исследовал власть с неожиданной точки зрения познания. Фуко первоначально назвал свое исследование знания «археологией» эпистем, давшей нам

в итоге «эпистемологию», термин, который является едва ли не самым популярным в исследованиях различных гуманитарных теорий конца XXв. [3]. Как известно, в 80-х годах Фуко перешел от «археологии» знания к его «генеалогии», к тому, что он определил дихотомией «власть/знание», фокусируя свое внимание на «микрофизике», показывая, как власть и знание фундаментально зависят друг от друга, утверждая, что расширение одного элемента одновременно приводит к расширению другого. Подобно Фуко, исследуя «постсовременность», Ж.-Ф. Лиотар также обращается к анализу дискурса власти, утверждая, что научные системы, своды законов, философские концепции, великие произведения литературы модерна, по сути, являются универсальными метанарративами («grand narratives»), неизбежно тоталитарными и ведущими к ужасным последствиям для человечества (две мировые войны в XXв. – яркое тому подтверждение). В своей знаменитой книге «Состояние постмодерна» в качестве важнейшего признака постмодернизма Лиотар называет недоверие к метанарративам, и главным среди них, по мнению Лиотара, является метанарратив Просвещения [4]. Лиотар утверждает, что модернистский взгляд на науку – это «спекулятивное единство всего знания», цель немецкой философии романтизма, получившей свое завершение в идеалистической метафизике Г.В.Ф. Гегеля. Эта мечта, воплощением которой является университет Нового времени со всеми его «факультетами» (своего рода «отделами» мозга) и его интеллектуалами-специалистами, непригодна для реализации в наше время, потому что изменилась сама природа знания. Новая природа знания означает, прежде всего, киберпространство информационной обработки, которая «просчитывает» знание в соответствии с компьютерной логикой. Знание, таким образом, становится постиндустриальной силой производства. Новым является также совершенно иной тип «человека познающего». Ученые пишут: старый принцип, утверждающий, что приобретение знаний неотделимо от тренировки ума, становится устаревшим и будет устаревать еще более. Отношение поставщиков и пользователей знания к знанию, которое они поставляют и используют, приобретает форму отношений производителей товаров и их потребителей, то есть форму стоимости. Знание производится и будет производиться для того, чтобы быть проданным; оно потребляется, и будет потребляться для установления цены в новом производстве, и в обоих случаях,

целью является товарный обмен. Знание перестает быть «конечным», оно теряет свою пользу как «ценность». Неизбежный переход от «человека познающего» к «человеку, потребляющему знание» является краеугольным камнем постсовременности. Именно это историческое изменение легитимизирует постмодернизм, доказывают исследователи [5, с. 106-107].

Человек, «потребляющий знание», не ученый, исследователь или учитель, а именно «потребитель» становится главной особенностью нашей академической жизни. Не претендуя на научную строгость, можно сказать, что для современного человека высшее образование, статус выпускника престижного университета далеко не так важны, как это было еще полвека назад. XX век (впрочем, и XIX в.) расставил перед человеком множество соблазнов. Как полагают многие теоретики, самый опасный из соблазнов, подстерегающих человека, – это обольщение наукой. В конце XX в. мода на рациональное, скорее даже математизированное мышление, царившая в первой половине XX века, пришла в упадок, уступая место постмодернистскому познавательному интересу, выдвинутому на первый план «текучее» (З. Бауман), невозможное, непредсказуемое, аномальное (И. Пригожин и др.).

Философские, социальные теории, с одной стороны, расшатывают традиционное сознание Нового времени, но, с другой, – вновь апеллируют к разуму, внушая, что твердыни, установленные классиками, требуют переосмысления. В то же время мы понимаем, что трансформация современного общества в общество знания – это объективный процесс, означающий принципиально новый этап развития общественных отношений. Исследование отношений между социальной деятельностью людей, включенных в различные структуры общества, и той социальной реальностью, которая является результатом этой деятельности, есть, на наш взгляд, основная задача современных наук о человеке, философии и социологии прежде всего.

Исследователи гендера, защищая рациональность пишут, что приоритеты ученого – это всегда объективность, нормативность и истина; все они имеют своим основанием рациональность, и все феминистские проекты нуждаются в ней, если они нацелены на успех [6]. В то же время бесспорно, что ориентированная на рациональность и недооценивающая политическую силу эмоций, в целом, и «желания», в частном, реалистическая рациональная по-

зиция отвергает многие проекты феминизма в силу их «противоречивой» природы, не укладывающейся в каноны традиционных философских воззрений.

Бесспорно, получение знаний является приоритетной задачей любого общества в любой культуре. Исследование методов и механизмов трансформации нашего общества в общество знания в новых условиях глобальных изменений не представляется сегодня возможным без привлечения сферы экономических и социальных наук. Возможно, поэтому актуальной становится в наши дни относительно новая дисциплина – социология знания. В сфере интересов этой предметной области – социально-политическое обеспечение знания, влияние информационных технологий на общество, условия и механизмы перехода к техно-научным комплексам, рынок знания и его регулирование, рынок рабочей силы и рынок образования, социальная обусловленность знания и конструирование социальной реальности в условиях глобализации и т.д.

Печально, но с «необходимостью» следует констатировать: над фундаментальной наукой, несмотря на ее высочайшие достижения, сейчас нависла угроза превращения в служанку рынка. С другой стороны, для современной науки, действительно, важно решить проблему развития научных школ, постоянного притока молодежи, оптимизации кадрового состава высшей школы. Известно, что происходящие в больших социальных системах изменения многообразны, и контролировать все переменные этих процессов невозможно. В то же время очевидно: «точка невозврата» к прежней системе образования, приобретения знаний в модусе старой высшей школы уже пройдена, не учитывать новые реалии постмодерного общества потребления было бы, по крайней мере, легкомысленно, столь же легкомысленно есть игнорирование тех фундаментальных гендерных изменений на рынке труда, которые произошли в конце XX в. и продолжают иметь место.

Следует также вспомнить, что, по Марксу, за распространение идеологии в значительной степени ответственен правящий класс. Говоря словами Маркса, идеология, господствующая в обществе, есть идеология господствующего в нем класса. Следует заметить, что ученые определяют идеологов как один из типов интеллектуалов, стоящих на службе у власти: идеологи поставляют основополагающие принципы и вырабатывают проекты связанных с ними действий. Сегодня идеология пронизывает средства массовой ин-

формации и интернет, учебники и учебные планы, научные проекты и исследовательские программы. Вездесущие призывы идеологии действуют на нас куда сильнее, чем мы полагаем, предупреждают ученые. Идеологическая составляющая современного «человека познающего», возможно, не так «громогласна», как она была лет 30 тому назад. Но во всех тех «пустяках», которые мы читаем и видим, содержится зачастую весьма предвзятое представление о том, каков должен быть человек, каким должно быть познание. Культура постмодерна, потребительская, по определению теоретиков, побуждает «брать, не задумываясь, и бросать, не печалься» (З. Бауман). Наше время, эпоха информационных технологий отдает предпочтение не накоплению знаний, а их «поток», интеллект оценивается не способностью «долго помнить», а умением «быстро забывать».

В такой культуре нет места вечным ценностям. С другой стороны, то смещение в балансе знания, которое произошло в конце XX в., наглядно демонстрирует, что человеку интереснее всего сам человек, который и в третьем тысячелетии новой эры является привилегированным «материалом» в исследованиях философов, историков науки, антропологов, психологов, педагогов, культурологов.

Исследуя вопросы теории познания, современные ученые-феминисты уделяют главное внимание проблемам ценностей, утверждающих положительную ценность опыта женщин. Исследователи гендера доказывают: для философа-феминиста важна конкретная точка зрения конкретного человека, поскольку пока не будет учитываться многообразие женских «голосов», феминистская философия по-прежнему будет трактоваться так, как будто бы она не связана с научными проблемами современности. Поэтому столь важна для феминистской критики проблема конфронтации с Логосом андроцентричной культуры, которая рассматривается исследователями в русле рефлексии об особой интуитивно бессознательной природе женского осмысления мира, своего специфического бытия и деятельности в нем.

Необходимо еще раз подчеркнуть мысль, высказанную выше: размышления вне какой-либо системы ценностей, вне идеологии – это утопия, знание не может быть «незаинтересованным». Несомненно, продуктивная политическая теория (в том числе и феминизм) должна быть рациональной, но, с другой стороны, критически настроенный мыслитель не может быть абсолютно свободен от «утопического духа», критики феминизма, сомневаясь в его

способности создать продуктивную теорию, зачастую задают вопрос – являются ли феминистски рациональными теоретиками или создателями утопических проектов. Действительно, некоторые феминистские проекты не просто характеризуются как утопические, но и используют эту характеристику как определенный политический ресурс (например, Э.Сиксу). И здесь ученые феминисты подчеркивают: любая позитивная программа неизбежно несет в себе элемент утопического мышления, жесткое противопоставление утопической и рациональной критики некорректно.

Исследователи гендера приходят к выводу, что «женщина познающая» со своим опытом, отличным от опыта мужчин, ставит несколько иные вопросы, использует иные методы и получает иные ответы [10]. Философская мысль, утверждающая необходимость критической рефлексии над спецификой опыта индивида, не может быть нейтральной, поскольку «нейтральный» и «универсальный» означает «мужской».

Именно поэтому такое большое значение приобретает сегодня роль ученых, делающих «ставку» на разум и рациональность, не отрицая естественность, эмоциональность, признавая ту установку сознания, которая не нацелена на идеал рационального мышления.

Литература:

1. Власова Т. И. Гендер и феминистская теория в философии постмодерна / Т. И. Власова, Э. К. Скиба. – Днепропетровск : издательство Маковецкий, 2011. – 124 с.
2. Bernstein R. Philosophical Profiles: Essays in Pragmatic Mode / R. Bernstein. – University of Pennsylvania Press, 1985. – 313p.
3. Бем С. Л. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Л. Бем. – М. : РОССПЭН, 2004. – 336 с.
4. Бауман З. Текучая современность / З. Бауман. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.
5. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Э. Тоффлер. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 669 с.
6. Фуко М. Археология знания / М. Фуко. – СПб. : ИЦ «Гуманитарная Академия», Университетская книга, 2004. – 416 с.
7. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. – СПб., 1998. – 159 с.
8. Appignanesi R. Introducing Postmodernism / R. Appignanesi, C. Garrat. – London : Icon Ltd., 2007. – 189 p.
9. Heikes D. Rationality and Feminist Philosophy / D. Heikes. – N.Y. : Continuum, 2010. – 192 p.

10. Lloyd T. The man of Reason: «male» and «female» in Western Philosophy / T. Lloyd. – London : Routledge, 1993. – 168 p.

Julia Reshetnova
KNOWLEDGE AND GENDER IN TRANSFORMATIONS
OF SOCIETY OF CONSUMPTION

The total consumer dependence of the postmodern society forms both new approaches to knowledge and the production of a completely new type of knower. The latter is connected with the transformations in the knowledge itself. Postmodernists claim that now knowledge is a post industrial force of production. The relationship of the suppliers and users of knowledge, the knowledge they supply and use is now tending to assume the form already taken by the relationship of commodity producers and consumers to the commodity they produce and consume. If F. Bacon wrote in the 17th century that knowledge itself is power, in the 20th century M. Foucault tackles power from the angle of knowledge as system of thoughts that control the society being socially legitimated. There is no history, – declares M. Foucault, followed by J.-F. Liotard who announced that «history» is a grand narrative of the Western traditional philosophy and culture. This is the real historic change which is the cornerstone of postmodernity. Moreover this shift has given a new shape to the relationship between the social activity of the scientists and the social reality in which this activity takes place. Gender studies, postmodern feminism claim that women have been expelled from the history that all the cultural representatives of women being «exterior» images, are, in fact, «male histories», men's narratives. Gender researchers are sure that modern science cannot be legitimate because of the question: who and what makes it legitimate? Any rational attempt to transform the world without the adequate representation of women is only one more false interpretation. In the scientific activities, as elsewhere, of paramount importance is ideology: reflections, concepts and ideas being beyond ideology is Utopia. Knowledge is claimed to be always «involved» in all social transformations. Hence the significance of the role of scientists, both men and women, in the postmodern society, the scientists, whose choice is reason, who are trying to awake from the «Sleep of Reason» without that «pride» of nationalism that caused great calamities in the history of mankind.

Key words: postmodernism, knowledge, gender, consumerism, “cognizing woman”, ideology, power.

УДК 378

Олександр Рудь
 (м. Запоріжжя)

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ТА СЬОГОДНІШНІХ
КЕРІВНИКІВ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ГЕНДЕРНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ДО УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розкрито психолого-педагогічний зміст і визначена структура гендерної компетентності менеджера освіти. Описані теоретичні обґрунтування моделі процесу формування гендерної компетентності майбутнього менеджера у вищому навчальному закладі, та у сьогодинішніх керівників освіти. Стаття призначена для науковців в області освіти – викладачів, аспірантів і студентів педагогічних і гуманітарних вузів.

Ключові слова: гендерна компетентність, формування, професійна підготовка, модель процесу, майбутній менеджер, керівник освіти.

Сьогодні вища професійна освіта України, займає провідне місце в системі підготовки професійних кадрів. В той же час, відбуваються зміни цінностей і якості професійної освіти, що обумовлено входженням українського простору, в сучасну світову систему навчання, ґрунтовану на ринкових стосунках. У таких умовах зростає потреба в компетентних і грамотних фахівцях, що володіють різними видами діяльності, знань, що мають високий рівень, умінь і навичок. Один з таких практично-теоретичних-соціально-психологічних управлінських компонентів – гендерна компетентність менеджера освіти. В цей час, актуалізується проблематика у формуванні гендерно-індивідуального, гендерно-компетентного стилю в управлінні майбутнього менеджера, що відповідає поставленим теоретичним і практичним завданням, вдосконалення професійної діяльності фахівців інноваційного типу, з гнучким управлінським мисленням. У сучасних умовах особа – це продукт соціального розвитку, суб’єкт культури, суб’єкт діяльності в освітньому просторі. Від цієї суб’єктної спрямованості і залежить зміст професійної активності людини – як особи. У сучасній освітній

парадигмі орієнтованій на задоволення потреб особи, особливе місце займають проблеми саморозвитку, самоосвіти, самореалізації, самоідентифікації, самоствердження та самодосягнення, як самоцілі в соціумі і в науці.

У зв'язку з цим, змінюються і вимоги, що пред'являються до сучасного фахівця-менеджера, а це у свою чергу вимагає перегляду організації, змісту, форм і методів професійної підготовки студентів в педагогічних і гуманітарних ВНЗ України, з метою формування індивідуального, компетентного, концептуального і соціально-практичного та гендерного стилю діяльності майбутнього фахівця – менеджера освіти.

Актуальність статті полягає в тому, що зараз сучасна система утворення освіти України переживає численні зміни і трансформації, в ході яких ведеться пошук відповідності між традиціями національної освіти і нововведеннями. Так, деякий час тому виникла необхідність в навчанні освітньому менеджменту та ведення модернізованої управлінської діяльності в умовах економічної і соціальної реальності, що змінюється з урахуванням гендероорієнтованого компетентного підходу і сучасних методів навчання.

Важлива актуальність цієї тематики і багато протиріч визначили звернення до теми цієї статті-дослідження, та теми – «ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ТА СЬОГОДНІШНІХ КЕРІВНИКІВ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ГЕНДЕРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДО УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ».

Основна мета теоретичної частини статті-дослідження, полягає в описі та розробці і реалізації науково-обґрунтованої зразкової методики викладання до формування гендерної компетентності у сьогоденних керівників, так і у майбутнього менеджера освіти.

Об'єктом дослідження є – процес навчання менеджменту у вищій школі.

Предметом дослідження є – методика викладання гендерного навчання у вищій школі.

Гіпотеза дослідження: наукове обґрунтування, розробка і реалізація майбутньої методики викладання гендерного навчання у сучасному менеджменті, формування гендерної компетентності в лаврах вищої школи, стануть результативними та дотриманні наступних умов;

– якщо буде обґрунтований метод – до «ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ТА СЬОГОДНІШНІХ КЕРІВНИКІВ НАВЧАЛЬНИХ

ЗАКЛАДІВ ГЕНДЕРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДО УПРАВЛІНСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ», впровадження в освітній процес гендерних констант, гендерних педагогічних і управлінських теорем, завдань, у період здобуття вищої освіти, і після дипломної вищої освіти;

– буде обґрунтована необхідність і важливість гендерної освіти в навчанні менеджменту, і управління на базі вищої школи;

– будуть описані межі дисциплінарних областей в які входить зміст гендерних знань у менеджменті, гендерній теорії і гендерній компетентності у вищій школі;

– буде використана ідея у взаємодії усіх учасників процесу навчання в якості засадничої, для розробки методики та викладання гендерних курсів, при вивченні менеджменту у вищій школі;

– будуть визначені критерії, по яких необхідно оцінювати результативність методики викладання і гендерної просвіти в навчанні менеджменту та гендерним дисциплінам у вищій школі.

Теоретичні і методологічні підстави статті – дослідження:

міждисциплінарний стиль написання цієї статті це вже частина самого дослідження проблематики гендера, яка дозволить використати сукупність методів, а також теоретичних концепцій і емпіричних даних в декількох гуманітарних областях: гендерних дослідженнях, теорії навчання, філософії освіти та менеджменту.

В той же час, в процесі досягнення обґрунтованості матеріалу і гендерної тематики, опорною і теоретичною науковою базою стали:

– дослідження в області гендерної теорії і методології (С. Бем, Ш. Берн, Е. Здравомислова, А. Темкіна, О. Вороніна, Т. Клименкова, К. Куест, Д. Зиммерман, М. Кашіна, И. Клеціна, Е. Каменська, Л. Штильова, Д. Лорбер, Ж. Липовецький, Е. Мезенцева, Е. Ярська-Смирнова та ін.) [1; 25; 26; 28];

– працях, в яких позначені положення гендерно-компетентного підходу в педагогіці і менеджменті, до визначення результативності вищої професійної освіти (В. Байденко, И. Зимова, В. Шадриков, В. Козирев, Н. Радіонова, А. Тряпціна);

– дослідження і практичні розробки в області менеджменту, як у зарубіжних вчених, так і вітчизняних (В. Абчук, И. Багачок, Л. Громова, А. Панфілова, J. Baldridge, N. Cambron – Mc Cabe, M. Mc Carthy, Th. Mulkeen, J. Rost, C. Schields та ін.);

– дослідження в умовах гендерного підходу в менеджменті (Ж. Липовецький, О. Чепурна, J. Kletcher, R. Kanter, B. Haslett, F. Geis, M. Carter та ін.);

– робіт, що описують суть процесу навчання, а також концепції такого навчання (Л. Виготський, А. Матюшкін, А. Понукалін, М. Махмутов, И. Лернер, И. Подласний, И. Зайганов, Л. Гриценко, А. Вербицкий, В. Попков, А. Коржуев, С. Кульневич, Е. Бондаревська, В. Серіков, В. Сластьонін, В. Якунін та ін.) [11];

– досліджень, в яких розглянуті деякі важливі аспекти гендерної освіти в навчанні менеджменту у вищій школі, праці в області філософії, і філософії освіти, в яких малорозкрито культурологічне міжнародне значення освітнього феномену – гендер, гендерний підхід, гендерна теорія, гендерна компетенція і компетентність, а також концепція діалогу в освіті (М. Бубер, М. Бахтін, С. Гессен, М. Каган, А. Валицька, Э. Гусинський, Б. Гершунський).

Обґрунтування новизни цієї тематики та необхідності формування гендерної компетентності у майбутніх і вже діючих менеджерів освіти:

сьогодні нестримно зростає значення таких умінь, які повинен мати висококваліфікований і компетентний менеджер як;

– уміння гнучко аналізувати дійсність і співвідносити те, що відбувається з минулим і майбутнім, впроваджувати гнучкі новації в роботу організації;

– уміння критично і гнучко мислити, необхідність в особистому вдосконаленні упродовж усього життя, з урахуванням гендерних перетворень у «євро-соціумі» і потреби в сучасному учбовому закладі таких новацій;

– формувати в собі такі гнучкі уміння, і гнучкі знання в процесі навчання;

– уміння брати участь в процесі лідерства і побудови гнучкої психолого-педагогічної концепції – взаємодіяти з іншими індивідами у ході спільної діяльності, метою якої є реалізація змін, що призводять до гнучкого нестандартного перетворення вже існуючих реальностей в управлінні;

– адаптивне уміння спілкуватися і працювати в гурті, в єдиній команді, в єдиній гендерокомфортній парадигмі, створюючи велику мережу зв'язків і взаємовідносин, нести строгу і особову відповідальність за управлінські рішення, що приймаються.

У нашому розумінні гендерної тематики і завдань такого дослідження – формування гендерної компетентності – це цілеспрямована діяльність, в результаті якої людина, магістрант, менеджер,

зможє демонструвати індивідуальну освітню компетентність в ситуаціях з вираженою гендерною складовою.

Іншими словами – це рух по напрямку від гендерної некомпетентності до гендерної компетентності, тобто придбання і освоєнню сучасних гендерних знань, умінь і способів ведення психолого-гендерно-коректної поведінки. Виділені складові і гендерна компетентність (сформульовані, як знання і уміння), які зможуть допомогти у формуванні кінцевої мети в процесі гендерного навчання – державних і муніципальних кадрів – гендерно-компетентних навичок управління.

Сам процес формування, розвитку і становлення особи з гендерною компетентністю може визначити три основні етапи:

I. Етап – формування гендерних знань, як етап формування системи гендерних знань, що включає освоєння базових ідей гендерної теорії до базових ідей гендерного підходу у сучасній практиці.

II. Етап – формування умінь і аналізу явищ, ситуацій гендерної нерівності – оволодіння уміньми критичного аналізу явищ і ситуацій гендерної нерівності в навколишньому житті, оволодіння уміньми і аналізом власних упереджень, дослідження і аналітика особової поведінки, в якій виявляються гендерні упередження, як процес усвідомлення ситуацій, де кожен індивід, є – і, є – об'єкт, або суб'єкт демонстрації гендерних упереджень.

Основне завдання такого етапу – навчитися помічати прояви сексизму і неосексизму у своїй поведінці, не допускаючи таких проявів в управлінському колективі, в навчанні та соціумі.

III. Етап – відробка навичок гендерно-компетентної поведінки і стилю. Основне завдання цього етапу: навчитися не проявляти гендерних упереджень не лише в поведінці і у сфері міжособових контактів, але і в процесі професійної діяльності [3; 5]. Такі етапи компетентності сприяють тому, що з'являється необхідність формувати фундаментальні гендерно-компетентні уміння, знання і навички керівника-менеджера.

У сьогоднішніх умовах навчання менеджменту, проводимих у ВНЗ України на гендерно-орієнтоване компетентне навчання, формування гендерокомпетентних фахівців знаходиться у стадії початкового розвитку і теорітизації (початкової фундаметизації). Можливо, в найближчому майбутньому вже можна буде дискутувати про такі результати і узагальнити новий сучасний унікальний досвід, але при цьому на сьогодні, одним з результативних показ-

ників такого навчання може стати – формування, а на далі сформованість в професійній гендерній компетентності менеджера, яка визначає саму міру вищої вченості в термінах залучення його до культури, традицій і принципів.

Виникненнями і проявами гендерних відмінностей, упереджень і стереотипів, міждисциплінарними компетентностями в соціумі, медіа і освіті займається міждисциплінарна галузь знань – гендерні дослідження.

Виділимо деяких авторів, що розглядали гендерну проблематику в таких науках, як історія, культурологія, політологія, психологія, соціологія, філологія, філософія, економіка, мовознавство: (Н. Пушкарьова, А. Усманова, М. Литовська, О. Вороніна, С. Ушакін, Ш. Берн, И. Кльоціна, К. Уэст, Д. Зиммерман, Е. Здравомислова, А. Темкіна, Е. Мещеркіна, С. Шабурова, Е. Ярська-Смирнова, О. Демідова, Дж. Батлер, Э. Гросс, И. Жеребкіна, Е. Мезенцева, Е. Горошко, V. Valian, Sh. M. Park, J. Glazer-Raymo, J. Quinn, E. Bensimon, R. Toutkoushian, D. Tannen та ін.) [14; 28; 29; 30; 31; 32; 33; 34; 35; 36].

За результатами нашого аналізу і джерел, визначена нечисленність авторів-дослідників у гендероорієнтованій педагогіці і менеджменті, такі як: (Е. Каменська, Л. Штильова), що є необхідністю подальшого дослідження гендерної проблематики у зв'язку з її недостатністю та маловивченням [15; 16; 26].

Поняття «гендерна компетенція» і «гендерна компетентність» відсутні в теорії і методиці навчання менеджменту. Але в той же час, у рамках соціологічного і філософського напрямку гендерної теорії, в гендерній педагогіці використовується визначення «гендерної чутливості», яке визначає усвідомлення і розуміння поведінки, самовираження навколишніх людей незалежно від їх приналежності до певної статі (Л. Штилева, J. Cooper, J. Koch, B. Irby, G. Brown) [25]. Саме у зарубіжних дослідженнях найчастіше використовується поняття «Гендерної обізнаності» («Gender awareness»), що іменується, як усвідомлена поведінка і самовираження навколишніх людей незалежно від їх статтевої приналежності до певної статі, що свідчить про його ідентичність, і поняттю «Гендерній чутливості» (A. Aleman, K. Renn).

«Гендерна компетентність» – соціально-психологічна характеристика людини, що дозволяє йому бути ефективним в системі міжстатевої взаємодії.

Гендерна компетентність сучасної особи включає:

- 1) знання про існуючі ситуації гендерної нерівності, чинники і умови, що їх викликають;
- 2) уміння помічати і адекватно оцінювати ситуації гендерної нерівності в різних сферах життєдіяльності;
- 3) здатність не проявляти у своїй поведінці егнדרно-дискримінаційних практик;
- 4) здатність вирішувати гендерні проблеми і конфлікти, якщо вони виникають.

Іншими словами, гендерна компетентність – це здатність чоловіків і жінок помічати ситуації гендерної нерівності в житті, що оточує їх; протистояти сексистським, дискримінаційним діям і впливам; самим не створювати ситуації гендерної нерівності [3; 5].

Гендерну компетентність в управлінні освітою ми можемо трактувати як: готовність менеджера до методу гнучких, психолого-педагогічних завдань, готовністю виявляти умови і прояви гендерних стереотипів, як в педагогічному колективі, так і в управлінській діяльності. Гендерна компетентність майбутнього менеджера, повинна формуватися і в процесі навчання у ВНЗ, ґрунтуватися на сучасних знаннях в області гендерної теорії, уміннях, а також на основі професійно-особових і ціннісних характеристик, які накопичуються до розв'язання гендерної проблематики.

Гендероорієнтований досвід також може передаватися від наставників, викладачів, соціального середовища, у період проходження педагогічної практики і практики управління, а також шляхом дослідження культурологічно-історичного підходу до вивчення цієї тематики. На наш погляд, гендерна компетентність майбутнього менеджера освіти може бути досягнута за умови розуміння гендерно-діяльностної компетенції у взаємовідносинах з оточенням, а також імплементації особової гендерної компетенції, як оцінки власного стереотипного сприйняття до гендеру і шляхів до гендерної компетентності, до знань, до умінь і до навичок.

У вивченні менеджменту, необхідно актуалізувати і знайти можливість до сприяння і формування гендерної компетентності майбутнього керівника, адже на сьогодні сама система гендерної просвіти і гендероорієнтовані предмети відсутні зовсім. Результат дослідження і пошуку існуючих методик і розробок говорить про те, що в організації учбового процесу – гендерного навчання студентів, роботи із студентами, вказує на те, що відповідних фун-

даментальних матеріалів в області гендерної тематики, як курсу гендерної проблематики менеджменту і гендерної компетентності в управлінні – теж не представлені взагалі.

Так само незначність матеріалів і в дисертаційних дослідженнях, які могли б стати основою для створення методичної бази, до проведення гендерного навчання майбутніх менеджерів в утворенні нової вищої школи, що відповідно могло б стати формуванням у майбутніх фахівців гендерних знань і умінь. Послідовно розроблена і представлена методика – впровадження у процес навчання гендерних знань в учбові програми менеджменту, припускає цілеспрямовану попередню підготовку, глибокі знання в області гендерної теорії з боку дослідників, членів учбово-виховного та педагогічного процесу, а також з боку самих студентів, їх зацікавленістю цією тематикою, як змістовний сучасний рудимент майбутнього компетентного керівника освітою. Крім того, подібне проектування змісту освіти припускає іншу організацію учбового процесу, гнучкі методи і гнучкі психолого-педагогічні підходи у вивченні таких міждисциплінарних матеріалів, дисциплін та наук [2; 4; 10; 12; 24].

Отже, на наш погляд у вивченні і викладанні професійного менеджменту, необхідно планомірно впроваджувати гендерне навчання (гендерну просвіту) у рамках: окремих курсів або програм, рекомендацій і методичних розробок, у галузях: гендерні дослідження, гендерної педагогіки, гендерного менеджменту, гендерного аудиту, гендерної соціології, гендерної психології, що необхідно і важливо для майбутніх управлінців та сучасного керівника освітою, в умовах магістратури, а для існуючих менеджерів-управлінців освітою, в полі організації та профорієнтації, та на базі післядипломної професійної освіти.

Приведемо ще з одних зарубіжних досвідів впровадження гендерної теорії в сферу освіти та навчання менеджменту, а також вплив гендерних відмінностей на професійну діяльність зарубіжних менеджерів, їх гендерну компетенцію і гендерну компетентність, частина яких представлена у сучасних наукових джерелах – як «British Journal of Administrative Management», «Journal of Management Education», «Journal of Management Development», «International Journal of Educational Management», «Review of Higher Education», «Gender, Work, and Organization», «Journal of Education for Business», «Gender and Education», «Women in

Management Review» [29; 30; 31; 32; 33; 34; 35]. І це не весь перелік інструментальних знань, але які значно сприяють інформуванню та формуванню обізнаності в гендерній тематиці, та у гендерної компетентності зарубіжного менеджмента і його досвіду.

Необхідно позначити принципову відмінність між поняттям гендерних курсів (гендерна просвіта) і дисципліни – «Гендерні дослідження», «Гендерний менеджмент», «Гендерна педагогіка» і так далі – дисципліна є галузь наукового знання, тоді як курс (гендерна просвіта) є її повним або частковим викладом. З вищесказаного очевидно, що вживання поняття «Гендерні курси» в множині є позначення часткового викладу дисципліни «Гендерні дослідження», «Гендерний менеджмент», «Гендерна педагогіка» в її прикладних аспектах.

Іншими словами, гендерні курси в підходах до навчання освітньому менеджменту, є виклад основ дисципліни «Гендерні дослідження», «Гендерний менеджмент», «Гендерна педагогіка» із залученням областей менеджменту. В якості його вивчення подібні курси можуть іменуватися – як «Гендерні дослідження і менеджмент», «Гендерні дослідження і управління», «Гендерні аспекти в менеджменті», «Основи формування гендерної компетенції і компетентності у керівників освіти» та ін., що вказує на його прикладу значенність.

Наукова стаття-дослідження спрямована нами, на розробку і методику викладання гендерної підготовки студентів з метою формування гендерної компетентності у вивченні менеджменту магістрантів в вищій школі, з його повним або частковим викладом, а також можливістю і реалізацією цієї методики для перепідготовки сьогоденних менеджерів в управлінні освітою. Це диктує дуже актуальні звернення до проблеми і наукового обґрунтування, розробки і реалізації методики викладання гендерних читань у вивченні менеджменту у вищій школі, що вимагає вирішення на наш погляд наступних протиріч між:

- необхідністю сприяти формуванню гендерної компетентності в навчанні освітньому менеджменту у ВНЗ і відсутністю відповідної методики навчання;

- не розробленістю методичного забезпечення для навчання висококваліфікованих фахівців в управлінських областях діяльності, і відсутністю відповідних методичних розробок у викладанні освітнього менеджмента, з урахуванням гендероорієнтованого підходу.

Ми вважаємо що, досягнення поставленої мети припускає рішення наступних завдань:

- опис ціннісних підстав навчання гендерної компетентності в менеджменті;

- опис практики проведення гендерної просвіти в навчанні у вищій школі для майбутніх керівників і таких, що вже відбулися як менеджери-керівники.

- визначення місця гендерного навчання в менеджменті у вищій школі;

- визначення цілей гендерної просвіти і обґрунтування вибору змісту навчання, організацію учбового процесу, форм і методів навчання, учбової взаємодії усіх учасників процесу, а також оцінки критеріїв результативності методики викладання гендерного напрямку в навчанні менеджменту у педагогічному і гуманітарному вузі.

- формуванню у студентів сучасного підходу і здатності до гендерного навчання, вивчення гендерних аксіом та компонентів і гендерних компетенцій, завдань гендерної компетентності, що є запорукою успіху у майбутнього менеджера освіти.

Висновки. Для досягнення мети і рішення поставлених завдань необхідно використати комплекс науково-навчальних методів таких – як теоретичний аналіз і узагальнення вітчизняних і зарубіжних джерел, до гендерної проблематики і що вивчається; емпіричні методи збору і аналізу даних, обсерваційні – включаючи спостереження; опитувально-діагностичні – бесіда, експериментальні – педагогічний експеримент; контент-аналіз, якісна інтерпретація даних, підсумовування результатів контенту і підведення підсумків гендерного дослідження.

Застосування вищезгаданих емпіричних методів та збору даних дозволить проаналізувати результативність якісного гендерного навчання, а також у продовж цього спостерігати якісні зміни в системі цінностей студентів, які неможливо фіксувати за допомогою формалізованої системи оцінок. Так само використання подібних емпіричних і теоретичних методів збору даних дозволить описати процес і досвід викладання гендерних технологій у вивченні менеджменту у вищих навчальних закладах України, і так само реалізувати гендерну програму в перепідготовці гендероорієнтованих компетентних фахівців в управлінні – як сьогодні, так і в майбутньому.

Література:

1. Беєм С. Трансформация дебатов о половом неравенстве / С. Беєм // Феминизм и гендерные исследования : хрестоматия / под общ. ред. В. И. Успенской. – Тверь : Алексей Ушаков и Ко, 1999. – С. 68–82.
2. Богачек И. А. О методологии подготовки магистров управления / И. А. Богачек // Концептуальные аспекты управления персоналом : материалы всерос. науч.-практ. конф. – СПб : Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена. – С. 128–130.
3. Булавина Т. В. Эссенциализм / Т. В. Булавина // Словарь гендерных терминов / под ред. А. А. Денисовой. – М. : Информация–21 век, 2002. – С. 246–248.
4. Веретенникова Л. А. Обучение менеджеров образования истории науки управления (в многоуровневой системе педагогического образования) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Л. А. Веретенникова. – Барнаул, 1996. – 18 с.
5. Гіденс Е. Соціологія / Е. Гіденс ; пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник ; наук. ред. О. Іващенко. – К. : Основи, 1999. – 726 с.
6. Говорун Т. В. Гендерна психологія : навч. посіб. / Т. В. Говорун, О. М. Кікінеджі. – К. : Академія, 2004. – 307 с.
7. Грабовська Т. О. Шляхи гуманізації відносин педагогів з учнями / Т. О. Грабовська // Навчально-методичні проблеми формування оптимального педагогічного клімату в шкільному колективі. – К. : МАУП, 199. – 134 с.
8. Гершунский Б. С. Философия образования для 21 века / Б. С. Гершунский. – М. : Совершенство, 1998.
9. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию / С. И. Гессен. – М. : Школа Пресс, 1995. – 448 с.
10. Демидова О. Р. Гендерные исследования : программа курса / О. Р. Демидова. – СПб. : Изд-во европ. ун-та, 2002.
11. Загайнов И. А. Формирование гендерной компетенции педагога в процессе профессиональной подготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / И. А. Загайнов. – Йошкар-Ола, 2007. – 23 с.
12. Зими́на Е. Ю. Развитие управленческой компетентности будущего педагога профессиональной школы : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Е. Ю. Зими́на. – Екатеринбург, 2004. – 24 с.
13. Клѣцина И. С. Развитие гендерной компетентности государственных и муниципальных служащих в процессе гендерного образования [Электронный ресурс] / И. С. Клѣцина. – Режим доступа : <http://humanpsy.ru/klyotsina/gender-competentnost>
14. Клѣцина И. С. Развитие гендерной компетентности государственных и муниципальных служащих в процессе гендерного образова-

ния / И. С. Клёцина // Женщина в российском обществе : науч. журн. – 2007. – № 3 (44). – С 60–65.

15. Каменская Е. Н. Гендерная компетентность педагога / Е. Н. Каменская // Изв. Юж. федер. ун-та. Сер. Пед. науки. – 2009. – № 2. – С. 44–49.

16. Каменская Е. Н. Гендерный подход в педагогике : дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика» / Е. Н. Каменская. – Ростов н / Д, 2006. – 385 с.

17. Мунтян І. С. Гендерний підхід у професійній підготовці студентів вищих педагогічних закладів : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. С. Мунтян. – Одеса, 2004. – 221 с.

18. Нежинська О. О. Психологічні умови формування гендерної компетентності керівників загальноосвітніх навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / О. О. Нежинська ; ДВНЗ «УМО». – К., 2011. – 20 с.

19. Приходькіна Н. О. Специфіка гендерного підходу в навчанні / Н. О. Приходькіна // Пед. науки : наук. зб. – Суми : СумДПУ ім. А. Макаренка, 2007. – С. 324–328.

20. Радзивилова М. А. Структура гендерной компетентности педагога / М. А. Радзивилова // Пед. образование. – 2009. – №9. – С. 5.

21. Рожкова С. В. Гендерная компетенция педагога [Электронный ресурс] / С. В. Рожкова, В. В. Мошненко // Преподаватель высшей школы в XXI веке : материалы Междунар. науч.-практ. Интернет-конф., 15 дек. 2007 г. – 31 марта 2008 г. – Ростов н / Д : Ростов. гос. ун-т путей сообщения, 2008. – Режим доступа : <http://t21.rgups.ru/doc2007/1/16.doc>

22. Словарь гендерных терминов / под ред. А. А. Денисовой. – М. : Информация -XXI век, 2002. – С. 21.

23. Столярчук Л. И. Гендерное образование: теоретические аспекты / Л. И. Столярчук / Среднее проф. образование. – 2005. – № 8. – С. 48–49.

24. Топузова А. Н. Формирование профессионального мышления у студентов управленческих специальностей в вузе : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.08 / А. Н. Топузова. – Магнитогорск, 2004. – 24 с.

25. Уэст К. Создание гендера / К. Уэст, Д. Зиммерман // Феминизм и гендерные исследования : хрестоматия / под. общ. ред. В. И. Успенской. – Тверь : Изд-во «Алексей Ушаков и Ко», 1999. – С. 32–52.

26. Штылева Л. В. Педагогика и гендер: развитие гендерных подходов образовании [Электронный ресурс] / Л. В. Штылева // Женщина в рос. об-ве. – 2000. – № 3. – Режим доступа : <http://wvw.ivanovo.ac.ru/winl251/jornal/>

27. Цокур О. С. Щодо здобутків і перспектив розвитку гендерних досліджень в галузі теорії і методики професійної освіти майбутніх фахівців / О. С. Цокур // Наук. вісн. Півден.-укр. держ. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2005. – Вип. 9–10. – С. 5–10.

28. Ярская-Смирнова Е. Неравенство или мультикультурализм / Е. Ярская-Смирнова // Высш. бразование в России. – 2001. – № 4. – С. 102–109.

29. Analoui F. Teachers as managers: an exploration into teaching styles / F. Analoui // International journal of educational management. – 2010. – Vol 9 (5). – P. 16–19.

30. Bown L. Beyond the degree: men and women at the decision-making levels in British higher education / L. Bown // Gender and education. – 1999. – Vol.11 (1). – P. 5–25.

31. Campbell P. B. Research and evaluation on gender equity in education / P. B. Campbell // Defining and redefining Gender equity in education / Ed. by J. Koch, B. Irby. –Greenwich ; Connecticut: Information Age Publ., 2002. – P 29–39.

32. Centra J. A. Is there Gender bias in student evaluations of teaching? / J. A. Centra // Journal of higher education. – 2000. – Vol.71. – P. 17–33.

33. Constanti P. Higher education teachers and emotional labour / P. Constanti, P. Gibbs // International journal of educational management. – 2004. – Vol.18 (4). – P. 243–249.

34. Constantinople A. The chilly climate: facts or artifacts / A. Constantinople, R. Cornelius, J. Gray // Journal of higher education. – 1988. – Vol.59 (5). – P. 527–550.

35. Crombie G. Students' perceptions of their classroom participation and instructor as a function of gender and context / G. Crombie, S. W. Pyke // Journal of higher education. – 2003. – Vol. 74 (1). – P. 51–76.

36. Scott J. W. Gender and the Politics of History. / J. W. Scott. – New York : Columbia Univ. Press, 1988. – 24 p.

Oleksandr Rud

WAYS OF FORMING WITH THE FUTURE AND TODAY HEADS OF EDUKATION OF GENDER COMPETENCE TO MANAGEMENT ACTIVITIES

The article reveals the psychological and pedagogical content and defines the structure of the Gender competence of the education manager. The theoretical substantiation of the model of the process of forming the Gender competence of the future manager in a higher educational institution and is described among today's heads of education. The article is intended for scientific workers in the field of education – teachers, post-graduate students (aspirants) and students of pedagogical and humanitarian universities.

Key words: Gender competence, formation, vocational training (professional training), process model, future manager, head of education.

УДК 94: 348.328.4] (477) «1914/1917»

Катерина Світлич
(м. Дніпро)

ЖІНОЧА БЛАГОДІЙНІСТЬ В СФЕРІ НАДАННЯ ДОПОМОГИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ ПЕРІОДУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті робиться спроба проаналізувати добродійну діяльність жінок в сфері надання допомоги військовослужбовцям в період Першої світової війни. Висвітлено благодійність різних соціальних та вікових груп, наведено види та приклади жіночої допомоги армії.

Ключові слова: дамські комітети, приватні благодійниці, «Товариство допомоги населенню Півдня Росії, постраждалому від військових дій», Харківський дамський комітет, Київський Дамський комітет Червоного Хреста.

На сьогоднішній час проблема філантропічної діяльності жінок викликає серед дослідників перманентний інтерес. Хоча добродійність і визнають традиційним заняттям панянок, але в роки воєнного конфлікту ця сфера діяльності набирає іншого змісту, характеру. Головним чином це залежало від зміни соціальних настроїв населення, зростання кількості феміністичних поглядів серед жінок, масової мобілізації чоловіків та затяжного позиційного характеру війни. О. М. Донік влучно зазначає, що «благодійність – це діяльність завдяки якій громадські і приватні ресурси добровільно спрямовуються їхніми власниками для допомоги окремим соціально незахищеним групам людей, вирішення суспільних проблем, а також поліпшення умов громадського життя» [3, с. 160]. Саме таке визначення явища добродійності в роки Великої війни необхідно використовувати, адже Російська імперія була зовсім неготова до ведення війни, ні економічно, ні технічно, а майже весь тягар по допомозі державі взяли на себе громадські організації, лівову частку з яких представляли жіночі комітети та приватні благодійниці.

Метою даної розвідки є аналіз добродійної діяльності жінок (представниць комітетів та приватних благодійниць) в наданні допомоги військовослужбовцям в роки Першої світової війни.

© Катерина Світлич, 2017

У вітчизняній історіографії благодійницька діяльність жінок у сфері допомоги фронтовикам в роки Першої світової війни розглядається фрагментарно у монографії «Велика війна 1914 – 1917 рр. і Україна» [1]. В працях К. Недрі [8] і О. Доніка [5], більша увага зосереджена на меценатській діяльності чоловічої половини представників фамілій Урусових і Терещенків. Н. Загребельна та І. Коляда [7] присвятили свій доробок загальному огляду благодійницької діяльності всіх соціальних груп. Л. Смоляр [9], проаналізувала загальну жіночу мобільність в 1914-1917 рр., виокремила різні течії жіночих благодійних інституцій, але більше приділяючи увагу розкриттю феміністичних поглядів жінок у XIX- початку XX ст. Тому розгляд питання філантропічної діяльності жінок в роки Першої світової війни залишається актуальним. Джерельну базу розвідки складають постанови, циркуляри, звернення та листівки з фондів Центрального державного історичного архіву м. Києва.

Перша світова війна поклала на плечі жіноцтва важкий тягар, масова мобілізація чоловіків, брак коштів у держави на спорядження, їжу та ліки призвели до згуртування жінок для надання посильної допомоги захисникам вітчизни. Традиційно не залишались осторонь від проблем в сфері надання допомоги військовослужбовцям представники імператорської родини. Так, після початку війни було засновано Комітет допомоги пораненим, хворим та одужуючим офіцерам і солдатам під головуванням великої княжни Анастасії Миколаївни. Діяльність комітету поширювалась на прифронтові зони – Волинську, Київську, Подільську та Чернігівську губернії [2, с. 63-64]. До аналогічних благодійних товариств належали Морське благодійне товариство на чолі з великою княгинею Олександрою Михайлівною, Комітет великої княгині Марії Павлівни із забезпечення одягом нижніх чинів, які поверталися додому з лікувальних закладів. Крім названих інституцій імператорська родина опікувалась такими організаціями – Імператорське людинолюбне товариство, Благодійне товариство, Імператорське жіноче патріотичне товариство [4, с. 159]. Окремо заслуговує уваги Тетянинський комітет, який займався переважно питаннями вимушених переселенців, але не залишався осторонь від проблем з якими стикались військовослужбовці. Комітет допомагав з фінансуванням установ для поранених солдат, їх реабілітацією, а головне опікувався їх сім'ями і дітьми.

Меценатство серед заможного прошарку суспільства набуло нових обертів. Заснований ще у листопаді 1904 року Скобелівський комітет на честь генерала М. Скобелева (голівувала його сестра Н. Білосельська-Білозерська), діяв за рахунок різних видів пожертвувань. Основною метою організації було забезпечення хворих і скалічених воїнів шляхом надання їм допомоги незалежно від пенсії, яку вони отримують. В Києві відкрилось відділення комітету у 1913 році [1, с. 556] і діяло впродовж всього часу воєнного конфлікту. Іншими відомими українськими благодійниками були представники родини Терещенків, які розпочали меценатську діяльність ще з кінця XIX ст. Вже під час Першої світової війни О. М. Терещенко заснувала лазарет-притулок на 20 чоловік та взуттєву майстерню для фронтовиків з ампутованими кінцівками. Окрім цього, вона допомагала коштами київському відділенню Товариства повсюдної допомоги постраждалим на війні солдатам та їх родинам, за що у 1915 р. отримала відзнаку II ступеню [5, с. 135]. Ще одна представниця будинку Терещенків – Надія Володимирівна очолила Комісію зі збору пожертвувань Всеросійського земського союзу (ВЗС) і Київське обласне відділення із забезпечення скалічених військовослужбовців протезами та відкрила для них притулок на 150 місць [5, с. 137]. Варвара Миколаївна Ханенко, уроджена Терещенко, долучилась до меценатської справи і у 1915 році передала до армії пакунки з усім необхідним для пошиття чобіт, загальною сумою на 496 руб. 66 коп. [10, арк. 43]. В кінці жовтня 1915 року за ініціативи Н. Ф. Уварової було засновано «Майстерню по виготовленню шприців, голок та медичних термометрів імені Ф. А. Терещенка для потреб армії і лазаретів» [7, с. 83], вона була обладнана і утримувалась виключно за кошти засновниці, перебувала під прапором ВЗС. В Катеринославі княгиня В. Г. Урусова (уроджена Алексєєва) очолила Дамський комітет Червоного Хреста, діяльність якого спрямовувалась на допомогу пораненим воїнам [8, с. 67], за підтримки свого чоловіка, князя М. П. Урусова вона домоглась відкриття тримісячних курсів на отримання звання сестри милосердя у Катеринославі, що значно покращувало стан медичної служби та відхиляло від необхідності очікування сестер милосердя з інших общин у разі нестачі кадрів. Подружжя Урусових також займалось розквартируванням по своїх маєтках скалічених воїнів та сімей військовослужбовців.

Торкаючись діяльності звичайних громадян, то вони діяли, як члени організацій або як приватні жертводавиці. У складі товариств панянки допомагали у зборі коштів, пошиттям білизни, продажом плакатів та квітів. На вокзалі Харкова постійно проводили збори коштів для поранених і хворих воїнів: Харківський комітет для допомоги сліпим воїнам [11, арк. 58] продавав квітки милосердя, Харківський відділ Всеросійської ліги боротьби з туберкульозом влаштував «Добу ромашки», збір коштів проводили в чотири зміни по 11 жінок і 1 чоловіку супровіднику [11, арк. 70], починаючи з 1915 року у місті проводили грошові збори учасниці Харківського Дамського комітету на подарунки для військовослужбовців [11, арк. 26] та для допомоги хворим і пораненим солдатам [11, арк. 117], які проходять лікування в місцевих закладах РТЧХ.

В м. Києві з серпня 1914 року діяв Київський Дамський Комітет Червоного Хреста, за головуванням Є. С. Третьякової. Він займався не тільки справами постачання Російського товариства Червоного Хреста (далі – РТЧХ) необхідними предметами гігієни та їжі, а й опікуванням солдат після лікувальних закладів [12, арк. 23], у Харкові такий же комітет на чолі з дружиною харківського губернатора організувався 26 серпня 1914 року, через півроку він утримував чотири лазарети ім. імператриці Олександри Федорівни [7, с. 86]. З початком воєнних дій відрився жіночий комітет при Одеському відділенні Червоного Хреста (голівувала Л. С. Сосновська), який влаштував три шпиталі та відділ лиманного лікування для лікування військовослужбовців. Вони опікувались також пошиттям білизни та виготовленням перев'язочного матеріалу [9, с. 199].

Окремо слід звернути увагу на діяльність учасниць «Товариства допомоги населенню Півдня Росії, постраждалому від військових дій», серед яких були визначні постаті – Л. М. Шульгіна, Н. Шульгіна-Ішук, Л. М. Старицька-Черняхівська, Л. О. Яновська, Н. М. Дорошенко, М. І. Іщунівна (була секретарем організації), З. О. Мірна, М. П. Бухневич [6, с. 47]. Вони відшукували можливість допомагати не тільки військовим, а й біженцям з Західної України, для цих двох категорій людей створювались харчові пункти на залізничних станціях, облаштовувались шпиталі та лікарні на кошти товариства. Влітку 1915 року у товаристві відчувся брак фінансування, тоді організація звернулась до Тетянинського комітету та стала діяти під його егідою.

Не опинились остронь і освітянки. Однак тут не обходилося без примусу, який йшов згори. На нараді Міністерства народної освіти від 20 лютого 1915 року було складено список речей, які бажано відправити на фронт від імені учнів, їх батьків і викладачів. До цього списку входила: «білизна, тютюн, сухарі, стеаринові свічки, засоби від паразитів, їдальня сіль, шевський матеріал, кумачеві сорочки, товсті нитки і товсті сорочки, головки для чобіт, письмове приладдя і олівці, електричні ліхтарики, копчені ковбаси і консерви, голландський і швейцарський сири, годинник для унтер-офіцерів, машинки для стрижки волосся, англійські шпильки, сірники, кресало, льодяники, горіхи та солодоші» [14, арк. 119]. Цей список було передано до Київського навчального округу для його поширення серед чоловічих і жіночих учбових закладів. Звичайно директора освітніх інституцій намагались виконати розпорядження, а в подальшому деякі училища стали «опікунами» окремих армій, що звільняло учнів від примусового збору речей за списками і дозволяло довільно збирати подарунки армії на свята.

Не можна стверджувати однозначно, що все робилось з примусу, ряд навчальних закладів з власної волі збирали посилки до військовослужбовців. У другій половині 1915 року, російські війська зазнають поразки від австро-угорців під Лембергом (сучасний Львів), а німецькі війська захоплюють Варшаву (яка в цей час є частиною Російської імперії), саме з цього часу пожвавлюється доброчинна діяльність освітянок, яка вже організовується знизу і спрямовується для підтримки бойового духу армії. 10 грудня 1915 р. начальниця Дубенської жіночої гімназії разом з представниками Волчанської гімназії, зібрали подарунки від вчительок і гімназисток для армії на різдвяні і новорічні свята [15, арк. 406]. 3 серпня 1914 по липень 1916 рр. Глухівська жіноча гімназія пожертвувала солдатам 8301 руб. 37 коп. і речами не менш, ніж на 1200 руб [16, арк. 324 – 325], а в березні 1915 р. зібрано 10 ящиків подарунків на Великдень [16, арк. 330], які були розкладені у 126 пакетів, вміст яких: чай, куліш, яйця, сало, сорочки і кальсони. Педагогічна рада жіночої гімназії Ю. Е. Селіванової постановила з 5 вересня 1916 року відраховувати щомісячно 0,5 % від заробітної плати на користь організації «Братська допомога» та обговорити з гімназистками розмір коштів, які ті зможуть пожертвувати [16, арк. 449]. Панянка Т. Шетохіна, професор Київської консерваторії, від свого імені запрошувала видатних митців культури для проведення без-

коштовних концертів для поранених і скалічених воїнів в госпіталях і шпиталях міста [13, арк. 82]. Тобто, представниці навчальних закладів намагались допомагати в міру своїх можливостей, хто матеріально, а хто і морально, для підтримки бойового настрою воїнів.

Однак, зустрічались неприємні випадки, коли приватні благодійниці вступали в судові процеси з представниками духовництва. Так, О. А. Юркевич, панянка с. Кривого, Київської губернії, звернувшись до Київського окружного суду з проханням повернути їй дві десятини землі з будівлями, якими користується Київська Єпархіальна Училищна Рада, адже добровільно передати власність господарці Духовне відомство відмовляється [12, арк. 28]. Примітно, що О. А. Юркевич хотіла там відкрити шпиталь для поранених та скалічених воїнів на 100 ліжок, з окремим будинком для медичного персоналу і утримувати його на власні кошти, проте духовництво не віддає будівлі, які раніше використовувались, як заклад освіти, пояснюючи це потребами дітей. Проте після проведеної комісії було з'ясовано, що школу закрито у зв'язку з початком війни і там більше ніхто не навчається. У ході судових процесів земля повернена власниці, яка втілила зазначений вище план.

Отже, виходячи з розглянутого матеріалу можна дійти висновку, що до благодійної діяльності були залучені всі соціальні верстви жіночого населення незалежно від статків, роду діяльності, освіти та віку. Також чітко простежується традиційність доброчинної діяльності жінок правлячої династії Романових, яка підхоплювалась представницями дворянських і заможних родин. Звичайні ж громадянки об'єднувались в дамські комітети та долучались до різних благодійних інституцій, займаючись в них кухлевим збором на користь діючої армії, пошиттям білизни для військових та допомагаючи пораненим при лікарнях. Тим самим жінки взяли на себе тягар по допомозі державі в забезпеченні армії, а влада виявилась нездатною вирішувати нагальні проблеми.

Література:

1. Велика війна 1914 – 1918 рр. і Україна. У двох книгах. Кн. 1 Історичні нариси. – К.: ТОВ «Видавництво «КЛІО»», 2014. – 784 с.
2. Гельмгольц. Справочная книжка по призрению раненных и увечных нижних чинов и их семейств (со всеми доп. и изменениями по 1 февраля 1916 г.). – 2-е изд. – К., 1916. – 82 с.

3. Донік О. М. Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.) // Український історичний журнал. – Київ, «Дієз-продукт», 2005. – № 4. – С. 159–177.

4. Донік О. М. Діяльність громадських організацій і товариств у справі допомоги військовим та цивільному населенню в Україні в роки Першої світової війни (1914 – 1918 рр.) // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2002. – № 4. – С. 155–182.

5. Донік О. М. Родина Терещенків в історії доброчинності / О. М. Донік. – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – 313 с.

6. Дорошенко Д. І. Мої спомини про недавнє минуле (1914 – 1920 роки): Наукове-популярне видання. – К.: Темпора, 2007. – 632 с.

7. Загребельна Н., Коляда І. Велика війна: українство і благодійність (1914-1917 рр.) / Н. Загребельна. – К.: Інституту історії України НАН України, 2006 р. – 193 с.

8. Недря К. М. Почесний громадянин міста Катеринослава – князь М. П. Урусов. Суспільно-політичний портрет/ К. Недря, П. Чорнобай. – Д.: Національний гірничий університет, 2013. – 159 с.

9. Смоляр Л. О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії: Монографія / Смоляр Л. О. – Одеса: Астропринт, 1998 р. – 408 с.

10. Центральний державний історичний архів м. Києва (далі – ЦДІАК), ф. 127, оп. 179, спр. 1172. – 43 арк.

11. ЦДІАК, Ф.310, оп. 7, спр. 28. – 186 арк.

12. ЦДІАК, Ф.442, оп. 644, спр. 286. – 37 арк.

13. ЦДІАК, Ф.692, оп. 1, спр. 87. – 489 арк.

14. ЦДІАК, ф. 707, оп. 229, спр. 2. – 119 арк.

15. ЦДІАК, Ф.707, оп. 258, спр. 5а. – 565 арк.

16. ЦДІАК, Ф.707, оп. 259, спр. 39 ч. 1. – 539 арк.

Catherine Svitych

WOMEN'S CHARITY IN PROVIDING ASSISTANCE TO SERVICEMEN DURING THE FIRST WORLD WAR

The article attempts to analyze women's charity in providing assistance to soldiers during the First World War. The goal of this research work is to analyze women's charity work (committees and representatives of the private philanthropist) to help soldiers during the First World War.

World War (1914 – February 1917) put on the shoulder a heavy burden of women, mass mobilization of women, lack of funds from the state for equipment, food and drugs led to unite women to provide affordable assistance of the fatherland.

Traditionally not remain aloof from the problems in providing assistance to the military representatives of the royal family. By charities ruling family owned Sea charitable society headed by the Grand Duchess Alexandra, Committee of Grand Duchess Maria Pavlovna clothing to ensure lower ranks, who were returning home from medical institutions. Charity among wealthy segment of society has gained new momentum, here comes to the fore charitable activities of women from families Tereshchenko, Khanenko, Uvarov and Urusov.

Referring to the activities of ordinary citizens of, they acted as members of organizations or as private zhertvodavtsi. As part of societies ladies helped in fundraising, sewing clothes, selling posters and flowers.

So, based on the materials we can conclude that the charitable activities were involved in all social strata of the female population regardless of income, occupation, education and age.

Key words: ladies' committees, private benefactress, «Society of the South care affected by hostilities», Kharkiv Ladies Committee, Kyiv Ladies Committee of the Red Cross.

УДК 316.344.24 (476)

Алеся Соловей
(г. Минск, Беларусь)

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ ФЕМИНИСТСКИХ И ГЕНДЕРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ НАУКИ

Проведено розмежування понять «гендерні дослідження», «жіночі дослідження» («дослідження жіночих проблем»), «феміністські дослідження». Вказані основні методологічні позиції феміністських досліджень науки. Розглянуто концепцію гендерного аналізу науки в рамках соціально-конструктивістського підходу. Позначені ключові питання гендерного аналізу науки. Представлені основні ідеї гендерних досліджень науки зарубіжних авторів.

Ключові слова: феміністські дослідження, гендерні дослідження, жіночі дослідження, гендер, маскулінізація науки, якісні методи, методологія Фуко, соціально-конструктивістський підхід.

В настоящее время изучение вопросов женщин в науке приобретает совершенно новый ракурс, так как с темы «женщины в науке» сняты все ограничения для изучения. Однако, несмотря на феминизацию кадров во многих отраслях науки и построение женщинами научной карьеры, обсуждение данной темы связано с определенной степенью традиционного (патриархатного) взгляда на положение женщины в науке. Проблематика положения женщины в науке требует и иных научных методов анализа, таких как феминистская методология и гендерный подход.

Прежде чем перейти к рассмотрению феминистских и гендерных исследований науки, следует разграничить такие понятия как «гендерные исследования», «женские исследования» («исследования женских проблем»), «феминистские исследования», которые зачастую употребляются как синонимы. Данные понятия выступают как отдельные самостоятельные исследования, которые имеют различные объект и предмет изучения, но общий методологический подход.

Связь женских исследований с феминистскими обуславливается общей проблемой изучения – подчинения женщин в обществе. Методологическим постулатом феминистских исследований является признание факта мужского доминирования в культуре, и носит политическую окраску, так как пытается противостоять угнетению женщин. В свою очередь, женские и гендерные исследования не являются столь идеологически нагруженными. Гендерные исследования представляют собой междисциплинарную парадигму исследования биологического пола в разрезе его социального конструирования. В отличие от феминистских и женских исследований, гендерные исследования сконцентрированы на изучении именно различия и сходства полов. Внимание женских и феминистских исследований сфокусировано исключительно на проблемах, связанных с женщинами. Гендерные исследования зародились в рамках женских исследований, специфика которых заключается в том, что они включают в себя не только «women's studies» (женские исследования), но и «men's studies» (мужские исследования) [5, с. 30]. Следует сказать, что при всех вышеуказанных различиях в данных исследованиях гендерный подход, который определяет различия в поведении и восприятии мужчин и женщин не физиологическими особенностями, а распространенными в каждой культуре представления о сущности мужского и женского, является методологическим инструментом, где гендер рассматривается как социальный конструкт, который детерминруется обществом и воспроизводится людьми.

Стимулом к развитию феминистских исследований науки послужила вторая волна движения «за освобождение женщин» в Америке (середина 1960-х гг.), которое было ориентировано на изменение сексистских стереотипов в культуре, воспроизводящих представление о женщине как более слабой, пассивной, зависимой, эмоциональной и менее рациональной по сравнению с мужчиной. Важными следствиями данного движения стали рост социально-политической активности женщин и развитие социальных исследований, посвященных анализу роли и положения женщин в различных сферах общества, в том числе и науки. Именно феминистские исследования 1970-х гг. позволили интегрировать в социальные науки «женскую тему». Исследования угнетения женщин ассоциировались в этот период с поиском возможностей преодоления неравенства в патриархальных и капиталистических

обществах. В 1980-е гг. в социальных науках стала популярной идея, что производство знания социально обусловлено, что привело к осмыслению трех тем: женщины как профессиональные ученые, женщины как информантки (носители знания), женщины как объект анализа в социальных науках [3, с. 38]

Сторонники феминистского подхода, акцентируют внимание на гендерном факторе при анализе истории науки. Традиционно в общественном сознании был сформирован образ ученого как «логически мыслящего мужчины» [2, с. 113]. Основания маскулинизации науки связаны с архетипами. «Дух – мужчина, природа – женщина, а познание возникло как некий акт агрессивного обладания – пассивная природа подвергается раскрытию, человек проникает в ее глубины и подчиняет ее себе, чтобы вывести ее тайны. Приравнение человека познающему духу в его мужском воплощении, а природы – женщине с ее подчиненным отношением было и остается непрерывной темой Западной культуры» [10, с. 44.].

В феминистских исследованиях науки важное место занимает критика, которая направлена на ликвидацию попыток придать научный статус некоторым идеям, носящим дискриминационный характер. К примеру, идея социобиологической обусловленности несостоятельности женщин в некоторых сферах общественного разделения труда, и в научном труде, в частности. Следует отметить, что так называемые «научно обосновываемые» предрассудки, касающиеся природы половых различий имеют важное социальное значение, так как затрагивают саму науку. Научная лаборатория, это своеобразная модель рынка труда, на котором действуют принципы сегрегации: одни условия – для мужчин, одни – для женщин. В то же время в ней сохраняются черты «традиционного» или «патриархального» способа организации труда, что определяет дуализм эпистемологического анализа, относящегося к роли женщин в научно-исследовательской работе [7, с. 23]. Поэтому, одними из элементов программы феминизма касательно науки являются формальное, а не фактическое, равенство женщин, занятых научным трудом, ликвидация из духовной атмосферы науки вредных маскулинных предрассудков.

Феминистская методология как альтернатива классической методологии социального знания базируется на критике позитивистской стратегии исследования, акцентируя внимание на андроцентризме, который постулирует непредставленность женского

опыта в социальном знании. Феминистская методология нацелена на построение альтернативной междисциплинарной эпистемологии, при этом обосновывается целесообразность использования позитивистских методов познания социальной реальности при условии включения женского опыта. При изучении реальности феминистская теория чаще всего опирается на триангуляционный подход – сочетание и комбинирование множества методов количественных и качественных исследований [4, с. 1157]. При этом, приоритет отдается качественной методологии, аргументируя необходимость детального объяснения жизненного опыта. Метод полуструктурированного интервью, исследование культурных артефактов, в частности дневников, которые позволяют осуществить анализ жизненного опыта женщин, феноменов самопрезентации и культурной самоидентификации, являются ценными методическими инструментами для исследования проблемного поля женщины в науке.

По мнению феминистских исследователей, женщинам как социально маргинальным объектам в культуре, оставлено одно «привилегированное» место – место признающей субъективности: по мере того, что говорит признающая женщина, и по мере того, как ее цензурят и что ей запрещают говорить, формируется весь ряд женской социальной идентификации. В этой связи стоит упомянуть об исследовательской методологии Фуко, в которой отрицание принципа субъективности становится общим методологическим принципом на основе которого строится философская концепция тела, которая оказала огромное влияние на феминистскую методологию. Поставленная Фуко методологическая проблема анализа женской субъективности как дискурса признания является формой концептуализации в современной феминистской теории, в которой существует два основных подхода в оценке женского дискурса как дискурса признания. Первый подход – это теория «феминизма равенства» (эгалитарный), который призывает к сопротивлению патриархальным механизмам, производящим женскую субъективацию в культуре и равному освоению мужских ценностей, норм и мужского дискурса. Следовательно, женщина реализует не дискурс вины, а дискурс независимого самоутверждения. Второй подход – теория «феминизма различий» утверждает, что специфика женского дискурса является альтернативной формой знания и альтернативной формой субъективности [8].

Стоит отметить, что концепции гендерного анализа науки формируются в рамках социально-конструктивистского подхода, в котором гендер рассматривается как значимая категория культуры и идентичности, структурирующая социальные и когнитивные практики науки. Основными вопросами гендерного анализа науки становятся следующие: каковы роль и место гендерных отношений в науке; какой эффект производят гендерные различия в научном сообществе, каковы механизмы социального и культурного оправдания позиции мужчин и женщин в науке, каким образом гендер участвует в формировании идентичности ученого. «Социологи исходят из тезиса о том, что именно научная среда, а не индивидуальные способности или установки женщин-ученых обуславливают их позицию в научном сообществе и поэтому, чтобы объяснить социальный порядок института науки, они изучают инкорпорированные в него механизмы воспроизводства и конструирования гендерных различий» [1, с. 25].

В понимании науки С. Хардинг акцентирует внимание на социально-культурной обусловленности науки, в частности, на фундаментальности гендера как категории, через которую значения и ценности приписываются всем социальным отношениям. По мнению автора, в гендерное конструирование науки включены три элемента. Гендерный символизм как результат приписывания метафор, наделенных сексуализированными значениями, различным социальным явлениям. Гендерная структура, которая выступает как организация социальной активности в соответствии с гендерными различиями (например, гендерное разделение труда). И индивидуальный гендер – форма социально сконструированной индивидуальной идентичности. Данные элементы рассматриваются во взаимосвязи друг с другом, которая открывает различные перспективы гендерного анализа науки. Примером, который демонстрирует взаимосвязь этих элементов, является исследование характеристик женской идентичности и женственного поведения, создающие барьеры для вхождения женщин в науку. Для улучшения положения женщин в науке данные исследования предлагают рекомендации, которые сводятся к изменению мотивации, что приведет к смене «женской» идентичности и поведения на «мужские» эквиваленты [1, с. 26].

В работе К. Мёрчант «Смерть природы. Женщины, экология и научная революция» анализируются символические связи между

категориями «наука» и «маскулинность», «природа» и «женственность». Данные категории рассматриваются как социальные конструкты. При этом, люди создают свои представления о природе и науке, маскулинности и фемининности, опираясь на ценности и нормы общества, в котором они родились и выросли. Исследователь утверждает, что социальная роль женщины оценивается ниже, чем социальная роль мужчины, так как предписанные этой роли функции рождения и вскармливания детей символически сближают ее со свойствами природы. Современная наука воспроизводится как маскулинная, реализуя проект доминирования как над природой, так и над женщиной [6].

Американская исследовательница Э. Келлер видит причину различных представлений о роли мужчины и женщины в науке в процессе формирования гендерной идентичности и создания представлений о маскулинности и феминности. Современное общество и семья транслируют социальный порядок, в котором объективность и рациональность отождествляются с маскулинностью, а субъективность и эмоциональность – с феминностью, таким образом, воспроизводство этих ассоциативных связей гарантируется в различных сферах, в частности, и в науке. Изменение данной ситуации автор видит через изменение ценностей, которые отражают комплекс представлений о науке и гендере в обществе [9]. Однако изменить ценности, которые традиционно укоренились в сознании, трудно, и данный процесс потребует длительного времени.

Таким образом, наука и ее концептуальный аппарат складывались практически без участия женщин, и наука предстает как маскулинизированная сфера, где доминирует «мужская» система ценностей, «мужские» установки и идеалы, где долгое время способности, мнения и ценностные ориентации женщин игнорировались. В результате феминистских и гендерных исследований науки наиболее важным достижением явилось раскрытие многообразных стратегий, способствующих воспроизводству маскулинности в науке. Критике подвергается патриархатный взгляд на науку и позитивистская («количественная») методология. Вместе с тем, придерживаясь принципа верификации, утверждается значимость гендерного измерения в исследованиях науки, основанного на «качественных» методах. Важно подчеркнуть, что феминистские и гендерные исследования науки развиваются и функционируют в рамках критической методологической парадигмы. На-

учное познание, опираясь на феминистскую эпистемологическую позицию, которая рассматривает гендерные различия в подходах к знанию, выходит на принципиально новую позицию в изучении науки, проблематизируя гендерные отношения и положение женщины в научной сфере.

Литература

1. Ведерникова Е. Феминистские исследования науки: позиции и аргументы / Е. Ведерникова // Гендерное устройство: социальные институты и практики. Сборник статей. – СПб. : Изд-во Европ. ун-та в С.-Петербурге, 2005. – С. 23–40.
2. Виноградова Т. История науки: версия феминизма (обзор литературы) / Т. Виноградова // Высшее образование в России. – 2001. – № 6. – С. 112–123.
3. Досина Н. В. Гендерные исследования в социологии: учеб. пособие / Н.В. Досина; Яросл. Гос. ун-т им. П. Г. Демидова. – Ярославль : ЯрГУ, 2010. – 148 с.
4. Костюк В. В. Феминистская методология / В.В. Костюк // Социология: энциклопедия / сост. А. А. Грицанов. – Мн. : Интерпрес-сервис, 2003. – С. 1156–1158.
5. Курилович Н. В. Гендерный анализ средств массовой информации: методологический аспект / Н. В. Курилович. – Минск : Право и экономика, 2010. – 169 с.
6. Мёрчант, К. Смерть природы. Женщина, экология и научная революция / К. Мёрчант // Введение в гендерные исследования. Ч II: Хрестоматия / под ред. С. В. Жеребкина – Харьков : ХЦГИ 2001, СПб.: Алетей, 2001. – С. 759–774.
7. Феминизм: перспективы социального знания. Реферативный сборник, М., 1992. – 242 с.
8. Фуко, М. Дискурс и истина / М. Фуко // Логос. – 2008. – № 2 (65). – С. 159–262.
9. Keller, E. Fox Women in Science: A Social Analysis / E. Fox Keller // Harvard Magazine. – 1974. – № 2. – pp. 14–19.
10. Fee E. Critiques of Modern science: The relationship of feminism to other radical epistemologies // Feminist approaches to science / Ed. by Bleier R. – N. Y., 1986. – P. 42–55.

Alesya Solovey

METHODOLOGICAL BASIS OF FEMINIST AND GENDER STUDIES OF SCIENCE

In this article, the concepts “gender studies”, “women’s studies” (“studies of women’s problems”), “feminist studies” are differentiated. The preconditions for the development of feminist studies of science are marked. The main methodological positions of feminist studies of science are indicated. The focus is on Foucault’s methodological principle: the denial of the principle of subjectivity and female subjectivity as a discourse of recognition, which has had a great impact on feminist methodology. Traditional “masculine” look at the image of a scientist in science is described. The principle of combining methods of quantitative and qualitative researches in the study of science within the framework of feminist methodology is indicated. At the same time, the qualitative methodology is the main and necessary for a detailed explanation of the woman’s life experience. The conception of gender analysis of science is considered in the framework of the social-constructivist approach, in which gender appears as a significant category of culture and identity, structuring social and cognitive science practices. Key issues of gender analysis of science are identified. The main ideas of gender studies of science of foreign authors are presented.

Key words: *feminist studies, gender studies, women’s studies, gender, masculinization of science, qualitative methods, Foucault’s methodology, social-constructivist approach.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Аскерова Людмила Суліднівна – кандидатка історичних наук, молодша наукова редакторка, КЗ «Чернігівський обласний пошуковий науково-редакційний центр» Чернігівської обласної ради, м. Мена

Бежук Ольга Миколаївна – кандидатка історичних наук, доцентка, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, м. Львів

Березіна Вікторія Вячеславівна – кандидатка філософських наук, старша викладачка кафедри філософії, Національна медична академія імені П. Л. Шупика, м. Київ

Джонсон Джон (Johnson John) – Professor, Walden University, USA

Заболотна Лілія – докторка історичних наук, доцентка, провідна наукова співробітниця, Національний музей історії Молдови, м. Кишинів, Республіка Молдова

Карпенко Катерина Іванівна – докторка філософських наук, професорка, директорка центру гендерної освіти, Харківський національний медичний університет, м. Харків

Кікінежді Оксана Михайлівна – докторка психологічних наук, професорка, завідувачка кафедри психології, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, директорка Науково-дослідного центру з проблем гендерної освіти та виховання учнівської та студентської молоді НАПН України – ТНПУ імені Володимира Гнатюка, провідна наукова співробітниця, м. Тернопіль

Кравець Володимир Петрович – доктор педагогічних наук, професор, ректор університету, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

Мазярчук Тетяна Миколаївна – магістрантка, Національному університеті «Острозька академія», телеканал «ATR», м. с. Гориця, Хмельницька обл.

Назарова Олександра Ігорівна – магістрантка психології, здобувачка наукового ступеня кандидатки психологічних наук,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, м. Львів

Ніколасенко Ольга Олександрівна – кандидатка історичних наук, доцента, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, м. Харків

Пузиренко Ярина Василівна – кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри культурології, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ

Решетньова Юлія Юрївна – викладачка кафедри «Філологія та переклад», аспірантка кафедри «Філософія та соціологія», Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, м. Дніпро

Рудь Олександр Степанович – магістр, аспірант першого року навчання, Запорізький Національний Університет, м. Маріуполь

Санко Ганна (Hanna Sanko) – Professor, Colorado State University Global Campus, USA

Світлич Катерина Сергіївна – аспірантка третього року навчання кафедри східноєвропейської історії, Дніпровський національний університет імені О. Гончара, м. Дніпро

Соловей Алеся Петрівна – магістрантка соціологічних наук, аспірантка, молодша наукова співробітниця, Інститут соціології НАН Білорусі, м. Мінськ, Республіка Білорусь

Тесленко Тетяна Вікторівна – кандидатка економічних наук, доцентка кафедри «Економіка і менеджмент», Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, м. Дніпро

Цимбал Тетяна Володимирівна – докторка філософських наук, доцентка, професорка кафедри філософії і соціальних наук, Державний вищий навчальний закладу «Криворізький національний університет», м. Кривий Ріг

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ

Кафедра культурології та філософії і кафедра гендерних досліджень Національного університету «Острозька академія» постійно проводять набір статей до наукового збірника **Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Гендерні дослідження.**

До збірника приймаються статті, які присвячені проблемам:

- філософії статі;
- культурології статі;
- статі в історії та традиційній культурі;
- статі в літературній творчості;
- мас-медіа і статі.

Статті, які подаються на розгляд редколегії, повинні бути написані українською, російською або англійською мовою, ретельно відредаговані та оформлені у відповідності до вимог.

Статті, у яких недотримано технічних та мовних вимог не розглядатимуться!

Відповідальність за правильність цитувань і наведені дані несуть автори. Редколегія не вступає в дискусії стосовно змісту надісланих статей. Редколегія зберігає за собою право відхиляти статті, які не відповідають вимогам або проблематиці збірника.

На електронну адресу редколегії збірника **maria.petrushkevych@ukr.net** слід надіслати:

1. Електронну версію статті, оформлену згідно із вимогами (див. нижче).

2. Відомості про автора, що містять: Прізвище, ім'я, по-батькові, вчене звання, вчену ступінь, посаду, назву установи, поштову адресу, телефон та електронну адресу.

Вимоги до статей:

• Матеріал слід підготувати у форматі MS Word, розмір сторінки А4 (всі поля – 2 см.), міжрядковий інтервал – 1,5, шрифт Times New Roman, 14 кегль.

• Абзацний відступ ставити автоматично 1,25 см. (Увага: не допускається створення абзаців за допомогою пробілів чи клавіші Tab).

• Текст вирівнюється по ширині.

• В тексті слід розрізняти тире і дефіс. (Увага: не допускається їх взаємна заміна).

• В статті слід використовувати лапки «»». Використовуйте їх для цитат, назв творів тощо. Для внутрішньоцитатного виділення використовуйте лапки “””.

• Посилання давати за зразком [2, с. 45].

• На першій сторінці зверху зліва розміщується УДК, наступний рядок (вирівнювання справа): ім'я та прізвище автора, після цього наступний рядок – великими літерами назва статті (вирівнювання по центру). З наступного рядка – анотація та ключові слова українською мовою (приблизно 5-7 рядків).

• Список літератури слід оформити згідно із вимогами ДАК України.

• Крім того, до кожної статті повинна бути долучена розширена анотація англійською мовою. Вимоги: обсяг анотації до 1 стор. (приблизно 2000 символів із пробілами). Шрифт Times New Roman, розмір 14, міжрядковий інтервал 1,5. На початку анотації потрібно вказати англійською мовою прізвище, ініціали автори та назву статті. В кінці – 5-6 ключових слів.

За детальнішою інформацією звертатися до:

Петрушкевич Марії Стефанівни – тел. 0979454416.

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»**

СЕРІЯ «ГЕНДЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ»

Збірник наукових праць

Випуск 3

Головний редактор *Ігор Пасічник*

Відповідальний за випуск *Марія Петрушкевич*

Технічний редактор *Роман Свинарчук*

Комп'ютерна верстка *Наталії Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *Катерини Олексійчук*

Коректор *Юлія Шабатіна*

*За достовірність поданих фактичних даних, цитат,
власних імен, географічних назв та інших відомостей
відповідають автори.*

Формат 42х30/4. Ум. друк. арк. 9,76. Наклад 100 пр. Зам. № 30–17.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «TimesNewRoman»

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Видавець СПД Свинарчук Р. В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 27 від 29 липня 2004 року.
Тел. (+38067) 771 28 70, e-mail: 35800@ukr.net.